

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«Культурне життя України в умовах сталінського режиму у 1920-1930-х роках»

Студента 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Ярича Юрія Вікторовича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Кобута Степан Йосифович

Рецензент:

доцент кафедри історії України і методики
викладання історії

Сигидин Михайло Васильович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Основні тенденції розвитку культури в умовах комуністичного режиму..	9
РОЗДІЛ 2. Становище освіти, науки та літератури у 1920-1930-х роках	22
РОЗДІЛ 3. Розвиток мистецтва, музики, театру та кіно у 20-30-х роках ХХ століття	49
РОЗДІЛ 4. Навчально-методичний комплекс для вивчення української культури 1920-1930-х років на уроках історії	70
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ	107

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. Внаслідок здобуття Україною незалежності кардинально змінилось життя нашого народу. Ці переміни вплинули на більшість сфер, які безпосередньо чи опосередковано взаємодіють з кожним громадянином нашої держави, внаслідок чого формувались та продовжують розвиватись нові прагнення, орієнтири та цінності. Через зазначені процеси набули актуальності пошуки історичної справедливості, особливо в умовах повномасштабної україно-російської війни, вивчення «білих плям» української історії, аналіз вже вивчених питань та складних етапів минулого. До окресленої проблематики належить і культура України 1920-1930-х років, оскільки їй передувала Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр., під час якої хоча і на короткий період часу, але було здобуто незалежність, що сприяло формуванню національної свідомості українців, любові їх до свого краю, зацікавлення ним, висвітлення особливостей життя, менталітету та основних рис нашої нації [97, с. 135].

Як відомо, після УНР та окупації України більшовиками протягом 1923-1933 рр. тривала політика «українізації», яка значною мірою дозволила примножити та розвинути здобутки попереднього періоду. Проте основним завданням більшовиків було укріпитись на нашій території, здобути прихильність населення, поширити свою ідеологію серед мас та виховати нову інтелігенцію та діячів корінної національності, які розбудовуватимуть радянську державу [33, с. 22]. Тому після цього наступив період «розстріляного відродження» та сталінського терору, який знищив більшість кращих представників та напрацювань українського народу.

Саме через зазначені причини актуальності набуває вивчення та дослідження нашої історії та забутих імен відомих діячів української культури, їх творчої та наукової спадщини, в першу чергу для врахування уроків минулого та побудови процвітаючої держави.

Об'єкт дослідження – становище культури України 20-30-х років ХХ століття.

Предметом є особливості розвитку української літератури, науки, мистецтва, музики, театру та кіно в 1920-1930-х роках.

Мета дипломної роботи – аналіз суспільно-політичних умов, в яких розвивалась культура України 20-30-х рр. ХХ століття, розкриття амбівалентного характеру "українізаційних" процесів, виокремлення позитивних і негативних наслідків партійного впливу на культурну сферу.

Виходячи з поставленої мети автором дипломної роботи визначено наступні **завдання**:

- проаналізувати основні тенденції розвитку культури в умовах комуністичного режиму;
- дослідити становище освіти, науки та літератури у 1920-1930-х роках;
- охарактеризувати розвиток мистецтва, музики, театру та кіно у 20-30-х роках ХХ століття;
- розробити навчально-методичний комплекс для вивчення української культури 1920-1930-х років на уроках історії.

Хронологічні рамки дослідження вміщують період з 1920 по 1939 роки. Нижня межа обумовлюється наступом більшовизму на українську культуру та утвердженням радянської влади, а верхня – згоранням сталінського «Великого терору» 1936-1939 рр., переписом населення 1939 р. та початком Другої світової війни 1 вересня 1939 р.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють територію УСРР в адміністративних кордонах зазначеного періоду.

Стан наукової розробки. В публікаціях радянських науковців щодо питань культури в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) 1920-1930-х років домінували апологетичність та заідеологізованість. Я. П. Ряппо, О. Я. Шумський та М. О. Скрипник в основному використовували популярно-пропагандистський підхід, що було свідченням певного відставання наукових досліджень. В працях 20-х років ХХ століття М. О. Чорного, А. А. Приходька,

А. А. Машкіна, В. В. Гадинського, Г. Ф. Гринька та М. О. Авдієнка відображено позитивну оцінку реформування системи освіти радянської України [55, с. 245].

Л. В. Черкашин, О. Б. Слуцький, Г. В. Прокопенко, А. Козаченко, Є. Гірчак та І. К. Білодід в кінці 1920-х – на початку 1930-х років аналізували перетворення та зміни в освіті з точки зору уніфікації культурного життя, сталінського соціалістичного будівництва та боротьби з українським «націонал-ухильництвом» [81, с. 78]. В другій половині 50-х – на початку 90-х років ХХ століття українізацію та освіту періоду НЕПу зокрема вивчали на основі партійних та класових позицій, в межах марксистсько-ленінських поглядів про радянську освіту та культурну революцію.

С. Купідонов, В. Макаров та А. М. Розенбаум в 1970-1980-х роках висловлювались негативно щодо українізації взагалі та навіть займали антиукраїнську позицію. Ф. І. Шаров, В. В. Масненко, О. І. Кліцаков та Л. І. Ткачов досліджували причини переорієнтації вчителів на більшовицьку владу, аналізували діяльність педагогічної інтелігенції в розбудові національної школи, висловлювали негативне ставлення до репресивної політики уряду щодо педагогів [55, с. 245].

До українських діаспорних дослідників, що вивчали досліджуваний період варто віднести О. Субтельного «Нарис історії України», М. Прокоп, І. Майстренко, В. Липинський та К. Кононенко. Цим робота притаманний гіпертрофований критицизм, зосередження уваги на етнополітичних складових. У зв'язку з нестачею інформації та джерел науковцям часто бракувало конкретних аргументів для підтвердження певних тверджень, проте ці праці є досить цінними, особливо у поєднанні з радянськими дослідниками. Варто звернути увагу на «Нариси історії української культури», що є узагальнюючою та досить ґрунтовою роботою щодо проблематики дослідження [81, с. 78].

У кінці 1980-х – на початку 1990-х років розпочалась заміна старих стереотипів, аналіз сфальсифікованих чи замовчуваних проблем. І тільки в період незалежної України можемо говорити про здебільшого неупереджене вивчення суперечливих, драматичних та неоднозначних процесів 1920-1930-х рр., зокрема

умов розвитку культури в тодішній УСРР, її специфіки та особливостей взаємодії із сталінським тоталітарним режимом [55, с. 245; 113, с. 127-128].

В 1991 році С. В. Кульчицький, Г. В. Касьянов та В. М. Даниленко підготували книгу «Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки», в якій висвітлено прояви сталінізму в культурній та ідеологічній сфері. П. Гарчев, О. Рубльов, Л. Нагірний, О. Малярчук, Б. Кравченко, О. Коляструк, М. Борисенко, П. Боднарчук та С. Білокінь досліджували етнонаціональні зміни, що відбулися в період тоталітаризму а також сам процес «українізації» [97, с. 138].

О. О. Войналович та О. Б. Бистрицька наголошують на позитивному впливі «коренізації» для формування національних шкіл, досліджують їх розвиток та причини ліквідації в середині 1930-х рр. Г. Хілліг та В. Марочко дослідили карально-репресивну політику уряду проти освітян [106, с. 303]. В працях В. Табачковського, В. Смоля, О. Реєнта, В. Онопрієнка, В. Кузнецова та Г. Касьянова відображено стан наукового знання та досягнень в сфері науки 1920-1930-х років [116, с. 112].

П. Гадамаренко «Розвиток і оформлення образотворчого мистецтва ХХ ст. на Україні» відобразив відмінності між новим напрямом монументального мистецтва ХХ ст., що заснований М. Бойчуком та візантійською школою іконопису. Карась А.Ф. у статті «Українська культура у ХХ ст. (перша половина)» ретельно дослідив українську архітектуру, скульптуру та музику. Музичне мистецтво досліджуваного періоду вивчали Л. Білозуб «Національні традиції у творчості українських композиторів ХХ ст.», М. Ржевська «Музика Наддніпрянської України першої третини ХХ століття у взаємодії та перетвореннях соціокультурних дискурсів», С. Садовенко «Національна самобутність творчості українських композиторів ХХ–ХХІ ст.: сучасний мистецтвознавчий вимір» та А. Гончаров «Неофольклористичні тенденції у творчості українських композиторів: перша половина ХХ ст.» [100, с. 32-33].

Г. Г. Єфіменко «Національно-культурна політика ВКП(б) в УСРР (1932-1938 рр.)» висвітлює ставлення більшовиків до культурного розвитку народів, що проживали в Україні. В монографії Н. Чечель «Українське театральне

відродження: західна класика на українській сцені 1920–1930-х рр.: Проблеми трагедійної вистави», працях Д. Галковського та В. М. Шарпатога зображено розвиток театрального мистецтва в 20-30-х роках ХХ століття [26, с. 81-82].

Репресивні дії більшовиків проти інтелігенції відображені у дослідженнях Ю. Шаповала, Н. Миронця, О. Мовчана, С. Кокіна, Ю. Шемшученка, І. Ільєнка, В. Ткаченка, С. Старовойтової та А. Балабольшенка. О. М. Бут та П. В. Добров в праці «Економічна контрреволюція в Україні в 20-30-і роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення» висвітлюють репресії інженерно-технічної інтелігенції [106, с. 303].

За більше тридцяти років незалежності України вітчизняними науковцями вже чимало зроблено у дослідженні вказаної проблематики. Працям цих сучасних авторів притаманні нові підходи у відображенні проблем, ширша джерельна база досліджень, відсутність фальсифікацій при використанні документів та правдиве висвітлення історії, плюралізм думок, що сильно відрізняє їх від шаблонних робіт, що були опубліковані радянськими істориками [97, с. 135].

Методологічну основу роботи складають методологічні принципи і методи наукового дослідження. Автором були використані принципи історизму, об'єктивізму, комплексності, науковості, плюралізму, системності, багатофакторності та розвитку. Відповідно до поставленої мети та визначених завдань нами було використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: загальнонаукові (порівняння, синтез, аналіз, систематизація, узагальнення) – для визначення понятійно-категоріального апарату, обґрунтування актуальності дослідження, формулювання висновків; конкретно-наукові (теоретичний аналіз історико-педагогічної літератури та періодичних видань) – для формування історіографії з нашої проблематики; пошуково-бібліографічний – для систематизації та класифікації джерельної бази з теми дослідження; історико-генетичний – для дослідження генези структури органів УСРР в сфері культури, конкретно-історичний – для виокремлення основних напрямів діяльності уряду в питаннях культури 1920–1939 років; історико-порівняльний – для аналізу нової структури управління більшовиками національно-культурної політикою;

проблемно-хронологічний – для з’ясування процесу реформування освіти, науки, мистецтва та інших складових культури в період «українізації» та їх поступової уніфікації, централізації, ідеологізації та догматизації наприкінці 1920-х рр.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексно дослідити та систематизувати інформацію про становище культури, зокрема освіти, літератури, науки, мистецтва, музики та театру в контексті суспільно-політичних процесів у радянській Україні 1920-1939-х років, розробці навчально-методичного комплексу для вивчення зазначеної проблематики на уроках історії. Останній допоможе розвинути в учнів культурологічну, громадянську та соціальну компетентності, обізнаність та здатність до самовираження у сфері культури. Нами було проаналізовано зміст законодавчих актів, характер державної політики, визначено характерні риси та становище різноманітних напрямків української культури та особливості діяльності урядових органів в цих сферах.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що вивчений та узагальнений матеріал з проблематики української культури 1920-1930-х років може бути використаний при написанні наукових публікацій, при вивченні понятійного апарату, при підготовці до семінарських занять, при підготовці курсу лекцій з історії України, історії української культури або спеціальних курсів з культурного життя в 1920-х – 1930-х роках.

Структуру дипломної роботи складають вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел із 175 найменувань та додатки.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр. сприяла формуванню національної самосвідомості народу, дала поштові до розвитку української культури. Національно-визвольний рух в закритих формах існував і після закінчення війни українців за свою незалежність та свободу, погрожуючи вирватись назовні. Відомий вчений С. Єфремов записав у своєму "Щоденнику" після поїздки в село в 1924 році, що усі селяни ремствують, нарікають, клянуть та очікують Петлюри, шкодуючи, що не підтримали його [11; 154, с. 22]. Дана ситуація змушувала більшовиків змінити свою тактику для зміцнення впливу в радянській Україні.

Більшовики прагнули опанувати український національний рух та спрямувати у потрібне для них русло. Тому метою політики коренізації, яка була розпочата постановою ВУЦВК від 21 лютого 1920 року «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з великоросійською», а офіційно закріплена у квітні 1923 році на XII з'їзд РКП(б), було здобуття підтримки комуністичної влади основною частиною населення України, підвищення свого авторитету та отримання можливості впливати на суспільні процеси в УСРР. За умов відсутності пробільшовицько налаштованих кадрів з корінних жителів, що могли б сприяти поширенню Російської комуністичної партії (більшовиків), останні погодились на співпрацю не тільки з українськими націонал-комуністами, а також з некомуністичною інтелігенцією [48, с. 262]. Серед останніх в цей період набуло поширення т.зв. зміновіховство, прихильники якого лояльно ставилися до влади, оскільки вважали що вона допомагає розвиватися українській національній культурі.

В Україні політика коренізації відома під терміном «українізація», під якою розуміють розбудову української культури, яка була національною за формою, проте соціалістичною за своїм змістом. На думку С. Плахотнюка, цей процес ще

можна назвати «дерусифікацією», оскільки дане поняття об'єктивно відображає зміни культурного життя УСРР в 1920-ті роки [93, с. 95].

У 1926 році українці в УСРР склали 23,2 млн. чол. (80 % всього населення). До найбільш численних груп населення можна віднести українців, росіян та євреїв. З-поміж інших національних меншин варто згадати про поляків, молдаван, німців, болгар, греків та білорусів. В зазначений період українську мову, як рідну, використовували 76,6%. Також 1 млн. українців (4,3%) в радянській Україні віддали перевагу російській. Таким чином, в Українській Радянській Соціалістичній Республіці в 1926 році українську мову як рідну використовувало 95,7% українців [112, с. 128]. Протягом 1920-х рр. Україна все ще була аграрною республікою, тому характеризуючи соціальну структуру населення, варто зауважити, що найчисельнішу верству жителів УСРР 20-30-х рр. ХХ ст. склали селяни [112, с. 127-128].

Створення національних районів та національних сільрад не могло повністю вирішити питання з російською мовою, тому що всередині цих районів росіяни безперешкодно користувались рідною їм мовою, але у відносинах з органами влади за їхніми межами, у закладах вищої освіти і т. п. вони зіткнулися з необхідністю розуміння української мови. Небажаючи вивчати українську мову, росіяни скаржились на утиски їхніх громадянських прав. Хоча в УСРР офіційно було проголошено про рівноправ'я української та російської мови (вони вивчалися у всіх типах шкіл: українських, російських, польських, єврейських і т. п.), проте російськомовні громадяни негативно сприймали українську мову та загалом політику українізації [27, с. 210].

Окрім вже зазначених, варто звернути увагу ще на такі причини початку українізації [73, с. 277-278; 167]:

- «українське» питання знаходилось в епіцентрі європейської міжнародної політики, тому необхідно було створити привабливий імідж СРСР на світовій арені як захисника прав національних меншин;

- завдяки поширенню ідей нової економічної політики, започаткованої у березні 1921 року на X з'їзді РКП(б) (вільний розвиток, плюралізм, певна децентралізація тощо), здобути прихильність у національної інтелігенції;
- домовитись із українським селом, припинити селянські виступи;
- надання прав у культурно-національній сфері, компенсувавши республікам фактичну втрату політичного суверенітету;
- спроба більшовиків очолити та контролювати процес національного відродження на окраїнах;
- пояснити рідною мовою населення основні положення комуністичної ідеї, прагнення пододати ідеологічну спадщину попереднього ладу, змінити духовно людей, вплинути на свідомість;
- забезпечення національно-культурних потреб нових міських жителів внаслідок індустріалізації;
- прагнення усунути відчуження між робітничою радянською владою та селянством;
- засіб модернізації суспільства, створення умов для пришвидшення процесу формування індустріального суспільства.

Окрім цього зовнішньополітичні обставини також мали велику роль для переходу до початку реформування та зміни національної політики. Внаслідок стабілізації міжнародного становища, зменшувались надії на поширення світової революції. Через це увагу більшовиків було звернуто до національно-визвольних рухів, що могли допомогти у формуванні революційних ситуацій у капіталістичних державах [132, с. 40-41]. Враховуючи той момент, що українці входили до складу Чехословаччини, Румунії та Другої Речі Посполитої, РКП (б) прагнула скористатись українським населенням як революційною складовою в цих країнах.

Зважаючи на зазначені причини, варто зауважити, що все таки стратегічним завданням комуністичної влади у національному питанні було сприяння “злиттю” націй, тому українська мова в газетах, у школі, під час перегляду кінофільму або вистави, в творах поетів та письменників повинна була відігравати роль партійного агітатора та пропагандиста. Таким чином, задля впливу на людей та зміни їхньої

свідомості більшовики використовувати книги, кіно, засоби масової інформації, живопис, музичні твори та інші доступні їм методи. Варто зазначити, що паралельно з поширенням комуністичної ідеології проводилась боротьба з представниками інших ідеологій [48, с. 261]. В даній ситуації нова політика в національному питанні на певний час ставала також засобом ідеологічної боротьби.

Першим кроком у організації українізації стала постанова ВУЦВК від 21 лютого 1920 року «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з великоросійською». Відповідно до декрету РНК УСРР від 21 вересня 1920 року «Про введення української мови в школах і радянських установах» (Додаток А), Народний комісаріат освіти (Наркомос) повинен був терміново розробити план широкого розвитку навчально-виховних закладів різних ступенів з викладанням українською мовою [13; 69, с. 65-66]. Також уряд звернув увагу на потребу запровадження вивчення української мови в усіх навчальних закладах, що готували працівників народної освіти і зобов'язав Держвидав України видавати в достатній кількості підручники українською мовою. 4 травня 1920 Наркомос України прийняв постанову «Про підготовку працівників освіти з обов'язковим вивченням української мови». 21 жовтня 1920 Раднаркомом УСРР було підписано постанову «Про введення української мови в усіх навчально-виховних закладах з неукраїнською мовою навчання» [74, с. 34; 69, с. 65].

Постанова пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого "Цілі і завдання українізації" є хорошим прикладом бюрократичного ставлення до процесу українізації. Зокрема в ній зверталась увага на забезпеченні доступу українського селянства до вивчення російської культури, боротьбі проти намагань зробити з української мови інструмент для протиставлення та відособлення українських селян та робітників від російських, наголошувалось, що кожна людина сама вирішує яку мову їй вживати [45, с. 361-362]. Зазначена постанова віддзеркалювала настрої основної частини членів КП(б)У, оскільки у 1923 році в її складі було 23% українців, 57% росіян та 13% євреїв. Українська була розмовною мовою лише для 11% комуністів. А. М. Бухарін відверто висловлювався про те, щоб купити собі

довіру раніше пригноблених націй завдяки штучній постановці російського народу у нижче становище в порівнянні з іншими [57, с. 80].

17-25 квітня 1923 року проводився XII з'їзд РКП(б), в резолюції якого йшлося про залучення до роботи в органах комуністичної влади місцевого населення, що знає мову, звичай та побут, республіканські владні органи повинні були видати спеціальні закони, що забезпечать використання рідної мови в усіх громадських установах та державних органах (Додаток Б). Планувалося сформувати мережі шкіл всіх ступенів, налагодити видавництво журналів та газет, книгодрукування мовою корінної національності. Пізніше така політика почала називатись «коренізація» [64, с. 94-95; 55, с. 249].

Варто зауважити, що політика українізації зазнавала опору та саботажу в державних та партійних органах, серед жителів русифікованих міст, зокрема з боку росіян, русифікованих євреїв, що займали багато керівних посад, а також русифікованих українців. Незважаючи на те, що в радянській Україні офіційно було проголешено рівноправ'я української та російської мов (їх вивчали у всіх типах шкіл, зокрема українських, російських, польських, єврейських тощо), російськомовне населення загалом негативно ставилось до української мови та коренізації в УСРР [67, с. 296-297; 27, с. 210].

Емануїл Квірінг, який був першим секретарем КП(б)У з 1923 по 1925 роки та Дмитро Лебедь, що був другим секретарем також вороже відносились до українізації. Зокрема останній восени 1923 року висунув теорію “боротьби двох культур”. На думку Дмитра Лебеда, російська культура була прогресивною, революційною та міською, а українська є відсталою, контрреволюційною та сільською. Другий секретар стверджував, що в цій боротьбі українська культура повинна була відступити та загинути [128, с. 19].

Дана теорія була засуджена центральним керівництвом як вияв російського шовінізму, Д. Лебедя та інших вороже налаштованих до політики «українізації» партійних діячів у 1924 році відклали з України. У квітні 1925 року першим секретарем КП(б)У призначили Лазаря Кагановича, який незважаючи на те, що був євреєм за національністю, вільно спілкувався українською мовою. В 1924 році

головою Ради народних комісарів назначили Власа Чубаря, а в 1925 році комісаром народної освіти – Олександра Шумського. Важливим моментом було те, що в 1925 році в державному діловодстві запроваджено обов'язкове вживання української мови. Лазар Каганович 1927 року проголосив, що вся партійна документація буде вестись українською мовою [90, с. 9].

Варто зауважити, що з перших років впровадження політики коренізації спостерігалась пильна увага з боку репресивних органів до українських діячів, зокрема потрібно згадати про В. Ченцова та Д. Архієрейського. Доповідна записка ДПУ УСРР Лазару Кагановичу “Пожвавлення української націоналістичної інтелігенції” є яскравим прикладом цього. В цьому документі йдеться про необхідність збору всебічної інформації про тих, хто підтримує українську національне відродження та активно проводить українську культурну роботу, шукати їх рекомендується серед української інтелігенції, релігійних діячів, науковців тощо [48, с. 262].

Характеризуючи політику українізації варто виокремити такі її основні завдання, як проведення заходів з підготовки, виховання та висунення на керівні посади кадрів місцевої національності; створення мережі виховних та навчальних закладів, культурних установ, книговидавництва, преси мовою корінних народностей, врахування національних аспектів при розробці державного та партійного апарату; вивчення історії народу, розвиток та відродження національної культури та традицій [71, с. 225-226; 128, с. 21-22].

Також існує поняття «скрипниківської українізації», складовими елементами якої були [90, с. 13-14]:

- українізація компартійно-радянського апарату та загалом всього суспільного життя;
- виховання громадян в дусі розуміння власної національної приналежності;
- українізація господарського та науково-технічного життя;
- заохочування нацменшин, в тому числі російського населення, що проживало в Україні, до вивчення української мови, історії та культури;

- українізація промислових центрів та великих міст;
- сприяння розвитку більшості галузей української культури;
- українізація культурно-освітньої справи та освіти;
- врахування національно-культурних інтересів та вимог українців, що проживали в сусідніх республіках;
- опанування робітниками української культури та мови;
- у перспективі плнувалося об'єднання з Україною прилеглих земель з більшістю українського населення.

Українська преса 1920-х років відтворювала національний консенсус: за надання українською владою національним меншинам прав та свобод останні визнавали зростаючі позиції українців в УСРР. Хоча не зникли національні протиріччя, проте коренізація позитивно вплинула на зменшення попередніх осередків національної ворожнечі. Завдяки зазначеним моментам формувались умови для переростання українською політичною елітою меж української етнічної спільноти [171]. Українські інтереси захищали не етнічні представники, а також і діячі інших національностей, які здійснювали свою діяльність на території України, зокрема М. Волобуєв та М. Хвильовий, що були головними постатями націонал-ухильництва, були етнічними росіянами. Б. Лівшиць, І. Кулик, М. Равич-Черкаський та Л. Гуревич, які становили групу українських діячів–євреїв, критикували шовіністичні позиції керівництва ВКП (б) [109, с. 13].

Більшовики в напрямі преси та видавництва проводили цілеспрямовану політику впливу на читачів, щоб нав'язати їм потрібні стереотипи мислення, поведінки та ціннісних орієнтирів. Заміна слів тільки їхніми символами, фальшування змісту узвичаєних термінів, їх вихолощення, нівелювання діалектно-регіональної забарвленості, поширення канцелярської лексики, калькування з російської термінології здійснили негативний вплив на пресу, відбулася деформація мовленнєвої культури останньої, а також безпосередньо читачів [164, с. 18].

До позитивних моментів у проведенні політики «українізації» 1923-1933 рр. варто віднести (Додаток В): українізацію шкільної та вищої освіти, преси, науки, державного апарату; українська інтелігенція залучалась до радянського

культурного будівництва, частина діячів науки та культури повернулись з еміграції; інтенсивний розвиток української культури («Відродження»); формування нових українських господарських та культурних еліт; подолання неписьменності дорослого населення; спроби (за сприяння М. Скрипника) поширити українізацію на території Воронежчини, Курщини, Саратовщини, Казахстану та Кубані, зокрема йдеться про намагання запровадити україномовне шкільництво та пресу, постачати українську культуру і т. д.; спроби українізувати армію (газети «Червона Армія», що видавалась до середини 1930-х років та «Українське Військо», створена у Харкові Школа червоних старшин); толерантне відношення до нацменшин в Україні (поляків, євреїв, молдаван, німців та інших), наприклад, наданням їм прав у шкільництві, місцевій адміністрації, театрі, пресі і т. п., створено адміністративні національні райони [21; 158, с. 97].

Україномовні театри станом на 1931 рік становили три чверті серед усіх театрів в Україні. Варто зауважити, що представлялись п'єси не тільки з національного репертуару, а й також світова класика, що перекладалась українською мовою. Внаслідок розроблення останньої, її почали використовувати навіть для опису найскладніших наукових понять. Радіо також піддавалось українізації, тому в 1928 році радіомовлення українською мовою велось радіостанціями в одинадцяти великих містах УСРР. Протягом 1927-1929 років в Києві було збудовано найбільшу кіностудію у Європі. Станом на 1928 рік в Україні працювало 6 тисяч кінотеатрів, що дозволяли глядачам переглядати фільми присвячені українській тематиці [133].

Негативними складовими політики коренізації в Україні було перебування на посаді першого секретаря КП(б)У протягом грудня 1921 – квітня 1923 рр. Дмитра Мануїльського, коли українці не були призначені на найвищу партійну посаду; більшості членів КП(б)У ця політика була байдужою чи ворожою; часто були фіктивними високі показники запровадження української мови; характер напівзаходів; в українських газетах була велика кількість русизмів та орфографічних помилок; більшість художніх кінофільмів, знятих на українських кінофабриках в Києві та Одесі протягом 1920-1930-х рр. мали пропагандистський

й ідеологічний характер; українізація не завершилась у масовій культурно-освітній діяльності та відбувся перехід до тотальної русифікації [172; 159, с. 29].

Дискусії, що були присвячені питанням культури (театральна, літературна, стосовно розвитку живопису та музичного мистецтва), стосувались проблематики тактики, стилю, напрямку чи форми, що найкраще висвітлювали ідеї партії та найефективніше впливати на процес формування свідомості нової людини. Українські об'єднання художників, письменників, музикантів, українські театри виступали ідеологічними інструментами на більшовицькому культурному фронті та популяризували мистецькими засобами ідеологію комунізму в широких масах українського населення [83, с. 11].

Успіхи українізації серед робітників Донбасу, працівників вищої освіти, військових керівників, комсомольської номенклатури та чиновників всесоюзних наркоматів були незначними. Партійно-директивні принципи більшовиків у національному питанні характеризувались догматизмом та зазвичай не зважали на етнонаціональні реалії. Все таки українізація була лише тимчасовим тактичним кроком для укріплення позицій комуністичної партії в тодішній радянській Україні [97, с. 135]. Кампанійський характер цієї політики створив ряд антиукраїнських насмішок, зокрема відомим було питання: «Це Ви говорите серйозно, чи по-українськи?».

На початку 1930-х років політика українізації практично реалізувала всі поставлені більшовиками завдання, повністю охопила суспільно-культурне життя УСРР. На цьому етапі радянська влада зміцнилась на українських землях, в новому середовищі було виховано покоління громадян, що вважали себе будівничими нового суспільства, а комуністичну партію важливою складовою для процвітаючого майбутнього. Ці особи спершу замінили «стару» технічну інтелігенцію, згодом – наукову та національно-культурну, а пізніше вони стануть представниками партійної номенклатури та управлінського апарату. Дане покоління сыало опорою тоталітарного радянського режиму. В подальшому більшовики активно застосовуватимуть освіту, мову, мистецтво та літературу як

інструменти впливу на свідомість населення, засіб для розповсюдження комуністичних ідей у суспільстві [145; 89, с. 50].

До інших причин згортання політики українізації належать: зростання прошарку української інтелігенції, якій сталінський режим не довіряв та бачив в ній головного ідейного супротивника партії; дана національна політика стала на заваді подальшій уніфікації та централізації, тому посилилась політика русифікації; внаслідок українізації зросла кількість національно-свідомих українців, поширювався націонал-комуністичний рух, представники якого вважали, що нав'язування російського шляху до комунізму є неправильним, а кожен народ повинен при цьому врахувати специфічні національні умови; «український буржуазний націоналізм» був основною небезпекою для партії, по суті будь-які небажані для ВКП (б) процеси розцінювались як "петлюрівська українізація» [103; 137].

РКП (б) (з 1925 року ВКП (б)) ретельно слідкувала за культурним відродженням України, тому хвилюючись за зростання тенденцій до можливого усамостійнення, практично одразу розпочала його гальмувати: в 1926 р. написано лист Й. Сталіна до Л. Кагановича, де йдеться про ухил М. Хвильового та вимогу українізацію пролетаріату, відкликання О. Шумського з України; боротьба та ліквідація таких літературних організацій як Ланка-МАРС та ВАПЛІТЕ, репресії неокласиків; розгром Української Академії Наук, ліквідація УАПЦ; переведення М. Грушевського на роботу до Москви (1931) і т.д. [43, с. 80-81] Повне припинення українізації пов'язують із призначенням П. Постишева секретарем ЦК КП(б)У у січні 1933 року. Внаслідок діяльності останнього в 1933-1934 роках більшість відомих українських діячів були репресовані чи вчинили самогубство (М. Скрипник, М. Хвильовий та ін.), емігрували в інші республіки, прагнучи переквати хвилю терору (О. Карпенко). З цього часу неофіційно розпочалась русифікація, яка особливо посилилась після закінчення Другої світової війни [29; 158, с. 97].

Г.В. Касьянов, В. М. Даниленко та С.В.Кульчицький виділюють ряд причин утвердження сталінського режиму в Україні, зокрема: однопартійність,

недорозвиненість політичних інститутів, колоніальна політика центру щодо УСРР, зневага до особистості, масове звикання до насильства, поширення гіпертрофованого класового підходу, низький культурний рівень більшості населення тощо (Додаток Г) [97, с. 138].

Загалом протягом 1930-х років для розвитку культури в Україні були характерними такі особливості [128, с. 38-39; 97, с. 139]:

- жорсткий контроль зі сторони держави;
- ідеологізація всіх напрямів культурного життя;
- фактичне позбавлення інтелігенції історично сформованих соціально-психологічних рис та перетворення її на свого роду державних службовців, що виконують замовлення уряду;
- сталінський режим сприяв поширенню екстенсивних форм в розвитку культури, різними методами стримував та обмежував даний розвиток, старався перетворити культуру на складову адміністративно-бюрократичної системи;
- перетворення школи на важливий ідеологічний інститут, прагнення більшовиків завдяки обов'язковості освіти вплинути на кожну дитину;
- чітка визначеність та заангажованість форм, жанрів, стилів, жанрів, смаків;
- підпорядкованість смаку вождя, його середовища, підлаштовування під їхні вимоги;
- уніфікація змісту культури певним ідеологічним стандартам (соціальний релізм);
- активна атеїстична, антирелігійна політика ВКП (б), знищення церковних історико-архітектурних пам'яток та об'єктів, зокрема весною 1936 року було піддано руйнуванню Михайлівський Золотоверхий собор XII ст. та до 1939 року більше 70% церков на території України було закрито;
- жорстокі репресії проти тих, хто не задовільняв режим своєю діяльністю чи йшов урозріз із ним;
- основним завданням, яке ставилось перед діячами культури, було показати «вічність», велич режиму, прославлення та зміцнення культу вождя.

Оскільки уряд не зміг залучити на свою сторону значну частину інтелігенції, змінити незалежні погляди, використати їхні професійні знання та досвід для формування пролетарської інтелігенції, то партійні лідери прийняли рішення про використання жорстоких репресій проти неї. Основним завданням цього терору було унеможливлення будь-якого опору режиму більшовиків, нівелювання яких-небудь ознак інаомислення. За умов постійних звинувачень, «шпигунів», «шкідників», «диверсантів», українська інтелігенція була об'єктом регулярних політичних переслідувань [166, с. 19; 147, с. 219-220].

В контексті даної проблематики варто згадати про такий соціально-психологічний феномен як «соціалістичний реалізм», який був основним методом та напрямом, що домінував в радянській культурі, в першу чергу літературі та мистецтві. Про його появу вперше висловився Анатолій Луначарський, що в 1906 р. використовував термін «пролетарський реалізм». В Україні цей напрям поширювали теоретики Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників, зокрема Б. Коваленко. Олексій Толстой в 1924 р. використовував термін «монументальний реалізм». І вже у 1932 р. за сприяння Івана Гронського виникло та розповсюдилось поняття «соціалістичного реалізму» [110, с. 49-50].

Автори зазначених термінів звертали увагу на те, що новий художній стиль є продовжувачем традицій реалізму XIX століття, тому є альтернативою різноманітним модерністським течіям, наприклад, експресіонізму, конструктивізму, символізму, абстракціонізму і т. д. Андрій Синявський стверджував, що реалістична складова в соціальному реалізмі не була основною, а швидше висутпала як переосмислення класицизму [80, с. 47]. Ганс Гюнтер наголошував та таких окремих рисах цього стилю як героїзм, народність та монументалізм.

23 квітня 1932 р. було видано постанову ЦК ВКП «Про перебудову літературно-художніх організацій», яка і нав'язувала єдиний дозволений владою творчий метод в мистецтві та літературі, тобто метод соціалістичного реалізму. В деформованій структурі письменників та митців 1930-х рр. соцреалізм був логічним додатком до репресій, які були тотальною катастрофою для українського

народу, оскільки більшовики чітко планували організацію своєї роботи в напрямі культури та розглядали її як складову ідеологічної стратегії та загальногосподарського комплексу [174, с. 145-146]. Зазначений напрям від часу свого запровадження був унітарним, псевдохудожнім, штучними, сформованим політичними домаганнями соціалізму, характеристика якого як антигуманного, казарменного та терористичного має реальне підґрунтя (Додаток Д) [37, с. 32-33].

Термін «соціалістичний реалізм» офіційно було закріплено в 1934 році на першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників, зокерма М. Горький висловлювався про нього, як про творчу програму, що має своє метою реалізацію гуманістичних ідей. Основними рисами цього напрямку є наявність нової головної постаті – комуніста, революціонера-пролетаря; зображення та оцінка різноманітних ситуацій на основі марксизму-ленінізму; вихваляння комуністичних ідеалів; багатогранність художніх напрямів та форм [122, с. 283]. Ті діячі культури, що не відповідали зазначеним вимогами соцреалізму, піддавались репресіям чи вигнанню [119, с. 238-239].

Таким чином, запроваджуючи політику українізації на початку 1920-х років, більшовики прагнули створити у світовій спільноті враження про гармонійний та вільний розвиток Української Соціалістичної Радянської Республіки, підвищити свій авторитет у очах багатомільйонного полінаціонального селянства, контролювати процес національного відродження в Україні, усунути наростаюче протиріччя між політичною елітою та народними масами, певною мірою компенсувати фактичне позбавлення політичного суверенітету, надавши певні поступки у культурно-національній сфері. Проте коли у 1930-х роках українське відродження, однією з причин якого і була «коренізація», почало виходити за дозволені йому сталінським тоталітарним режимом межі, тоді цю політику було замінено тотальною централізацією, ідеологізацією, імперською політикою, русифікацією та жорсткою командно-адміністративною системою.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ЛІТЕРАТУРИ У 1920-1930-Х РОКАХ

Протягом 1920-х років в радянській Україні уряд продовжував матеріально та юридично підтримувати національно-культурне будівництво, проголосив та активно реалізовував політику коренізації, було запроваджено централізоване управління щодо роботи з національними меншинами, введено систему національно-територіального районування. Зазначений етап характеризувався швидким поступом в створенні та поширенні мережі національних навчальних закладів (трудових шкіл, дитячих дошкільних установ та мережі установ професійної освіти). Також важливим моментом було те, що з еміграції повернулися в Україну М. Грушевський, С. Рудницький та ряд інших відомих діячів освіти, науки, освіти та культури [78, с. 5-6; 162, с. 13-14].

В "Кодексі законів про народну освіту УСРР" (1922 р.) зазначалось, що органи освіти та виховання повинні знищувати класове суспільство та створювати нове, поширювати принципи комунізму, бути провідником ідейно-організаційного впливу пролетаріату на інші верстви населення, щоб виховати покоління будівників комуністичного суспільства. Завданням школи було надавати учням практичні навички та певну суму знань, проте виховання "людини нового суспільства" стояло на першому місці, а вже засобом для реалізації цього власне і була освіта. За цих умов школа ставала основною формою освітньої, трудової роботи та виховання [101, с. 69].

На початку 1920-х років в керівників Наркомату освіти УСРР активно розвивалась ідея про поступове відмирання школи та подальшу заміну її дитячим будинком. Зокрема народний комісар освіти Г. Гринько стверджував, що нове покоління громадян будівників комуністичного суспільства можливо виховати тільки в дитячому будинку. В умовах переходу до колективного суспільства сім'я трактувалась як явище, що неминуче занепадає. Проте у 1923 році Наркомос України відмовився від ідеї повної заміни школи дитячим будинком, в першу чергу на це вплинули фінансові чинники. Оскільки утримання одного вихованця у

дитбудинку було удесятеро дорожчим, ніж школяра у загальноосвітній школі, а потрібних коштів для реалізації цього задуму республіка не мала [89, с. 48-49].

З 1921 року в УСРР було запроваджено обов'язкове навчання грамоти для всіх громадян держави віком від 5 до 50 років (Додаток Е). Ті, хто ухилявся від виконання даної повинності, могли притягнути до карної відповідальності. Ліквідацію неписьменності (лікнеп) комуністичні лідери вважали необхідною складовою для формування елементарних передумов соціалістичного будівництва, а пізніше й створення комуністичного суспільства [133]. У букварі для дорослих "Червона Зоря" (1922 р.) слова та речення містили в собі яскраво виражене ідеологічне спрямування [89, с. 49].

Для ліквідації неписьменності населення створювались навчальні заклади школи для малописьменних, пункти лікнепу, школи грамоти, гуртки самоосвіти, недільні школи; гуртки індивідуальногрупового навчання), що трактувались як школи 1-го ступеня з трирічним терміном навчання для неписьменних та з дворічним для письменних [114, с. 179]. Мережа загальноосвітніх закладів із сильно скороченими термінами навчання, з максимальним скороченням, ущільненням та спрощенням змісту освіти позитивно впливала на підвищення освітнього, загальнокультурного та професійного рівня великої кількості населення.

З 1924 року початкова освіта стала обов'язковою для дітей віком від 8 до 11 років. Таким чином, всі майбутні громадяни УСРР повинні були пройти через заклади соціального виховання. Проте значною була проблема із забезпеченням освітян україномовними книгами. Для постачання російських книжок в Україні, у Ленінграді та Москві було створено торговельні контори державного видавництва. Внаслідок цього роздрібна книжкова торгівля в радянській Україні у 1923 році становила 75% російських та лмше 25% українських видань. 6 липня 1927 року було прийнято постанову ВУЦВК УСРР «Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку культури», що значно розширила сферу вживання української мови у освітніх закладах та відповідно підвищила попит на україномовні книги [133].

Станом на 1927 рік за межами школи залишалось 35% дітей шкільного віку, кожен четвертий учитель мав середню спеціальну чи вищу освіту. Паралельно із значною кількістю шкіл, існували також спеціальні колонії (комуни) для неповнолітніх правопорушників, в яких поєднувались навчання та виробнича праця, а сама людська особистість виховувалася у колективі та за допомогою колективу, відповідно до програми А. С. Макаренка [118, с. 295].

Проводячи курс на коренізацію, нарком освіти М. Скрипник займався питаннями національної школи, в якій навчання проводилось мовою місцевого населення. Для національних менших існували свої школи, наприклад, польські, болгарські, єврейські, російські, татарські, молдавські та ін. В другій половині 1920-х років освіта національних меншин організовувалась через поширення шкіл старшого концентру, зростання мережі початкової освіти рідною мовою, створення мережі професійних закладів, зокрема закладів для підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, щоб задовільнити освітні потреби більше 20 національних меншин, які проживали на території радянської України [109, с. 20]. Зазначена політика уряду закріплювалась низкою нормативно-правових документів. Проте після припинення політики коренізації, в освітніх закладах національних меншостей навчання проводилось українською чи російською мовами [133].

До 1930 року в Україні діяло 25 національних районів: 6 німецьких, 9 російських, 3 грецьких, 4 болгарських, 2 єврейських та 1 польський (Мархлевщина, що був створений у 1925 році на Волині). Також мовами національних меншин виходило близько 35 газет і журналів. У Криму, що з 1920 р. став частиною РРФСР, розгорталася політика “татаризації”. За сприяння кримсько-татарського націонал-комуніста Велі Ібрагімова протягом 1923-1928 років тут сформувалась мережа татарських культурно-освітніх установ [27, с. 210].

Зазначений період також характеризувався виникненням нових територій національного конфлікту. Зокрема, створення єврейських сільськогосподарських колоній у 1920-х роках на півдні України викликала настороженність в українських селян, оскільки останні вважали, що в них забирають їхню ж територію та землі.

Велика кількість російськомовних євреїв та росіян виступали проти українізації, тому що вона стримувала їхнє просування по службовій драбині [63, с. 8].

В липні 1930 року було прийнято постанови ЦК ВКП(б) «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні» та «Про загальне обов'язкове навчання», відповідно до яких введено обов'язкове чотирикласне навчання для дітей 8-15 років за допомогою прискорених форм навчання (однорічні та дворічні школи-курси), поширення мережі шкіл колгоспної молоді, запровадження загальної обов'язкової освіти у школах-семирічках. Внаслідок цих постанов стартувала кампанія всеобучу («всеобщее обучение»). Запровадження цих принципів вимагало нових програм, посібників, підручників, шкільних приміщень та учительських кадрів. При Раднаркомі УСРР було сформовано комітет сприяння всеобучу, який очолив В. Чубар [31, с. 52].

В постанові ЦК ВКП(б), ухваленій 1931 року, вказувалась, що початкова та середня школа мають виховати покоління, що остаточно побудує комунізм. Вчителю необхідно було неухильно додержуватись текстів підручників та апробованих програм. Чи не найбільше здійснювався контроль за викладанням історії [132, с. 129-130].

В постанові ВКП(б) від 14 грудня 1932 року «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» вимагалось підготувати та до осені перевести навчання на Кубані в школах на російську мову (Додаток Ж). 15 грудня 1932 року було видано постанову політбюро, що офіційно скасувала українізацію у Казахстані, Центрально-Чорноземній області, Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії та інших регіонах СРСР [49, с. с. 364-365]. Даний документ вимагав термінового переведення всіх україномовних друкованих видань на російську мову, окрім цього до осені 1933 року потрібно було провести деукраїнізації навчання у школах [13].

В 1933-1934 роках в україномовних школах навчалось більше 80 % учнів, що відповідало співвідношенню українців у складі населення УСРР. У травні 1934 року була видана постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про викладання громадянської історії у школах СРСР», в якій піддавалась критиці спроба

абстрактними соціологічними схемами підмінити викладання історії в історико-хронологічній послідовності подій. Згідно з цим документом предметом вітчизняної історії ставала історія СРСР, до якої відносилась історія Росії із певною інформацією про минуле національних республік. По суті в загальному курсі громадянської історії розчинилась історія України та остання перестала існувати як окремий предмет [66, с. 184].

В травні 1934 року було видано постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР». Відповідно до неї запроваджено єдину структуру трьох типів для загальноосвітньої школи: початкова, тобто 4-річне навчання; неповна середня – 7-річне; середня – 10-річне. Окрім цього також було впроваджено єдиний день, що був початком навчального року, а саме 1 вересня, тривалість уроку, 5-бальну систему оцінювання знань учнів, зменшувалась кількість українських шкіл та стримувалась українізація [31, с. 53].

Гальмування та обмеження національного освітнього будівництва в другій половині 1930-х років вважалося одним з найважливіших завдань роботи керівних органів радянської України. В кінці другої п'ятирічки в Україні переважно було закінчено перехід до обов'язкового початкового навчання, а також в містах до загального семирічного [162, с. 14]. Починаючи з 1938 року в Україні фактично була ліквідована мережа освітніх закладів всіх рівнів, що проводили навчання мовами національних меншин, припинилася підготовка національних педагогічних кадрів та загалом цей період характеризується політизацією шкільного життя [82, с. 101-102].

Документальною основою для проведення політики тотальної русифікації були постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» і «Про реорганізацію шкіл на Україні», що були видані задля реалізації вимог РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік та областей» (Додаток 3) [13; 31, с. 56].

Внаслідок ліквідації національних районів та прийняття цих документів всі школи національних меншин в Україні було переведено на російську мову

викладання, змінено українську граматику та абетку для їх зближення з російською мовою. Вивчення останньої проводилось з 2 по 10 клас, проводилось 4-5 уроків на тиждень, тому російська мова перетворювалась на основну навчальну дисципліну. Скорочувались навчальні програми з інших предметів. Внаслідок цього розпочалась активна русифікація української мови [126, с. 129-130].

В 30-х роках ХХ століття поступово скорочувалось використання української мови у вищих та середніх спеціальних школах, її перестали вивчати в усіх закладах вищої освіти, окрім педагогічних інститутів та українського відділення на філологічних факультетах університетів, припинялось діловодство українською мовою та її витісненні з наукової сфери [35, с. 159-160]. Значного удару було завдано народній освіті через масові політичні репресії. Оновлене керівництво Наркомату освіти УРСР, яке очолювали А. Хвиля та В. Затонський, за підтримки вищого керівництва республіки, проводило активну боротьбу з «націоналізмом» серед діячів народної освіти [75, с. 28].

Враховуючи той момент, що учительські кадри в Україні в першій половині 1930-х рр. налічували близько 140 тис. осіб, то планувалось репресувати орієнтовно 50 тис. Тому значну кількість вчителів було арештувано та знищено протягом сталінсько-постишевських репресій 1930-х років. Внаслідок цього сильно погіршилась якість навчання в школі. Завдяки розширенню системи освіти та роботі товариства «Геть неписьменність!» станом на 1939 рік в Україні було лише 15% людей віком до 50 років, що не вміли писати та читати, що є досить суттєвим успіхом в порівнні з переписом 1897 року, коли в українських губерніях було 72% неписьменних осіб [57, с. 83-84].

Варто зауважити, що в досліджуваний період були характерними ідеологізація навчальних програм, активна діяльність в школі комсомольської та піонерської організацій. Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді (комсомол) було утворено 29 жовтня 1918 року, зазначена назва була введена на VII з'їзді в березні 1926 року. Дане явище можна охарактеризувати як молодіжну суспільно-політичну організацію, що поширювала ідеї комунізму та залучала селянську та робітничу молодь до розбудови Радянської Росії, а пізніше СРСР. Це

об'єднання фактично не було незалежним, а управлялося РКП (б), а пізніше ВКП (б). Внаслідок нової економічної політики в цій організації загострилась криза, тому суттєво зменшилась кількість її членів [87, с. 215-216; 24, с. 15-16].

На IV (жовтень 1921) та V з'їздах (жовтень 1922) відбувались пошуки нових форм діяльності. Декрет про броню для підлітків, який закріплював робітничу молодь на виробництві та активізував роботу комсомолу. Згідно із Статутом ВЛКСМ, до нього приймали дівчат та хлопців віком 14-28 років. Перші організації було створено у колгоспах, на підприємствах, в навчальних закладах, радгоспах, частинах флоту та армії. Усесоюзний з'їзд був найвищим керівним органом ВЛКСМ, а між зібраннями всю діяльність організовував Центральний Комітет ВЛКСМ, який вибирали Секретаріат та Бюро [146, с. 255].

Перші дитячі комуністичні об'єднання в Україні з'явилися на початку 1920-х років при комсомольських осередках. З 1922 р. їх називали групами юних спартаківців. 19 травня 1922 року в радянських республіках було утворено Всесоюзну піонерську організацію імені В. І. Леніна. До даного об'єднання входили діти та підлітки 10-15 років. Діяльністю українських піонерів керувала Ленінська комуністична спілка молоді України. Основним завданням піонерської організації було виховання дітей, що будуть віддані радянській державі та більшовицькій партії [24, с. 88].

Піонерські організації були одним з найважливіших інструментів для комуністичного виховання дітей. Станом на 1933 рік в Україні налічувалось 1 млн 307 тис. піонерів. Серед методів їхньої діяльності набули популярності військово-фізкультурна робота, драматичні, художньо-самодіяльні, авіамодельні та технічні гуртки. Піонери проводили водні походи з Києва до Запоріжжя, шахово-шашковий похід, похід на Перекоп. В піонерських санаторіях та таборах організовували оздоровчу роботу в дитячому середовищі [88, с. 342-343].

Поряд з цим влада користувалась піонерами при проведенні політичних кампаній: розкуркуленні, здійсненні політичних репресій та колективізації. В період голодомору 1932-1933 рр. вони охороняли колгоспний врожай, формувались піонерські дозори, що наглядали за хлібом. Під час організації

сільсько-господарських робіт масово використовувалась робота піонерів. Регулярну виховну діяльність з останніми здійснювали позашкільні заклади: станції юних техніків та натуралістів, будинки й палаци школярів і піонерів, піонерські табори, зокрема «Артек», екскурсійно-туристичні станції. Також для українських піонерів видавали республіканські газети «Юний ленінець» та «Зірка», журнал «Піонерія» [75, с. 150-152]. Проте піонерським організаціями були притаманні формалізм та надмірна ідеологізація. Керівництвом їхньою діяльністю здійснював комсомол, що мав на місцях вожатих, вибраних серед старших піонерів чи комсомольців.

Протягом 1917-початку 1920-х років, коли встановлювалась радянська влада в Україні, для вищої освіти було характерним введення посади комісара та формування у закладах вищої освіти спеціальних рад, нівелювання привілеїв та прав випускників ЗВО, відміна поточних наукових звань та ступенів, запровадження 3-местрової системи навчання, заборона викладання церковного права та богослов'я, ліквідація випускних іспитів, зростання часу виробничої практики та зменшення обсягів лекційного матеріалу, ліквідація університетів та створення профільних ЗВО [168, с. 7-8].

Протягом 1921-1933 років існувало ряд суперечливих тенденцій, зокрема: запровадження системи «практичного стажування», «практикантства» для екстернатури та випускників, побудова вітчизняної системи вищої освіти (технікуми, ІНО, Вищі трирічні педагогічні курси, галузеві інститути) за «вертикалями» та «горизонталями», вивчення українознавчих предметів, навчання українською мовою до початку процесу уніфікації вищої освіти радянської України відповідно до загальносоюзних стандартів, створення та активна робота науково-дослідних кафедр. [163, с. 271].

Система освіти постійно реформувалась та зазнавала змін. Проте в досліджуваний період існувало ряд недоліків, зокрема її заідеологізованість, ліквідація університетів та низька якість загальної освіти в середній школі. З часом більшовики в Україні повертаються до відновлення університетів та загальноосвітньої середньої школи, проте при цьому було втрачено самобутню

відокремленість в освітній сфері від радянської Росії. На думку Я. П. Рябко та М. О. Скрипника, для відновлення соціальної справедливості більшовики проголосили «демократизацію» вищої школи, складовою якої була ліквідація університетів, що обслуговували «потреби поміщиків та буржуазії» [86, с. 417].

Формування перших робітничих факультетів найінтенсивніше проводилось у Києві, Одесі та Харкові. Враховуючи той момент, що тут були зосереджені промислові підприємства із значною кількістю представників робітничого класу, то з них більшовики прагнули виховати нових радянських спеціалістів, крім цього у закладах вищої освіти зазначених міст проводили свою діяльність професійні викладацькі кадри, за відсутності яких було б неможливо налагодити діяльність робітфаків. Активне розширення мережі останніх в кінці 20-х років ХХ ст. проводилось через ряд причин: факультети тимчасово усували прогалину між вищою та середньою школами, фактично перетворившись на основний ресурс для поповнення навчальних закладів середньої спеціальної та вищої освіти того періоду; допомагали більшовикам формувати свою радянську інтелігенцію, як інструмента класової боротьби, що створювалась в процесі постійної ідеологічної роботи комуністів для реалізації їхніх планів та рішень. [68, с. 66-67].

Основною метою вищої школи було виховання спеціалістів для народного господарства. Замість ліквідованих в 1920 році постановою «Про реформу вищої школи» університетів формувались інститути народної освіти. Зросла кількість ЗВО в Україні з 19 станом на 1915 рік до 129 в 1939 році, а кількість студентів відповідно з 27 тис. до 124 тис. УРСР за їх чисельністю випереджала Францію (72 тис.), Німеччину (70 тис) та Велику Британію (50 тис.). 28 міст перетворились на центри вищої школи. Чотири інститути існувало у Полтаві, Вінниці, Сталіно (раніше Юзівка), три у Запоріжжі, Ворошиловграді (Луганськ), Житомирі, Херсоні, Миколаєві та Кривому Розі [168, с. 7-8].

В 1933 році відновлено роботу університетів в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську. 13 січня 1934 року прийнято постанову РНК СРСР «Про вчені ступені та звання», відповідно до якої введено 2 наукових ступеня (кандидат та доктор), 3 учених звання для викладачів ЗВО (асистент, доктор та професор) і діячів

науково-дослідних установ (молодший та старший науковий співробітник, дійсний член науково-дослідної установи). В кінці 1935 року ліквідовано обмеження, що були пов'язані з соціальним походженням вступників. Загалом до кінця 1930-х років була практично вирішена кадрова нестача науково-технічної інтелігенції. Протягом першої п'ятирічки технікуми та ЗВО випустили 110 тис., а другої – 196 тис. спеціалістів [61, с. 74-75]. Загальна кількість підготовлених за ці роки фахівців для промисловості становила більше 500 тисяч, але більшість з них було репресовано.

Відповідно до перепису 1939 року вищу освіту в Україні мали лише 13% спеціалістів, а середню спеціальну – 18%. Зменшення термінів навчання у середніх спеціальних та вищих закладах, намагання дати спеціальні знання у ЗВО тим, хто не мав навіть повноцінної середньої освіти негативно вплинули на якість підготовки фахівців. До інших недоліків в сфері освіти та процесу формування спеціалістів можемо віднести такі [168, с. 12-13]:

1. остаточно порушилась моральна та інтелектуальна спадкоємність старої та нової інтелігенції;
2. загальний кваліфікаційно-професійний рівень підготовлених спеціалістів залишався досить низьким; гостро відчувався брак практичного досвіду, достатньої теоретичної підготовки, освіченості та загальної культури;
3. командно-адміністративна система потребувала бездумного виконавця, тому не була заінтересована у вихованні творчої критично-мислячої особистості;
4. творчі засади, благородство, милосердя та гуманізм, що були притаманні дореволюційній інтелігенції не мали можливостей для розвитку в нових умовах;
5. особи, що прагнули зберегти власні моральні принципи та політичні переконання занавали жорстоких репресій;
6. аморальність, безпринциповість, фабрикування наклепницьких заяв та доносів почали активно поширюватись серед частини інтелігенції.

Загалом досліджуваний період у напрямів вищої освіти характеризувався збільшенням масштабів підготовки спеціалістів робітничо-селянського походження завдяки вузам, технікумам та робітфакам. Більша роль приділялась якості навчання, зокрема набувала поширення тенденція до скасування системи короткострокої підготовки та збільшувались терміни навчання [139, с. 19-20]. Також зростали можливості для науково-дослідницької діяльності професорсько-викладацького складу вузів, завдяки чому покращувалась якість підготовки спеціалістів.

Таким чином, до позитивних тенденцій в освіті УСРР у 1920-1930-х роках варто віднести завершення кампанії ліквідації неписьменності, запровадження обов'язкової освіти, збільшення кількості навчальних закладів всіх типів, відновлення діяльності Одеського, Київського та Харківського університетів (1933 р.) та відкрито Дніпропетровський університет. Проте цей період характеризувався і значними негативними аспектами, зокрема зменшення кількості українських шкіл, нестача кваліфікованих та компетентних вчителів з вищою освітою, з 1938 року запровадження обов'язкового вивчення російської мови також і в неросійських школах (4-5 уроків на тиждень), конфіскація з бібліотек та знищення «ідеологічно шкідливої літератури», репресії в Наркоматі освіти (звільнено майже всіх керівників обласних управлінь освіти, близько двохсот «націоналістів та ворожих елементів») [85, с. 39].

Становище української науки 1920-1930-х років в умовах радянської дійсності є досить складним, неоднозначним та суперечливим. Цей період характеризується значними змінами загалом в системі організації, підходах та методологічних засадах щодо вибору актуальних напрямків розвитку наукових досліджень. В ці роки відбулись зрушення у техніко-технологічних можливостях та у світоглядних засадах науки, що було важливим фактором конкурентоспроможності у змаганні між світовими державами у цій сфері. 20-30-і роки ХХ століття характеризувались формуванням комплексу партійно-радянського управління наукою, метою якого був якнайбільший розвиток мобілізаційної модернізації «навздогінного» типу. У досліджуваний період були як

значні досягненні, зроблені українськими вченими, так і складні випробування, яких зазнали багато науковців, що були безпідставно репресовані сталінським тоталітарним режимом [116, с. 111].

Протягом зазначеного періоду в Україні, незважаючи на всі складні обставини, продовжували працювати наукові школи, що діяли ще з ХІХ століття. Все ще існувала усталена академічна традиція, що віддзеркалювала неперервність наукової генерації, тобто коли учні та вчителі з часом змінювали один одного, формувався значний науковий досвід, значну роль відігравали і загально визнані наукові авторитети, відбувалася природна зміна поколінь, тривало відтворення всіх аспектів, що відносяться до поняття «наукова школа». Цьому могла посприяти та ситуація, що науковці не могли змінювати наукові заклади, де проводили свою роботу, адже з деякого часу були практично прив'язані до певного місця роботи та проживання інститутом прописки, незначними доходами та житлом [139, с. 131].

В 1920-1930-х роках керівництво наукою фактично перебувало на рівні державної політики, наукова діяльність була підпорядкована державному плануванню, отримувала практично повністю державне фінансування, а технічні науки в умовах потенційної зовнішньої агресії розвивались в інтересах військово-промислового комплексу. З 20-х років ХХ століття створювалась галузева наука, проте в ній відчувався сильний брак кваліфікованих кадрів та необхідних технічних засобів. Внаслідок цього поширювалась практика імітації закордонних винаходів, в першу чергу тих, виробництво яких організовувалось за короткі терміни, тому радянські зразки ще від початку свого створення не можна було назвати передовими. На думку Н. Симонії, більшовицьке керівництво насамперед старалось використати пауперські та напівлюмпенські елементи в держапараті та партії, через це відсторонене чи навіть вороже відношення до вітчизняних та іноземних компетентних спеціалістів було звичним явищем [28, с. 107].

Самоізоляція та ізоляція СРСР в поєднанні з відсутністю реальної соціально-економічної та наукової конкуренції сприяли поширенню серед радянської галузевої науки практики копіювання. Періодично ситуація покращувалась, коли запроваджувались свої оригінальні розробки. Зокрема в 1933-1934 роках

Є. О. Патонем було створено Інститут електрозварювання (сформовани на основі Електрозварювального комітету та Електрозварювальної лабораторії при ВУАН), що поєднував дослідні конструкторські розробки, фундаментальні дослідження та випробувальні стенди (полігони) [116, с. 114]. Ця ефективна комбінація пізніше була використана як зразок для багатьох лабораторій та промислових центрів.

Розвиток науки зосередився переважно в інститутах Всеукраїнської академії наук (ВУАН), що була створена 1921 року та об'єднала Українське наукове товариство та Українську Академію наук, сформовану ще в листопаді 1918 року урядом Павла Скоропадського та очолювану В. Вернадським (1918-1919 рр.). В 1936 році ВУАН була перейменована на Академію Наук УСРР (з 1937 року Академію Наук УРСР), до складу якої входило 26 інститутів. В подальшому АН очолювали такі діячі: О. Левицький (1919-1921 рр. та 1922 р.), М. Василенко (1921-1922 рр.), В. Липський (1922-1928 рр.), Д. Заболотний (1928-1929 рр.) та від 1930 по 1946 роки О. Богомолець [32, с. 14-15].

В новому статуті Академії зазначалось, що її основною метою є всебічна допомога загальному розвитку прикладних та теоретичних наук задля успішного існування української соціалістичної культури. Значно зріс бюджет даної установи, вона фінансувалась державою та остання слідувала за виконанням планових завдань. В 1929 році було оновлено склад ВУАН, в результаті чого академіками було вибрано, окрім таких науковців як О. Палладін, Д. Яворницький, О. Богомолець, Є. Патон тощо, також і партійних діячів, зокрема М. Скрипника, М. Яворського, В. Затонського, В. Юринця, Г. Крижанівського та С. Семковського [115, с. 104-105].

З 1930 року інститути у ВУАН перетворились на основні організації, в яких проводилась наукова робота. Рядом партійних постанов, зокрема 1931 року було видано нормативно-правовий документ «Про журнал «Під прапором марксизму»», вказувалось здійснювати дослідження в галузі суспільних наук ґрунтуючись на принципі партійності. В другій половині 30-х років ХХ століття в АН УРСР під ретельним партійним контролем були сформовані інститути українського фольклору, історії України, літератури та економіки [111, с. 11].

В 1928 році в наукових установах УСРР здійснювали свою діяльність 3,7 тис. наукових працівників, а наприкінці 1930-х років їхня кількість збільшилась до близько 20 тис., а також існувало більше 220 науково-дослідних установ. Активну роботу проводили географічна обсерваторія, академічні інститути гідромеханіки (водного господарства), математики, ботаніки, механіки, хімії, електрозварювання, фізіології, біології, зоології тощо [139, с. 79-80].

Станом на 1931 рік урядом було сформовано 83 філії, створено 176 наукових установ, що мали союзне значення та 29 республіканського. Більшість галузевих інститутів підпорядковувались наркомату важкої промисловості та його структурним елементам – главкам, внаслідок чого були закладені основи для відомчої ізоляції та перетворення наукових колективів на певні замкнені системи, що існували відокремлено від вітчизняної та світової науки. Намагання уряду подолати зазначені бар'єри, зокрема 1936 року прийнято наказ Наркомату важкої промисловості «Про покращення науководослідної роботи у промисловості», зазнавали невдачі. Командно-адміністративна модель управління наукою не підлягала реформуванню [116, с. 115].

Таким чином, навіть значні науково-технічні успіхи радянської науки більше відображували характер мобілізаційної наукової політики більшовицького уряду, що спрямовували великі кошти та багато кадрів для організації «проривів» у науці, ніж були результатом комплексної взаємодії виробництва та науки. Відомим явищем також є радянська зовнішня розвідка, що активно займалась промисловим шпіонажем. Наслідком організаційної диверсифікації галузевих наукових досліджень стало те, що завдання з виробництва, проєктування та випробувань з часом набули поширення і в сфері науки, що остання не завжди могла успішно виконувати [116, с. 114-115]. Варто зауважити, що в 1930-х роках почали формуватись особливі технічні бюро (ОБР), в яких діячі інтелектуальної праці розробляли проєкти за умов позбавлення волі та під ретельним спостереженням ОДПУ-НКВС.

Всупереч репресивному та ідеологічному тиску більшовицького уряду наука та науково-технічні знання продовжували розвиватись. В Україні активно

проводив свою роботу колектив талановитих математиків, що об'єднувались в математичну школу Д. Травса. В Інституті математики М. Крилов, що був фундатором наукової школи математичної фізики, разом із своїм учнем М. Боголюбов сформував новий напрям, що отримав назву «нелінійна математика» [33, с. 24].

Академік Михайло Кравчук, що народився на Волині, став математиком відомим на весь світ. Він був одним із фундаторів Київського математичного товариства, здійснював керівництво комісією математичної статистики ВУАН та аналогічного відділу Інституту математики АН УРСР, мав членство у ряді європейських та українських наукових товариств. Працюючи над теорією інтегральних та диференціальних рівнянь, розробив геометричну та алгебраїчну термінологію [33, с. 22-23].

В 1932 році у Харкові в Українському фізико-технічному інституті, створеному 1928 року, колектив вчених в складі О. Лейпунського, Г. Латишева, А. Вальтера та К. Синельникова створили прискорювач елементарних частинок, який дозволив вперше отримати ядерну реакцію через розщеплення ядра літію швидкими протонами. Л. Ландау був автором відомої праці, що присвячена кінетичній теорії плазми та ґрунтував теорію термоядерного синтезу. Внаслідок роботи останнього, а також Є. Ліфшиця, І. Курчатова та ряду інших вчених даного інституту можемо говорити про існування в Україні осередку теоретичної фізики світового рівня [139, с. 33].

6 листопада 1927 року на основі кафедри електронної хімії Дніпропетровського гірничого інституту було створено Інститут фізичної хімії ім. Л. Писаржевського, останній відповідно і став його першим очільником. Також в галузі хімічних досліджень працювали О. Бродський та О. Палладій, що був біохіміком [65, с. 68-69].

В 1931 році сформовано Інститут клінічної фізіології, головою якого став О. Богомолець. Він, а також В. Юр'єв, М. Вавилов, М. Холодний, О. Палладій та А. Сапегін займались дослідженнями в сфері селекції тварин і рослин та генетики. Варто згадати і про Д. Воронцова, що був відомим фізіологом. В галузі

епідеміології продовжували працювати Д. Заболотний та М. Гамалія. Відомими на весь світ медиками були М. Стражеско та В. Філатов [70].

З середини 1930-х рр. активізувались дослідження у ВУАН в технічній галузі. Завдяки діяльності Є. Патона та його послідовників вивчено міцність зварних конструкцій та обґрунтовано теорію зварювання. В 1934 році сформовано інститути гірничої механіки та електрозварювання. Механіки О. Котельников та М. Делоне, що були відомими науковцями Київського політехнічного інституту, заклали основи для створення та розвитку авіаційного наукового напрямку. Професор М. Делоне, учень М. Жуковського, очолював авіаційний гурток, що з часом трансформувався в Київське авіаційне товариство. Відомими були розробки Ф. Андерса, О. Кудашева, В. Григор`єва та Ігоря Сікорського, якого називають «батьком» вертольотобудування [139, с. 38].

Одним з найвідоміших українських науковців-винахідників та конструкторів ракетно-космічних систем був Сергій Корольов, що в 1924-1926 роках навчався в КПІ. Свою діяльність він розпочав з планерів власної конструкції, а пізніше активно сприяв освоєнню Сонячної системи, завдяки проектуванню літальних космічних апаратів і комплексів та ракет. В 30-х роках ХХ століття за його безпосереднього керівництва була створена перша радянська ракета, що працювала на рідкому паливі та сформовано деякі інші важливі проекти [70].

В 1933 році на основі авіаційного факультету КПІ сформовано і інститут інженерів цивільної авіації (сучасний Національний авіаційний університет). Активно сприяв розвитку авіації академік А. Люлька, зокрема ним було розроблено перші турбореактивні та газотурбінні двигуни, а також велась робота над двигунами для ракет, що використовувались при запуску першого штучного супутника та такого відомого космонавта як Юрія Гагаріна. Академіки В. Челомей та О. Мікулін, що були конструкторами об'єктів ракетної, космічної та авіаційної техніки, теж навчались у КПІ [139, с. 38-39].

Юрій Кондратюк вивчав важливі проблеми проектування міжпланетних кораблів, проблеми та перспективи майбутніх космічних польотів. Ним було розраховано траєкторію космічних польотів до Місяця. Згодом ці дослідження

активно використовувались в американських космічних програмах та вітчизняному ракетобудуванні. Його ім'ям було названо кратер, що знаходиться на протилежному боці Місяця [149, с. 19-20].

Активно працювали українські вчені у сфері суспільних наук, зокрема варто згадати таких відомих істориків як Д. Багалій «Історія Слобідської України», М. Грушевський «Історія України - Руси», під його редакцією було видано 6 випусків „За сто літ” – збірників Комісії новітньої історії, Д. Яворницький «Історія запорозьких козаків», А. Кримський «Історія хозар», Н. Полянська-Василенко «Історія Лівобережної України XVII-XVIII ст.», І. Крип'якевич «Велика історія України» [38, с. 102-103]. В 1936 році сформовано Інститут історії України в складі Української академії наук. В ньому було підготовлено та видано друком «Історія України в документах і матеріалах» у 2-х томах, «Нариси з історії України» тощо. Активно досліджували проблематику історії України академічні комісії та кафедри, які очолювали М. Василенко, М. Грушевський, Д. Багалій та М. Слабченко. С. Єфремов, М. Возняк та А. Кримський досягли значних успіхів у літературознавстві [70].

В 1927-1934 роках в Харкові діяв Український науково-дослідний інститут географії та картографії (УНДІГК), що був створений за сприяння С. Рудницького, який керував ним до березня 1933 р., а його наступник став І. Ландо. Кількість працівників була від 12 до 45 осіб, залежно від періоду. До відомих науковців цього інституту належали Г. Величко, К. Дубняк, М. Іваничук, В. Баб'як, М. Дмитрієв, В. Геринович, В. Буцура. Дана установа проводила активну фундаментальну науково-дослідну діяльність присвячену найважливішим галузям географічної науки [127, с. 100-101].

Видатним українським географом та вченим-економістом був К. Г. Воблий. Він вивчав природні багатства України, її основні галузі народного господарства та корисні копалини. В своїх роботах К. Воблий вивчав географічне районування, економічно-географічний розвиток промисловості, торгівлю, міграцію населення, страхування, економіку та народне господарство УСРР [125, с. 189-190]. Вчений є автором ряду книжок присвячених Києву та заслуговує на увагу підручник, що був

виданий 1930 року – "Економічна географія УСРР" та який витримав декілька видань.

Незважаючи на всі успіхи українських вчених в науковій сфері значною мірою вони були перекреслені сталінськими репресіями та терором, особливо щодо тих діячів, що проводили науково-дослідну роботу ще з дореволюційного часу. В першу чергу від них потерпали вчені- суспільствознавці, які зазнавали утисків та цькувань за навіть невеликий відступ від марксизму-ленінізму, а також і співробітники технічних напрямів. Проте навіть за цих умов, деякі науковці та об'єднання досягали хороших результатів в сфері математики, медицини, фізики, електрозварювання та біохімії, про що вже було сказано раніше [133].

Були репресовані такі академіки АН УРСР, як Д. Ландау (його врятувало заступництво відомого фізика П. Капиці), Н. Світальний (геолог), М. Кравчук (корифей математики, арештований 1937 року за відмову в 1930 році бути обвинувачем на процесі «Спілки визволення України») та Ю. Кондратюк (1930 року був заарештований та продовжував наукову роботу на засланні) [117, с. 322-323]. Жертвами терору стали багато вчених вищої школи та співробітників наукових установ.

В сфері суспільних наук репресій зазнали М. Грушевський (твори з української історії визнано буржуазно-націоналістичними; 1931 р. його заарештували, проте згодом відпустили; примусово змушений був виїхати до Москви, а в 1934 році під час нескладної операції в Кисловодську помер), М. Яворський (академік АН УРСР та БСРР, історик; в 1929 році його погляди визнано «націоналістичними» та немарксистськими; 1932 року арештований, а 1937 року розстріляний), філософи П. Демчук та С. Семківський, вчені-історики В. Пархоменко та М. Слабченко [70].

Повного розгрому зазнали кафедри, наукові школи та колективи академіків С. Єфремова, М. Птухи, М. Грушевського та С. Рудницького; запроваджено зміни українського правопису, припинився розвиток та вивчення української бібліографії, краєзнавства та краєзнавства. Українознавчі дослідження визнавались як націоналістичні та рішуче заперечувались [115, с. 107-108].

В березні 1930 року в Харкові проводився процес над вигаданою Спілкою визволення України (СВУ). Підсудними були 45 осіб, в основному професори, священники, вчителі, академіки, лікарі, письменники, викладачі вищої школи та студенти (Додаток И). Основним обвинувачуванням було визнано віце-президента ВУАН С. Єфремова. У обвинувальному висновку зазначалось, що СВУ є законспірованою підривною націоналістичною організацією, метою якої є підготовка антирадянського заклоту. Проте фактично творчу та наукову інтелігенцію було засуджено за те, що вони були учасниками політичних партій, які утворювали Центральну Раду, а також за відмінні від офіційних точку зору та спосіб мислення [133].

Після цього відбулося «викриття» Українського національного центру (УНЦ) – ще однієї вигаданої більшовиками контрреволюційної організації. До неї слідчі залучили багатьох діячів української інтелігенції, що були арештовані в Дніпропетровську, Києві, Харкові та інших містах. Спершу організатором УНЦ визнали М. Грушевського. В 1931 році його заарештували та під тиском ДПУ вчений визнав свою належність до організації. Але через певний час М. Грушевський відмовився від своїх свідчень, тому зникло підґрунтя для продовження справи. Після цього вченому було дозволено жити виключно в Москві, а реально у вигнанні [90, с. 184-185].

Внаслідок сталінського терору спрямованого проти українських науковців багато хто з них був позбавлений роботи, 250 вчених заарештовано та відправлено на заслання. З 1935 року в репресіях наступила невелика перерва. Влада заявила, що наука була очищена від псевдовчених, а також ВУАН звільнена від «агентів фашизму – ворогів народу» [70].

1920-1930-ті роки були етапом кардинального оновлення української літератури. Святослав Гординський щодо часових рамок даного етапу вказував, що література доби, яку Лавріненко назвав “розстріляним відродженням” охоплює близько 15 років, від початків української державності до 1933 рр. (зазначений термін вперше запропонував Єжи Гедройць діаспорному літературознавцю Юрію Лавріненку для назви збірника кращих напрацювань української прози та поезії

1920-1930-х років). Верхньою межею даного періоду можемо вважати, проведену у квітні 1932 року, насильну ліквідацію всіх мистецьких та українських літературних об'єднань. [41, 305-306].

Олесь Гончар вважає, що Український Ренесанс 20-х років ХХ століття можна віднести до явища європейського та навіть світового масштабу. Внаслідок Української національно-демократичної революції активізувались творчі сили народу та за короткий проміжок часу відбувся феноменальний саморозквіт нації. Проте виняткове творче диво народу незадовго було розстріляне. Працюючи над новою концепцією національної української культури, зокрема і літератури, Іван Дзюба звертає увагу на здобутки 1920-1930-х років та говорить, що українська культура початку ХХ століття переживала «срібний вік», тому що в цей період було досягнуто різноманітності стилів та форм, багатства високопрофесійного виконання та змісту, сформовано функціональні інституції і розгалужені структури. В 20-х роках ХХ століття незважаючи на еміграцію багатьох представників інтелігенції, дане піднесення все ще тривало та розвивалось, набувало нового соціального пафосу [165, с. 23].

Ярина Цимбал, вчена, що вивчає українську літературу 1920-х рр., вважає, що «розстріляне відродження» хороший термін для позначення антології, проте погане явище для цілого покоління творчої інтелігенції. На думку дослідниці, «Червоний ренесанс» є більш вдалою метафорою, оскільки це поняття є самоназвою, що виникла вперше в 1925 році, коли було видано поему В. Гадзінського «Заклик червоного ренесансу» та книгу О. Лейтеса «Ренесанс української літератури». В цьому ж році видано журнал «Нео-Ліф», в якому В. Гадзінський зазначав, що минуле є тільки засобом для пізнання сучасності і майбутнього, цінним досвідом й потрібною практикою в процесу побудови Червоного Ренесансу [120, с. 228].

Помітною особливістю української літератури 1920-1930-х рр. є обширна розробка мотивів та тем, що до цього були практично відсутні у працях вітчизняних письменників. До них можемо віднести авантюрні, детективні, пригодницькі сюжети, захоплення морськими подорожами, екзотикою американських,

африканських чи інших зарубіжних земель і т.п. І. Дзюба вказував, що екзотика приваблювала багатьох українських поетів 1920-х років, поєднуючись із морською” романтикою та інколи навіть виступаючи у формі світоблукальницького і мандрівничого пригодництва. [44]. На думку дослідника, схожа ситуація була характерною також і для прози, оскільки у зазначений період в українській повісті набули поширення такі жанри, як світове революційне пригодництво (О. Досвітній), політична сатира та політичний детектив (Ю. Смолич), історичний детектив (М. Горбань, В. Таль). Така сама різноманітність детективно-пригодницьких напрямів була характерна і для українського роману цієї доби. [138, с. 441-443].

Зазначений період на початковому етапі характеризувався розмаїттям літературних напрямів, діячі цієї доби прагнули прийти до “чистого мистецтва”, старались поєднувати досягнення світової культури з національними особливостями, прагнули усвідомити загальнолюдські цінності шляхом освоєння національної культурної спадщини [165, с. 22-23].

До представників неокласицизму в літературі належали М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, Ю. Клен (Освальд Бурггардт) та П. Филипович. В жанрі романтизму розвивались ті діячі, які захоплювались революційними подіями, зокрема О. Олесь (Кандиба), В. Еллан-Блакитний (Елланський), В. Сосюра, А. Головка, Г. Косинка (Стрілець), М. Хвильовий (Фітільов), М. Йогансен та С. Скляренко [76, с. 74]. В символізмі певний художній образ перетворюється на багатозначний символ. Літераторами-символістами були В. Поліщук, І. Кулик, М. Вороний, Д. Загул, С. Пилипенко, І. Кулик, О. Слісаренко, Я. Савченко, В. Ярошенко та П. Тичина [52, с. 41-43].

Також варто звернути увагу на діяльність панфутуристичного напрямку, представники якого відкидали загальноприйняті норми та пропагували культ індивідуалізму. Зокрема до письменників цього жанру належали Гео Шкурупій (Георгій Данилович), М. Яловий (Юліян Шпол), М. Семенко, Д. Бузько та М. Терещенко. Протягом 1921-1924 років існувало таке товариство, як «Асоціація панфутуристів» (Аспанфут), що об'єднала літературну групу “Фламінго”, групу

«Комкосмос» та «Ударну групу поетів-футуристів». Засновником цього об'єднання був Михайль Семенко. Головним завданням Аспанфуту були "деструкція" (руйнування) мистецтва та заміна його на "мета-мистецтвом", окрім цього представники цього товариства прославляли комуністичне мистецтво та пропагували міську культуру [84, с. 182-183].

Створювались літературні і національні культурні організації, зокрема «Авангард», «Плуг» (С. Пилипенко, А. Головка, П. Панч), «Гарт» (Ю. Смолич, М. Хвильовий, М.Христовий, В. Коряк, П. Іванів, В. Сосюра, П. Лісовий (А. Свашенка), К. Гордієнко, Г. Коцюба, І. Кулик, А.Любченко, І. Дніпровський, П. Тичина, О. Довженко, М. Тарновський, М. Йогансен, І. Сенченко, О. Копиленко, В. Поліщук та М. Майський), «МАРС» (В. Підмогильний, І. Багряний, Г. Косинка, Є. Плужник, Т. Осьмачка) тощо [19; 22]. В 1925 році сформовано Вільну академію пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), до якої входили професійні письменники та діячі, що прагнули відродити українську духовність. Членами цієї організації були Ю. Яновський, М. Бажан, П. Тичина, О. Довженко, В. Сосюра, О. Копиленко, Ю. Смолич та П. Панч [107, с. 268-269].

М. Хвильовий, засновник ВАПЛІТЕ, виступав за те, щоб звільнитись від негативного впливу російської культури і звернути увагу на «психологічну Європу», що була джерелом світових мистецьких цінностей. Його гасла "Геть від Москви! Дайош Європу!" занепокоїли комуністів [18; 129, с. 416-417]. Поет піддавався нищівній критиці з боку Л. Кагановича та Й. Сталіна, а пізніше спільно з іншими провідними діячами ВАПЛІТЕ був змушений писати лист розкаяння. Тому внаслідок літературної дискусії 1925-1928 років "хвильовізм" було знищено, а сама організація припинила свою діяльність [120, с. 229].

Мистецтво та література були одними з найважливіших напрямків роботи більшовицької пропаганди. ВКП (б) прагнула оновити склад діячів культури за рахунок селян та робітників. В 1927 році сформовано Всеукраїнську спілку пролетарських письменників (ВУСПП), що характеризувалась прорадянською орієнтацією та було посилено контроль уряду за літературною діяльністю. Відомими її діячами були Н. Забіла, І. Кулик, І. Ле, В. Сосюра, І. Микитенко,

Л. Первомайський, М. Терещенко та інші. В 1930 році профспілками було оголошено загальносоюзний заклик пролетарів-ударників до літератури. В Україні через рік до літературних гуртків залучили 2 тисячі робітників [107, с. 263-264]. Для них формувалась мережа консультативних бюро, що створювались при редакціях літературних журналів, де проводили свою роботу письменники-професіонали [99, с. 132-133].

23 квітня 1932 року було прийнято постанову ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», в якій жорстко критикувались формалізм та український буржуазний націоналізм, припиняли діяльність всі літературно-художні об'єднання. В документі йшлося про необхідність сприяння розвитку соціалістичного реалізму, який ставав єдиним доступним творчим методом в літературі та мистецтві. З того часу більшовики повністю контролювали літературний процес. А щодо тих діячів, хто не хотів чи не міг пристосовуватися, уряд застосовував терор та репресії [25, с. 120-121].

В червні 1934 року в Харкові, а після того як столиця УСРР була перенесена, то продовжив роботу в Києві I з'їзд письменників України, на якому оформлено єдину дозволена Спілку радянських письменників України, до якої в основному ввійшли діячі ВУСПП. За допомогою цієї організації більшовики хотіли уніфікувати зміст культурного розвитку відповідно до ідеологічних стандартів соцреалізму. Запроваджувалась жорстка система контролю духовної діяльності, основною рисою якої було жорстке втручання партноменклатури в літературно-художнє життя [174, с. 145-146]. Зокрема регламентація та контроль негативно вплинули на долю відомого поета П. Тичини, який задля того, щоб вижити підлаштувався до вимог уряду та став одним з найкращих діячів в напрямі соцреалізму.

В квітні 1933 року, в розпал Голодомору 1932-1933 рр., з арешту поета, драматурга та прозаїка М. Ялового розпочався тотальний терор проти діячів української літератури [47, с. 47-48]. Після цього 13 травня його найкращий друг та однодумець М. Хвильовий покінчив життя самогубством [151, с. 264]. В передсмертному листі він зазначав, що арешт М. Ялового перекона його у тому, що

розпочалось переслідування українських письменників і засвідчив своєю кров'ю, що останній ні в чому не винен.

Великої популярності серед читачів набули цікаві гуморески О. Вишні (П. Губенка). В 1933 році його було звинувачено в членстві у вигаданій Українській військовій організації (УВО) та засуджено на 10 років концтаборів. Також за належність до цього об'єднання на Соловки було заслано М. Ірчана, який був головою спілки письменників «Західна Україна». Крім цього за вигаданими звинуваченнями 1933 року репресовано О. Досвітнього та О. Слісаренко [70].

У грудні 1934 року більшовики сфальсифікували справу «Білогвардійського терористичного центру». Членами даної організації визнано 37 осіб, зокрема арештували та розстріляли поетів О. Влизька та Д. Фальковського, драматурга К. Буревія та новеліста Г. Косинку. Також репресій зазнали діячі галицької інтелігенції, що побачивши облуду українізації переїхали до України. Письменника Антіна та доньку було заслано на Соловки, а синів Тараса та Івана страчено. Ю. Бачинського, галичанина, громадського діяча та вченого теж було відправлено на Соловки. Було заслано до концентраційних таборів С. Пилипенко, М. Куліша, Є. Плужника, М. Зерова, Д. Загула, О. Досвітнього, Б. Антоненко-Давидовича, В. Вразливого, В. Підмогильного, Г. Епіка, П. Филиповича, О. Слісаренко, М. Драй-Хмару, І. Калячик та багатьох інших відомих українських літераторів та громадських діячів [9; 153, с. 34].

М. Зеров, один з найкращих українських письменників з періоду Української національно-демократичної революції був ув'язнений 1935 р. та згодом був вбитий у таборах [25, с. 118]. М. Рильський, звинувачений в «українському буржуазному націоналізмі», пів року перебував у в'язниці. Його збірки «Україна», «Київ», «Збір винограду» та «Літо» були перлинами української літератури міжвоєнного періоду.

3 листопада 1937 року можна вважати одним з найтрагічніших днів в українській історії та культурі зокрема. В цей день у Соловецькому таборі особливого призначення відповідно до вироку трійки було розстріляно М. Куліша, М. Козоріса, Л. Курбаса, М. Воронного, М. Яворського, П. Филипович ,

В. Поліщука, В. Чеховського та інших кращих представників нашого народу. Також цього року було вбито М. Семенка (Додаток К) [151, с. 264].

Серед 259 письменників, які публікувались в 1930 році, після 1938 року залишилося тільки 36. В цілому сталінського терору та репресій зазнали орієнтовно 500 представників літератури, що проводили свою діяльність в Україні. Загалом за безпідставними обвинуваченнями було знищено близько 97 членів та кандидатів СПУ, що було більшою частиною серед діячів, що брали участь у першому з'їзді письменників [133].

Підсумовуючи огляд української літератури 1920-1930-х років можемо виокремити такі основні риси цього періоду [124, с. 126-127]:

- збіднення літературної мови до рівня газетної лексики, наявність штучного пафосу, що інколи навіть поєднується з сентиментальністю (оповідання та повісті Ю. Мартича, романи М. Стельмаха);
- переважання романтичного мислення, яке впливало на особливості поетичних жанрів (основою українського соцреалізму 1930-х років були збірки М. Рильського та П. Тичини, проте не виробничі романи, що були художньо слабшими);
  - моралізаторство та дидактизм;
  - надмірна кількість зайвої інформації та статчних описів в штучних словесних зображеннях з домінуванням порівнянь та епітетів (твори П. Загребельного та О. Гончара);
    - відкидання минулого як неважливої та непотрібної часової категорії;
    - формування образу ворога, що є моделюючою фігурою тексту в жанрі соціалістичного реалізму (П. Загребельний, «Дума про невмирущого», П. Панч «Гриць і Микола»), «вороги» 1930-х років – пристосуванці, кар'єристи, непрофесіонали, хулігани, нероби, п'яниці (В. Собко «Лихобор», Ю. Мушкетик «Біла тінь», О. Гончар «Собор»);
  - герой – селянин (Г. Епик «Перша весна», І. Ле «Змичка»); герой-робітник (Г. Епик «Перша весна», О. Донченко «Зоряна фортеця»); герой-воїн (А. Малишко «Прометей», П. Загребельний «Дума про невмирущого»;

Ю. Збанацький «Таємниця Соколиного бору»); герой - партійний керівник та поява «нових» героїв у 30-х роках ХХ століття, зокрема вчителів, вчених та митців (О. Копиленко «Порізана парта», О. Донченко «Любима книжка», В. Дрозд «Спектакль», Ю. Мушкетик «Біла тінь»);

- створення образу радянської дитини (П. Панч «Червоні галстуки», Ю. Збанацький «Довгі ноги», «Гвардії Савочка», П. Панч, «Син Таращанського полку»). Стає концептуальною основою соцреалістичних тестів, формування героїчного міфу, важливими складовими якого були церемонія та ритуал, міфологізовані з боку держави атрибути та елементи (радянська зірка, червоний прапор, портрет вождя, червоний галстук і т. д.);

- поширення серед всіх мов та в літературі зокрема багатьох росіянізмів, наприклад, «ударник», «колгосп», «стахановець», «комсомол», «фронтовик», а також завдяки посередництву російської мови – «соціалізм», «буржуазія», «телевізор», «індустрія», «клас» та ін. [102];

- калькування, застосування російських словотвірних моделей таких як «п`ятирічка» і «пятилетка», «вантажобіг» і «грузооборот», «відмінник» і «отличник», «партосередок» і «партячейка», «співробітник» і «сотрудник» і т. д.;

- поширення соціалістичного реалізму як наслідок репресій та терору інтелігенції. Невелика кількість письменників, що залишились після урядових гонінь (О.Довженко, П.Тичина, Ю.Яновський, М.Рильський, Ю.Яновський, М.Бажан, Ю.Яновський та ін.), стали об'єктом пильної уваги більшовиків, оскільки потрібно було прославляти та висвітлювати «здобутки» СРСР, процесу побудови комуністичного суспільства і поширювати ідеологію ВКП (б) серед населення.

Отже, значні зрушення 1920-х - початку 1930-х рр. у напрямку українізації шкіл, закладів вищої освіти та видавничої справи всіляко стримувались та гальмувались більшовицьким урядом, що особливо відобразилось після утвердження сталінського тоталітарного режиму. З того часу можемо говорити про остаточне закінчення українізації та регулярні утиски та репресії української культури. Зменшувалась мережа шкіл, в яких навчання проводилось українською мовою, скорочувалась кількість українських педагогів, з бібліотек вилучались

видатні напрацювання української літератури та науки. З початку 1930-х рр. значно посилювався процес русифікації. На жаль, дана тенденція зберігалася до кінця існування СРСР і здобуття Україною незалежності.

В сфері науки домінувала гігантоманія, характерна для радянської індустріалізації, що перешкоджало гнучкості наукових досліджень та гальмувало актуальні пілотні проєкти, ускладнювало можливості нових відкриттів. Проте навіть в умовах сталінського тоталітаризму українські вчені досягли хороших результатів в царині суспільних наук, медицині, технологічних напрямках тощо.

Щодо української літератури 1920-1930-х років, то можемо говорити про її багатство та різноманіття. В зазначений період існувало розмаїття стильових течій (модернізм, необарокко, авангардизм, «неокласика», неоромантизм, неореалізм, імпресіонізм, революційний романтизм) та літературних об'єднань (ВАПЛІТЕ, «Плуг», МАРС, «Гарт», Аспанфут тощо). Проте як відомо в 30-х роках ХХ століття більшість письменників зазнали репресій, цькувань та переслідувань з боку більшовицької влади, так зване «розстріляне відродження», що завдало непоправної шкоди для розвитку української культури, національної свідомості нашої нації та літератури зокрема.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК МИСТЕЦТВА, МУЗИКИ, ТЕАТРУ ТА КІНО У 20-30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Під терміном «українське національно-культурне відродження» 1920-х років в першу чергу мають на увазі значні успіхи та хороші результати в сфері мистецтва та літератури. Протягом 1920-х – на початку 1930-х років на території України існувало ряд мистецьких об'єднань художників, зокрема до найбільших з них відносяться Об'єднання молодих митців України, Асоціація художників Червоної України, Об'єднання сучасних митців України, Художнє товариство імені К. К. Костанді та Асоціація революційного мистецтва України. Зазначені товариства творення нового мистецтва, що буде зрозумілим широким масам та одночасно такого, що задовільнятиме ідеологічні вимоги радянського уряду зробили основною метою своєї діяльності. [174, с. 3-4]

Першим мистецьким об'єднанням, що здійснювало свою діяльність на засадах та принципах соцреалізму була Асоціація художників Червоної України, яка розпочала активну підготовчу роботу щодо організації діяльності у 1923 році, проте ряд мистецтвознавчих праць вказують на 1926 рік, як початок її діяльності, що на думку У. П. Мельникової є невірним твердженням. Провідні представники АХЧУ в основу своєї діяльності поставили не домінування “героїчного реалізму” та документалізму, не усунення меж між життям та мистецтвом, як члени Асоціації художників революційної Росії, а пошук та розвиток нової пластичної мови, з урахуванням реалістичних традицій [169, с. 15-16].

До відомих представників соціального реалізму належали такі художники, як В. Касіян, І. Їжакевич, А. Петрицький, К. Трохименко «Кадри Дніпровуду», М. Бурачек, О. Кокель, І. Падалка, Ф. Кричевський «Переможці Врангеля», триптих «Життя» (Додаток Л) М. Самокиш, С. Прохоров, Г. Світлицький та ряд інших митців [133].

Протягом 1927-1932 років існувало Об'єднання сучасних митців України, що було створене через подальший поділ та урізноманітнення стильових напрямків

українського мистецтва 1920-х років [169, с. 15-16]. Основною засадою діяльності ОСМУ була увага до експериментальних пошуків, в першу чергу у станкових формах мистецтва.

Варто також звернути увагу на представників модерністського руху, зокрема авангардизму, який представляла Асоціація революційного мистецтва України, що існувала в 1925-1932-х роках та «Асоціація панфутуристів». Це всеукраїнське об'єднання митців сприяло активізації виставкової діяльності та розвитку нових напрямів у живописі українського модернізму кінця 1920-х та початку 1930-х років. На АРМУ значний вплив мали творчі принципи П. Голуб'ятникова, О. Богомазова, М. Бойчука та В. Пальмова, до інших відомих представників авангардизму також належали В. Седляр, К. Гвоздик та В. Меллер. Дана асоціація АРМУ найбільш чітко проголосила про свою підтримку та розвиток концепції виробничого мистецтва. Зазначену спрямованість обґрунтовували бойчукісти, яких зокрема підтримував І. Врона [108, с. 79-80; 105, с. 55].

М. Бойчук став засновником впливової мистецької школи, яка стала відомою не лише в СРСР, а й далеко за його межами. Творча самобутність бойчукістів формувалась завдяки переосмисленню українського народного живопису, праць модерністів та світових витворів мистецтва різноманітних культур та епох [14, с. 78-79]. Робота бойчукістів в багатьох мистецьких напрямках сприяла їхньому зближенню із рухом виробничого мистецтва, а також допомогала реалізувати погляди М. Бойчука щодо необхідності створення умов для формування українського національного стилю [173, с. 12-13].

23 квітня 1932 року ЦК ВКП(б) видав постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», внаслідок чого ліквідовувалося різноманітні літературних та інші мистецькі товариств та необхідно було створити єдині централізовані об'єднання. В документі вказувалось, що його метою є подолання гальмування художньої творчості, що захована у вузьких межах літературно-художніх організацій, задля чого створювались спілки діячів культури, тому була сформована Спілка радянських художників України (СРХУ). Організаційне бюро цього об'єднання працювало з 1932 року, проте перший з'їзд провели тільки у 1938

році. Оргбюро ЦК ВКП(б) 5 травня 1932 року видало постанову, в якій детально описувався процес злиття усіх товариства та регламентувалась діяльність єдиного спільного органу [174, с. 145-146].

Варто виділити ряд основних рис розвитку українського мистецтва 1920-1930-х років [108, с. 80-82]:

- надання творчих відряджень для художників на новобудови та заводи, організація тематичних та республіканських виставок, на проведення яких урядом виділялись значні кошти. Митцям надавалось тематичне замовлення та оплата, а взамін художники повинні були задовольнити вимоги уряду СРСР;

- прагнення авторів подати не тільки правдиве відображення дійсності, знайти цікаві сюжети з діяльності та побуту трудящих, а й також надати їм яскравого оптимістичного настрою, реалізувати в них типові риси нових умов життя, розвинути елементи «революційного романтизму» (К. Трохименко (1885 - 1979), Д. Шавикін (1902 - 1965), С. Прохоров (1873 - 1948), В. Бернадський (1917 - 1950), О. Любимський (1907 - 1981), М. Дерегус (1904 – 1997), Є. Світличний (1901 - 1976) та ін.);

- зображено основну рису тодішньої політики індустріалізації країни, а саме суттєва урбанізація за рахунок селян та переведення їх у сферу промислового виробництва;

- поширення ідеологічних картин (В.Костецький «Допит ворога» (1937));

- внутрішня байдужість митців до самого змісту сюжету (роботи Ф. Кричевського «Квітуча Україна» (1938-1939), «Веселі доярки» (1937), «Дівчата» (1937), Розповідь діда» (1936), «Шахтарська любов» (1935) тощо).

Варто зазначити, що художня критика в УСРР 1920-х – початку 1930-х років, яка стосувалась діяльності мистецьких об'єднань мала досить суперечливий вплив. До її позитивних моментів можна віднести те, що висвітлюючи роботи асоціацій, вона стимулювала творчі змагання художників, експериментальний пошук, аналізувала актуальні проблеми мистецької творчості (форми і змісту, монументалізму і станковізму, безпредметництва і образотворчості та ін.). Проте

сприяння заідеологізованості та політизації мистецтва можемо виділити як негативні аспекти діяльності тодішньої художньої критики [169, с. 16].

Внаслідок контролю творчих процесів та ідеологічного тиску з боку радянського керівництва, відбулося знебарвлення формального різноманіття українського мистецтва та нівелювання його національної складової. Найчіткіше зазначені тенденції в розвитку мистецького процесу 1930-х років відображає об'єднання „Жовтень”. Діяльність цієї асоціації ґрунтувалась на директивах та постановах ВКП (б) в сфері художньої культури. „Жовтень” наголошував на своїй спорідненості із російським мистецтвом, в першу чергу із творчістю об'єднання „Октябрь” та рішуче відмежовується від будь-яких елементів української національної традиції, вважаючи її проявом „українського буржуазного націоналізму” [70].

Основною мотиваційною силою розбудови української культури в перші третині ХХ століття було відображення за допомогою засобів художньої виразності національної ідеї, яка формувалась протягом кількох попередніх десятиліть, в 1920-х роках внаслідок покращення умов для розвитку українських традицій перейшла на новий етап, що в контексті музичного мистецтва досягнув дуже високого рівня. М. Ржевська стверджує, що під час Української національно-демократичної революції культурний рух був тісно пов'язаний з політичним, які взаємозамінювались та взаємодоповнювались для самоствердження українського народу. Б. Лятошинський, Г. Верьовка, М. Вериківський, П. Козицький, К. Богуславський, В. Косенко, Л. Ревуцький та інші діячі започаткували інтенсивний розвиток українського музичного мистецтва всіх форм та жанрів. Протягом 1920-х років продовжувачами цієї справи були А. Штогаренко, В. Борисов, Г. Таранов, К. Домінчен, В. Нахабін, К. Данькевич, Ю. Мейтус, М. Коляда, Д. Клебанова [56, с. 302].

В 1920-х роках відбувалося формування української музичної культури, зокрема для професійної музики були притаманні інтенсивні новаторські пошуки. Композитори у своїй творчості намагались поєднати досягнення європейської музичної культури та національні традиції. Проте варто зауважити, що в

зазначений період населення УСРР практично не було обізнане з найкращими прикладами творчості українських композиторів [72, с. 98].

Протягом 20-х років ХХ століття сформувались ідейно-естетичні принципи української естрадної музики як мистецтва (Ю.Мейтус, П.Козицький, В.Арсланов), до яких можна віднести в першу чергу легкість сприйняття та загальнодоступність. Цьому етапу була характерною ідея створення “мистецтва для всіх” завдяки переорієнтації різноманітних жанрів музичного мистецтва для розробки однорідної “музики для мас”, до того ж композиторам та музикантам потрібно було зважати на музичний рівень та смак мас. Термін «масова музика» став активно використовуватись в музикознавчому обігу в середині ХХ століття та відображав процес демократизації музичного життя, який, на думку А. Сохора, почав поширюватись у ХІХ столітті (з 1820-1830-х років на Заході та з 1860-1870-х років у Росії) та інтенсивно почав розвиватись після Першої світової війни [175, с. 7].

Спрямування на український національний ідеал на початку ХХ століття була наявне в творчості відомого композитора М. Лисенка, який активно відстоював та презентував українські культурні коди. Мова вітчизняного музичного мистецтва активно розвивалась протягом 1920-х та частково 1930-х років завдяки зміщенню центру семіосфери та формування плеяди відомих представників музики, ряду поколінь композиторів, зокрема Л. Ревуцький, К. Стеценко, П. Козицький, Я. Степовий, М. Вериківський, О. Кошиць, М. Леонтович, які розглядали відцентровий рух як прояв чіткої позиції, складовою служіння українській справі і інструментом для розвитку української національної композиторської школи, що відповідала європейському зразку [56, с. 303].

В 1920-1930-х роках відбувалися гострі дискусії, що стосувались проблем ідейно-образного і національно-стильового розвитку різноманітних музичних жанрів, починаючи оперою, симфонією, масовою піснею, хоровою музикою, кантатною ораторією та закінчуючи малими формами вокальної камерної та інструментальної музики, музикою для театру та кіно, численними творами для дітей та матеріалами для народних інструментів. В зазначений період відбувалося

поступове поширення модерністичного, хроматичного творчого методу, що був відображений у найширшому стильовому аспекті [100, с. 33-35].

Цікавим моментом є те, що знайдений в той період українськими діячами варіант «вписування» себе у відповідний естетико-стильовий контекст завдяки розвитку оригінальних етнохарактерних ознак за допомогою засобів модерного мистецтва не втрачає своєї актуальності і на сучасному етапі. Л. Свіридовська вважає, що К. Стеценко, Я. Степовий та М. Леонтович, безпосередньо були продовжувачами традицій М. Лисенка та виступали за інтелектуалізацію музичного письма та професійного процесу, що з часом стало домінуючим у музиці, тому значно зростає значення поліфонії, внаслідок чого формується змішаний гомофонно-поліфонічний тип викладу та відповідного до світових тенденцій розвитку музичного мистецтва протягом ХХ століття [104, с. 167].

Інтелектуалізація мислення на зовнішньому рівні відображалась у значному підвищенні важливості жанрів інструментальної музики, натомість внутрішнім аспектом є вплив на інструментальний характер деяких хорових та вокальних партій, а якщо бути точнішим, на природу інтонування. Творчість М. Леонтовича в напрямі поліфонізації та інструменталізації музичної складової хорових партій є хорошим прикладом використання нововведень в цьому традиційному жанрі української музики [56, с. 303].

І. Антонюк стверджує, що винятковим зразком поліфонізації жанру хорового впливу на народну пісню є «Крокове колесо», тобто розгорнута fuga, що поєднує в собі дві розробки та велику коду, М. Вериківського, творчість якого була важливою історичною віхою у формуванні української національної музики. Внаслідок максимального вивільнення голосів поширилось явище поліструктури, за якої межі речень, періодів, горизонтальних ліній та фраз збігаються по вертикалі, усувається симетрія складових побудов, замкненість та членованість за допомогою наскрізного поліфонічного розвитку. Зазначена ідея, реалізована М. Леонтовичем в хоровому обрамленні народних пісень, пізніше розвинулась в камерно-інструментальній, хоровій, симфонічній музиці та оперній музиці Б. Лятошинського [54, с. 129].

Найвідомішою з музично-громадських організацій 20-30-х років ХХ століття було Всеукраїнське музичне товариство імені М. Леонтовича, що утворилось в 1921 році на принципах добровільного та природного об'єднання діячів музичного мистецтва, представників якого гуртувала наявність комплексу громадських та художніх ідей. В 1923 році Б. Левицький заснував капелу «РУХ» («Робітники українських хорів»), пізніше через зростання політичного тиску було перейменовано на «Революційний український хор»), головою правління якої був В. Костенко [26, с. 84].

Також існували Перший національний хор, хорова капела “Думка”, яку очолював Н. Городовенко, Державний український хор (“ДУХ”) імені М. Леонтовича в Харкові, керівниками якого були Ф. Соболю та П. Карпов, Республіканська хорова капела під керівництвом О. Кошиця, хор Музично-драматичного інституту імені М. Лисенка, Волинський радянський хор в Житомирі, очолюваний М. Гайдаєм. Значний вплив на покращення хорового мистецтва Подільського регіону у вказаний період мали такі композитори, як М. Леонтович, К. Стеценко, Г. Давидовський (оганізатор одного з найпопулярніших колективів у Вінниці) та Р. Скалецький [121, с. 129: 155, с. 50]. Протягом 1927-1929 років у Харкові існувала Асоціація революційних композиторів України (АРКУ), яка стала засобом сильного впливу влади на інші об'єднання.

З часом внаслідок існування в середовищі розбудови нового суспільства виникали різноманітні компроміси та навіть конфлікти як всередині Товариства, так і з іншими організаціями, зокрема з АРКУ та Асоціацією пролетарських музикантів України (АПМУ, 1929-1932 рр.), реорганізованим Всеукраїнським товариством революційних музик та ін., внаслідок чого в 1928 році Товариство ім. Леонтовича припинило свою діяльність. В цих умовах композитору надавався певний, хоча досить відносний, вибір, зокрема, якій формі діяльності чи організації надати перевагу [121, с. 131].

Марксистська критика на початку 30-х років ХХ століття була не лише прямим провідником комуністичної ідеології, а також свого роду каральним

органом. Варто зауважити, що окремі представники старої інтелігенції підкорилися тоталітарному режимові та висловились на його підтримку, навіть жорстко критикуючи нещодавніх друзів та колег. Наприклад, в журналі «Музика масам» було опубліковано статтю П. Козицького, в якій йшлося про творчість Г. Давидовського та вказувалось, що останній є композитором «легкого жанру», йому притаманний невибагливий смак, він застосовує «стиль примітивного хоралу», що є наближеним до церковної музики, використовує елементи натуралізму з притаманною йому зовнішній ілюстративності та використовує форму попури. Проте найбільше в даній публікації наголошується на тому, що найгіршим є ідеї та думки, які вполював описуваний композитор та які він поширює своєю творчістю, чий світогляд відтворює своїм мистецтвом [26, с. 87].

Варто звернути увагу на таке явище як «розстріляний з'їзд кобзарів». Більшовики прагнули зібрати в одному місці лірників та кобзарів і розстріляти їх, а ліри та кобзи знищити [98, с. 173]. М. Литвин стверджує, що з'їзд планувалось організувати 1925 р., пізніше його перенесли на 1 грудня 1927 р., проте і тоді його не провели. Дослідник вважаю, що це могло трапитись через те, що етнографічна комісія, яка була сформована при Академії наук УРСР, не встигла зареєструвати всіх кобзарів.

За однією з теорій з'їзд проводився зимою 1934-1935 року в Харківському оперному театрі. Основним його завданням було обговорення питання використання народних співців для сприяння соціалістичному будівництву, зміні виконавських традицій та прийняття нових більшовицьких ідеологічних пріоритетів. Після ухвалення відповідної резолюції, кобзарів під мотивом поїздки на З'їзд народних співців народів СРСР завантажили до ешелону та відвезли поблизу станції Козача Лопань. Ввечері незрячих митців з їхніми поводитирами вишикували в одну шеренгу із залученням загону особливого відділу НКВС УСРР та розстріляли, а музичні інструменти були спалені поблизу [148, с. 91]. Згідно з певними припущеннями на цьому з'їзді могло бути знищено від 200 до 1234 кобзарів.

В даному контексті варто згадати, що в Україні було багато відомих бандуристів, зокрема Г. Андрійчик (майстер бандур), Д. Андрусенко (диригент), М. Андрусенко, Г. Бажул, Е. Базилевський, Д. Байда-Суховий, Д. Балацький (хоровий диригент, керівник капели бандуристів), Ю. Барташевський (майстер дитячих бандур), В. Верховинець (композитор, хореограф, диригент, перший теоретик українського народного танцю), О. Горілий (один із засновників (1918) та диригент Державного симфонічного оркестру в Києві) та Г. Хоткевич (автор музикознавчих праць та музичних творів) [123, с. 36-37].

15 квітня 1939 р. в Києві за сприяння Інститут фольклору АН УРСР було скликано першу республіканську нараду кобзарів та лірників України. Репресії кобзарів були на той час реальним явищем, проте в пресі подавалась інформація, що уряд турбується про українських кобзарів, надає їм пенсії, відправляє їх до будинків відпочинку та санаторіїв. У музичних закладах та сформованих капелах бандуристів, в яких проводилось навчання гри на бандурі, дозволялось виконувати тільки дозволені, «ідеологічно чисті» твори. Зазначена нарада мала показати, що кобзарство безперешкодно існує та над ним немає насильства. Незважаючи на те, що більшість учасників було сліпцями, значна частина не знала традиційного репертуару та не використовували традиційний інструмент, а дехто його отримав тільки за кілька тижнів до організації наради. На неї вдалося залучити тільки 37 народних співців, зокрема виступали Федір Кушнерик та Дмитро Ревуцький [133].

Важливою сферою державної політики була підготовка нових мистецьких кадрів. В Одесі та Харкові вже працювали вищі мистецькі навчальні заклади, проте їхній статус було прирівняно з навчальними установами середньої освіти. В 1917 році в Києві було створено Українську академію мистецтв, а в 1920-х рр. її реформували до Київського інституту пластичних мистецтв, згодом сформовано Київський художній інститут, внаслідок об'єднання з Київським архітектурним інститутом. Також на початку 20-х років ХХ століття біля Києва функціонував Межигірський художньо-керамічний технікум, що успішно поєднував навчальні програми, продуктивну співпрацю студентів та викладачів, комбінацію сучасних технік з традиціями [174, с. 3].

В цей період в Україні формується масова радянська пісня, зокрема К. Є. Богуславський був одним з перших її авторів. В 1930-х роках виникають перші опери на радянську тематику, наприклад, «Перекоп» (1937) Ю.Мейтуса та «Щорс» (1930) Б.Лятошинського (1930). Пісні, що присвячувались більшовицькій партії та її вождям активно запроваджуються у репертуарах аматорських та професійних колективів. Значний внесок у покращення українського музичного мистецтва здійснив педагог та композитор Микола Вілінський, який був учнем Вітольда Малишевського, спершу працював в Одеській, а пізніше у Київській консерваторії [56, с. 305].

Підсумовуючи огляд музичного мистецтва у 1920-1930-х роках в Україні, варто наголосити, що в Києві, Харкові та Одесі було відкрито консерваторії [100, с. 34-35]. Відомими українськими оперними співаками були Б. Гмиря, І. Паторжинський, О. Петрусенко та М. Литвиненко-Вольгемут. Визначними діячами у музичному мистецтві були П. Козицький, Л. Ревуцький, Г. Верьовка, Б. Лятошинський, М. Вериківський та ін. У зазначений період багато музикантів-новаторів піддавались критиці із звинуваченнями у безідейності та формалізмі, зокрема 1934 року більшовики розстріляли Г. Хоткевича, який заснував харківську школу бандури.

Внаслідок більшовицької політики українізації 90% новостворених театрів були українськими. Після активного розвитку модернізму в період Української національно-демократичної революції у вітчизняному театральному мистецтві набув поширення авангардизм, основні елементи якого значною мірою відрізнялись від модерністського напрямку. На зміну зацікавленню суб'єктивним началом особистості приходить «мистецтво мас», тобто робота з суб'єктивним началом значних людських груп, наприклад, поколінь чи соціальних прошарків. Тому в театрі поширюється формальний неконкретний та абстрактний спосіб відтворення, проте діячам мистецтва доводилось організовувати свої пошуки та діяльність в умовах більшовицького режиму, що поєднувався із значною кількістю ідеологем та пропаганди ідей комунізму [36, с. 211].

На початку 20-х років ХХ століття Лесь Курбас у Київському драматичному театрі створює режисерсько-інструкторські курси, які в першу чергу були спрямовані на потреби клубної роботи та аматорського театру. 30 березня 1922 року в Києві за активного сприяння Л. Курбаса формується мистецьке об'єднання «Березіль» (МОБ) [46, с. 224]. Утворення цього театального колективу було важливим етапом для реформування національного театру та вдосконалення режисерських кадрів.

Можна виокремити перший київський етап (1923-1926 роки) діяльності колективу очолюваного Лесем Курбасом та другий харківський (1926–1933 роки) період. МОБ була притаманна широко розгалужена та гнучка програма. Дана організація об'єднувала шість театрів-майстерень (Борисполя, Одеси, Києва, Білої Церкви та декількох сільських агітаційних майстерень), багатьох станцій та комісій, що вивчали найважливіші напрями діяльності театру [133]. У зазначеному театрі було створено режисерський штаб та режисерську лабораторію. В складі МОБ існувало ряд комісій, зокрема клубна, музейна, бібліотечна, термінологічна, видавнича та психотехнічна, хореографічна лабораторія, а також голосу та слова. Важливою ланкою були станції фіксації і систематизації досвіду та НОПу. Варто зауважити, що також існували макетна майстерня та фонофотокіно. МОБ мала видавництво власного журналу «Барикади театру». Ліга часу організовувала роботу всього об'єднання [46, с. 231-232].

4 березня 1923 року проводились перші збори режлабу, участь в яких взяли О. Перегуда, Л. Курбас, Й. Шевченко, Г. Затворницький, С. Бондарчук, А. Бучма, Ф. Лопатинський, П. Долина, Г. Ігнатович та В. Васильків [70].

У травні 1926 року розпочав свою роботу державний Народний театр, а в жовтні з представлення «Золотого черева» Ф. Кроммелінка розпочався харківський етап «Березоля» [42, с. 434].

На харківському диспуті в березні 1927 року Лесь Курбас виступив з темою «Про шляхи розвитку сучасного українського театру». Він позиивно відгукується про організацію в театрі Миколи Садовського п'єс європейської драматургії, пов'язує новий етап розвитку вітчизняного театру з творчістю Молодого театру та

його прагненням до навчання, нового типу театральної культури, чистоти та єдності стилю. Л. Курбас висловлюється щодо потреби стильової диференційованості та розвитку різноманітних напрямків українського театального мистецтва [51, с. 331-332].

31 березня 1928 року відбулась вистава «Народний Малахій» за п'єсою Миколи Куліша в театрі «Березіль», а також дещо раніше було відтворено твір «Мина Мазайло» та «Комуна в степах» [15; 42, с. 415, 418]. В червні 1929 року проводився театральний диспут, на якому зазначені твори та їх театральне відтворення піддавались нищівній критиці з боку уряду та провладних діячів культури.

В листопаді 1919 року розпочалась діяльність драматичної групи Всеукраїнської Центростудії, що була одним з перших театральних об'єднань в напрямі авангардного мистецтва, та з часом трансформувалось в театр імені Гната Михайличенка [8]. Його засновником був режисер М. Терещенко, який навчався у Музично-драматичній школі імені М. Лисенка та соратником Л. Курбаса в Молодому театрі [36, с. 211-212]. Хоча театр імені Гната Михайличенка і проіснував лише до 1925 року, але у футуристичних творчих експериментах успішно розвивався авангардний напрям, зокрема відображення суб'єктного начала груп через теоретично-практичну програму «колективної творчості» і «мистецтва дійства».

1921 року представлено п'єсу «Небо горить» на основі творів Г. Шкурупія, М. Семенка та О. Слісаренка, що розроблялась з використанням методу колективної творчості та в співпраці з діячами українського панфутуризму. На початку 1923 року театр ім. Г. Михайличенка презентував композицію «Marche Funebre» («Печаль остання») на слова А. Любченка. Крім цього ще дві буфонати, зокрема перша створювалась на основі сюжету української історичної думи «Козак нетяга Фесько Ганжа Андибер», а інша була сатирично-побутового характеру та ґрунтувалась на віршах С. Руданського [133]. Ю. Меженко вважає, що вищезазначені сатиричні твори мали значний вплив на наступні роботи театру, зокрема на композиції «Універсальний некрополь» за працями І. Еренбурґа «Життя

та смерть Миколи Курбова», «ХуліоХуреніто», «Трест Д. Е.» (сценарій І. Бачеліса). та «Карнавал» за п'єсою Р. Роллана «Лілюлі», що була перекладена Ю. Яновським [36, с. 213-214].

Пізніше театр ім. Г. Михайличенка представив спектаклі «Вир» Г. Стабового, яка створювалась на основі записок В. Затонського про життя Таращанської дивізії, «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя, що перероблялась М. Терещенком, у музичному супроводі М. Вериківського та сценографії К. Єлеви, та «Насіння», що ґрунтувалась на повісті Ю. Либединського «Тиждень». В 1924 році театр в основному ще дотримувався методу колективної творчості, проте у «Вир» Г. Стабового та «97» за М. Кулішем вже використовувались прийоми реалістичного театру. Хоча при їхньому представленні застосовувались конструктивні п'єзакладки, але акторам були притаманні характерна інтонація, побутові жести та індивідуалізація [70].

Весною 1925 року розпочались виїзні гастролі Донбасом театру ім. Г. Михайличенка. Незважаючи на намагання М. Терещенка дотримуватись вимог уряду, працювати в жанрі побутового реалізму, його минуле як представника футуризму було однією з причин закриття театру [36, с. 218-219]. В цей період владу в театральному мистецтві більше цікавили ідеологеми конструктивізму та загалом театр мав бути більше наближеним та зрозумілим для масового глядача.

Державний Драматичний театр в 1920-1922 роках був перейменований на театр імені Тараса Шевченка. В ньому працювали такі актори як О. Сердюк, І. Мар'яненко, С. Каргальський та Л. Гаккебуш, російські режисери, що проводили свою роботу в Києві – К. Бережний, О. Смирнова-Іскандер та О. Смирнов, відомі художники – К. Єлева, В. Меллер та А. Петрицький. Найвідомішими постановними театру ім. Т. Шевченка були драма В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь», організована В. Васильком, вистави «Велетні Півночі» Г. Ібсена у представленні А. Петрицького та режисурі К. Бережного, «Мазепа» Ю. Словацького, що був реалізований К. Бережним в сценографії В. Меллера та О. Загорова «Камінний господар» Лесі Українки, яку оформив А. Петрицький і супровід музики створила Н. Прусліна [133]. Критики зазначали, що цей театр не

був популярним серед глядачів, зокрема виною цьому були стриманий тон виконання і його репертуар. До інших його проблем варто віднести брак освітлення та сценічного устаткування, холод на сцені та в залі, проте колектив продовжував працювати незважаючи на всі труднощі [36, с. 210-211].

28 січня 1920 року у Вінниці виставою «Гріх» В. Винниченка розпочав свою діяльність Новий Драматичний театр імені Івана Франка, що об'єднав акторів Нового Львівського театру, очолюваних Амвросієм Бучмою та частину акторів Молодого театру з Г. Юрою, якого й було обрано керівником. Важливими виставами на початку його роботи були «Цар Едіп» Софокла, «Молодість» М. Гальбе та «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана. 27 серпня 1920 р. Відбулася прем'єра «Весілля Фігаро» Бомарше, що на довгий час була предметом зацікавлення глядачів. Г. Юра був режисером, перекладачем та виконавцем головної ролі [53, с. 21-22].

Також варто згадати про Сталінський український драматичний театр (1928-1935 рр.), який вважається першою професійною сценічною трупою в Донбасі. За перші вісім місяців діяльності було показано 9 прем'єр та залучено близько 60 тис. глядачів. Окрім роботи в Сталінській області, театр також здійснював гастролі до Києва, Ленінграда, Ростова на Дону, Баку, Горького та Мінська. В газетній пресі наголошувалось на злагодженості колективу, його інтенсивній творчій праці та високій професійності виконання [92, с. 61-62]. Працював даний театр до 1935 року, коли був об'єднаний з Артемівським пересувним українським театром ім. Артема.

Керівництво Українським музично-драматичний театром імені Артема здійснював В. Василько, директором був М. Михайлов, а М. Ковтуненко та Д. Лазуренко – провідні режисери [79, с. 123-124]. Серед акторського колективу варто виділити Ю. Розумовську, Л. Гаккебуш, Г. Беляєва, В. Добровольського, К. Головченко, Г. Чайку, П. Степового, Р. Чалишенка, Т. Вечору, К. Евтимович, М. Смирнова та В. Гаккебуш. Основними виставами були «Приборкання норовливої» (В. Шекспіра), «Майська ніч» (М. Гоголя), «Оптимістична трагедія» (В. Вишневського), «Слава» (В. Гусева), «На дні» (М. Горького), «Наталка

Полтавка» (І. Котляревського), «Бастилія божої матері» (І. Микитенка), «Ревізор» (М. Гоголя), «Чужа дитина» В. Шкваркіна та ін.

В досліджуваний період український театр пройшов еволюцію від не дуже вдалих спроб застосування модерністських форм та радикальних авангардних експериментів, проте в першу чергу через тиску уряду здобутками авангардизму було знехтувано. Всі успіхи вітчизняного театрального мистецтва здійснювались завдяки спільним зусиллям кожного діяча, зокрема акторів, сценографів, акторів тощо, але найважливішою особою був режисер-творець, який розробляв акторські технології, інтерпретував драматургію та створював безпосередню картину вистави [36, с. 219-220].

В другій половині 20-х років ХХ століття в театральному мистецтві все більше з`являється національної тематики (зокрема театри імені Т. Г. Шевченка, імені М. Заньковецької та імені І. Франка), а також відбувається зміна естетичних векторів в їхніх виставах. Ю. Смолич характеризує цю тенденцію як «неореалізм» та зауважує на його зв`язку з «побутовим театром» [42, с. 431].

Й. Шевченко вирізняв в українському театрі два шляхи розвитку [70]: 1) розвиток театрального мистецтва із використанням елементів світової культурної спадщини (Молодий театр та «Березіль»); 2) поверхове, швидке та штучне насадження форм російського та європейського театру (театр імені Т. Г. Шевченка, пізніше театр імені Івана Франка та колишній Державний театр). Діячі старшої генерації, зокрема П. Саксаганський, Л. Старицька-Черняхівська та І. Мар`яненко наголошували на необхідності постановок у Народному театрі музично-драматичної вистави в національному стилі [42, с. 441-443].

Протягом 1926-1933 років театр «Березіль» здійснював свою роботу в Харкові. Серед його колективу вирізнялись постаті О. Добровольської, Н. Ужвій, Н. Титаренко, М. Крушельницького, В. Чистякової, А. Бучми, Й. Гірняка та І. Мар`яненка. Найбільше з модернізацією театрального мистецтва Л. Курбасу допомагав драматург М. Куліш. В п`єсах «Народний Малахій» та «Мина Мазайло» відображено взаємозв`язок нового історичного часу та особистості [16]. В червні 1929 року проводився театральний диспут, на якому Лесь Курбас заперечував будь-

яке відхилення театру від партійних вимог. Через це керівник «Березолю» був названий дічем «українського буржуазного націоналізму» та звинувачений в «надкласовості» представників мистецтва [17; 26, с. 89].

В досліджуваний період успішно працювали Харківський драматичний театр імені Т. Шевченка, Сумський драматичний театр імені М. Щепкіна, Запорізький драматичний театр імені М. Заньковецької, Київський російський драматичний театр імені Лесі Українки, а також в кінці 1930-х років сформовано Чернігівський театр імені Т. Шевченка [133].

Починаючи з 1931 року почались переслідування Л. Курбаса. П. Постишев вимагав від останнього перебудувати театр відповідно до вимог уряду та засудити творчість М. Куліша та М. Хвильового, проте керівник «Березолю» відмовився бути маріонеткою в руках влади. В кінці 1933 року Л. Курбаса звільнили з посади керівника театру, а пізніше заарештували. Діячі «Березолю» приєднались до Харківського українського драматичного театру імені Т. Шевченка, який очолив М. Крушельницький. 9 квітня 1934 р. відповідно до вироку суду Леся Курбаса було засуджено на п'ять років ув'язнення. Спершу його заслали на будівництво Біломор-Балтійського каналу, а пізніше до Соловецького табору (Додаток М) [13; 26, с. 89].

В умовах ідеологічного тиску та репресій з боку влади формувалася новий тип інтелігента, що фактично був позбавленою власної ідентичності, а працював на державні замовлення [70]. 16 жовтня 1933 року в одній із статей газети «Вісті» Н. Ужвій, Б. Дробинський, М. Крушельницький, Л. Дубовик та О. Лазоришак критикували попередню діяльність «Березоля» та давали обіцянки проводити роботу над перебудовою установи відповідно до більшовицьких вимог [26, с. 90].

Починаючи з анонімічної та авторської агітаційної п'єси, українська драматургія в середині 20-х рр. ХХ століття внаслідок впливу авангардизму, певної жанрово-стильової свободи та тяглості модерних пошуків перебувала на піку свого розквіту. Драматичні твори М. Куліша, М. Ірчана та І. Дніпровського присвячені революційній тематиці характеризувались різноманітністю жанрів та стилів [77, с. 37]. В цих працях вже можемо спостерігати елементи соцреалізму, проте в

кожного діяча наявна велика кількість індивідуальних рис та особливостей творчості.

Пізніше в творах вітчизняних драматургів вже почали переважати ідейно-структурні риси протоканону внаслідок ідейно естетичної уніфікації творчості, що формувалась внаслідок системи заборон на вистави, псевдоестетичних дискусій, партчисток та критичні висловлювання [133]. В цей період виникають нові жанрово-ідеологічні нововведення, зокрема виробнича п'єса, а також поступово зменшення модерно-авангардних впливів, що зберігались тільки в М. Куліша та в неоромантичних працях І. Кочерги.

Українських драматургів досліджуваного періоду відповідно до художнього відображення в їхній творчості можна поділити на кілька груп. Представники першої відтворювали свідоме та повне залучення до ідейно-естетичних особливостей епохи. До неї належали Я. Мамонтов, який створив агітаційну драму «До третіх півнів і антишкідницьку п'єсу “Своя людина”, та М. Ірчан з агітаційними п'єсами «Дванадцять», «Безробітні», «Бунтар» і експресіоністичною драмою “Родина щіткарів”. До цієї категорії значної заангажованості відносяться й агітаційна драма початку 20-х рр. ХХ століття членів «Плугу», зокрема “Лісові круки” В. Минка, “У червоних шумах” А. Головка, “Люди, чуєте?!” і “Шахтарі” Д. Бедзика [77, с. 36-37].

Представниками другої групи вітчизняних драматургів, що використовували сюжетно-стильові чи ідейно-тематичні риси протоканону, але зберігали у своїй творчості індивідуальні художньо-сміслові елементи, що інколи й протиставлялись нав'язуваним зовні тенденціям були І. Кочерга з романтико-алегоричними творами, за винятком кооперативних п'єс кінця 20-х років ХХ століття чи твір «Марко в пеклі», а також І. Дніпровський з драмами «Яблуневий полон» й «Любов і дим» [70]. Крім цього варто звернути увагу на Є. Плужника, драматургічним творам якого була притаманна художньо-світоглядна унікальність [77, с. 37].

Ну і до третьої категорії відносились ті постаті, що ігнорували ідейно-кон'юнктурні вимоги епохи. Наприклад, Б. Антоненко-Давидович в реалістичних

«Лицарях абсурду», М. Івченко в “Повіді”, що була експресіоністсько-апокаліптичною, та В. Винниченко в драмі “Між двох сил” [133]. Окремо варто виділити творчість М. Куліша, що з високою майстерністю поєднував риси майбутнього канону з мистецькою індивідуальністю, зокрема це яскраво відображено в творах «Комуна в степах» та «97». Значної популярності набули роботи «В степах України» та «Загибель ескадри О. Корнійчука, що були сценічно представлені в багатьох театрах [77, с. 37].

З 1919 р. розпочинає свою діяльність Одеська кіностудія, в якій були представлені перші фільми Олександра Довженка. 1926 р. за власними сценаріями було знято фільми «Ягідка кохання» та «Вася-реформатор», а 1927 р. кінострічка «Сумка дипкур'єра» [10]. Проте значну популярності О. Довженко отримав після виходу фільму «Звенигора» (1927 р.) та «Арсенал» (1929 р.). 1930 р. представлено кінокартину «Земля», в якій розкривались глибина людських думок та героїзм праці (Додаток Н) [20]. В даному фільмі розглядались основи людського існування: любов та ненависть, народження та смерть, добро та зло, людина та природа. Основним лейтмотивом «Землі» є відображення є безсмертя нації, невмирущості духу українського народу та людська вічність [12]. 1968 року кінострічка була включена до списку дванадцяти найкращих фільмів світового кіномистецтва [34. с. 24-25].

1924 року Всеукраїнське фотокіноуправління (ВУФКУ) подало ідеологічні вимоги до сценаріїв фільмів. В них вказувалось, що революція є боротьбою класів та закономірний процесом; елементи інтриги повинні відтворюватись на фоні класової боротьби, яка має певний порядок та є організованою; випадковість повинна бути, але вона має змінювати результату загальної боротьби тощо. В 1927 році створена Київська кіностудія, в розпорядженні якої було найсучасніше обладнання [133].

Український кінематограф став відомим у світі завдяки фільмам І. Кавалерідзе «Коліївщина» (1933 р.), «Перекоп» (1930 р.) та «Злива» (1929 р.), П. Чардиніна «Тарас Трясило» (1927 р.), «Тарас Шевченко» (1926 р.) та «Укразія» (1925 р.), а також О. Довженка, крім вищезазначених в 1935 році в Москві було

представлено його фільми «Щорс» та «Аероград», що проте розглядались урядом першочергово як інструменти для насадження класової, комуністичної ідеології [23]. Серед інших відомих режисерів варто виділити Б. Дробинського, Ю. Нікітіна, М. Сасима, О. Ходимчука та Т. Ференца [89, с. 49].

Театральному та кіномистецтву досліджуваного періоду були притаманні такі основні риси [133; 161]:

- зіткнення протилежностей, їхня боротьба та загалом мистецтво конфлікту, тобто відтворювались соціально та ідейно антагоністичні світи, класи та герої, а ігнорувались істинні філософсько-діалектичні проблеми людського буття та душі;

- створення теорії безконфліктності сучасного їм суспільства, тому трагедії п'єси, зокрема твори Л. Первомайського «Невідомі солдати», «Комсомольці» чи «Оптимістична трагедія» ґрунтувались на матеріалі громадянської війни чи доби революції;

- естетично-змістова слабкість класових вимог, що були в основі агітаційної п'єси, що стимулювало творчі пошуки митців. Я. Мамонтов в драмі «До третіх півнів», а також плужани В. Минко та Д. Бедзик частково використовують мелодраму, доповнюючи період класової боротьби елементами людських стосунків та характерів, зокрема любовний трикутних, щоправда із класово загостреними кутами;

- залежність від влади, ідеологічний контроль, що здійснювався через відповідні органи управління мистецтвом (конкурсні комісії, цензурні комітети, реперткоми) та критичні друковані видання;

- земля зображалась найвищою цінністю, зокрема у вже згаданому творі О. Довженка «Земля» розкривається землеробська міфологія, особливості народного буття, цикл праці та життя;

- поширення рефлексії національного міфу. У фільмі «Арсенал» (1929 р.). О. Довженка більшовик-пролетар Тиміш відображений свого роду спасителем, що поширює ідею впорядкованості, а з іншого боку є руйнівником старого архаїзованого світу, щоб його гармонізувати. В кінці кінострічки головного

героя розстрілюють, проте він уникає куль, адже новітній месія є не підвладний смерті;

- орієнтація на захоплення з боку глядацьких мас, поширення звуку у фільмах. Важливими фільмами досліджуваного періоду були «Юність Максима» (1935 р.) Г. Козинцева, «Веселі хлоп'ята» (1934 р.) Г. Александрова, «Чапаєв» (1934 р.) Г. і С. Васильєвих та «Путівка в життя» (1931 р.) М. Екка. Петька, Чапаєв та Фурманов відображали періоди формування нової особистості серед анархізованої маси робітників;

- закінчення розвитку старого патріархального світу, прискорення руху, зміна місця дії (великі індустріальні комплекси на заміну хліборобському побуту). Зазначені аспекти відображено у фільмі І. Кавалерідзе «Штурмові ночі» (1931 р.), зокрема відтворено неймовірний образ Дніпрогесу;

- створення образу ворога народу, формування радянського патріотизму. В 1938 році значну популярність отримав фільм С. Ейзенштейна «Олександр Невський», в якому князь об'єднав суспільство на загально-національній основі. Також серед лідерів прокату були «Петро І» (1938-1939 рр.) В. Петрова та «Мінін і Пожарський» (1939 р.) М. Доллера та В. Пудовкіна;

- відтворення переходу від анархії та стихії до повноцінного розуміння сутності історичного процесу та твердої дисципліни, що показано у фільмі О. Довженка «Щорс».

В 1920-х роках можемо з впевненістю говорити про піднесення української культури, чому сприяли Українська національно-демократична революція та вимушено проведена більшовицьким урядом політика українізації. В цей період існувала поліфонія художнього життя, активно розвивалось авангардне мистецтво, що набуло певних національних рис. Проте з кінця 20-х років ХХ століття після згорання НЕПу та коренізації, посилювалось втручання більшовиків у мистецький напрям, який ВКП (б) розглядала як засіб агітації та пропаганди. Внаслідок чого єдиним дозволеним творчим методом став соціалістичний реалізм, що негативно вплинуло на самотню діяльність українських художників.

Стрімкий розвиток українського музичного мистецтва, що тривав в першій третині ХХ століття та був особливо активним в 1920-х рр. був обмежений соціокультурними умовами наступного періоду. Частина композиторів ставала на шлях конформізму, інші старались дотримуватись власних поглядів та ідей, проте через тиск з боку держави значно ускладнився розвиток української музики. Тому однією з важливих причин культурного застою другої третини ХХ століття був розрив традицій, нав'язування штучних конструкцій, що тільки відображали ознаки української культури в попередні роки. Кінофільми, пісні, музичні твори, живопис та театральні вистави були лише засобом для популяризації комуністичних ідей в масах, тому після політики українізації заборонялись українські п'єси та знищувались будь-які прояви українського національного мистецтва.

РОЗДІЛ 4

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ 1920-1930-Х РОКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Метою, яку ставить перед собою історична освіта у школі є формування та розвиток в школярів активної соціальної та громадянської позиції, патріотичного світогляду, національно-культурної ідентичності, почуття особистої гідності через вивчення, осмислення та аналіз морального і соціального досвіду попередніх поколінь, трактування української культури та історії у історичному контексті [3; 150, с. 74-75]. Задля реалізації зазначених завдань, вчителю значну роль потрібно приділяти методам та формам роботи з учнями, що активізують їхню пізнавальну діяльність, підвищують мотивацію і залученість здобувачів освіти до обговорення та загалом до навчального процесу, в першу чергу до них відносять інтерактивні.

Під інтерактивним навчанням в першу чергу розуміють проблемне діалогове освітнє середовище, яке характеризується активною взаємодією і співпрацею школярів між собою та з вчителем. В даному випадку відносини будуються на суб'єкт-суб'єктній основі, учні за цих умов успішно розвивають критичне мислення, вміння висловлювати власну думку, працювати в групі, покращують навички комунікації, вчать застосовувати отримані знання на практиці та загалом зростає їхня зацікавленість та мотивація до вивчення предмета [156, с. 1292-1293].

Важлива роль в даному форматі навчання відводиться роботі в групах. Оптимальним буде залучення до роботи 3-6 осіб. За цих умов відбувається залучення та активна діяльність всіх учасників освітнього процесу. Групи формує вчитель, спершу він також і розподіляє обов'язки та завдання між учнями, а пізніше вони роблять це самостійно. Педагогу відводиться роль ментора, фасилітатора, тому найважливішою в цій ситуації є спільна робота школярів, адже від цього залежить успішність вирішення поставленої проблеми та оцінювання кожного здобувача освіти. Також варто пам'ятати про такі принципи як індивідуалізація, заохочування та рівні можливості для кожної команди [135].

При роботі в групах учні можуть готувати повідомлення, проводити дослідження, обговорювати проблемні питання тощо. Що стосується досліджуваної проблематики, то при вивченні історії України в 10 класі учням можна сформулювати такі завдання: «Що, на вашу думку, мало більший вплив на розвиток української культури в 1920-1930-х роках: більшовицька політика українізації чи активність, ентузіазм вітчизняних діячів?», «Чи було можливим продовження політики українізації та як це могло вплинути на розвитку культури УСРР в міжвоєнний період?», «Якими були позитивні та негативні наслідки українізації?» тощо [156, с. 1294].

Для формування критичного мислення чудового підходять дебати та дискусія. Дискусією називають обмін думками з якоїсь теми. Цей метод успішно працює коли учні добре підготовлені та володіють ґрунтовними знаннями. Дискусію можна створювати на основі двох тверджень, з яких потрібно вибрати правильне та аргументувати свій вибір, або ж можна використати одну тезу, тоді школярі мають заперечити чи довести її. Наприклад, «Доведіть, що культура напередодні Другої світової війни мала риси мілітаризованої» (Історія України, 10 клас). «При використанні методу дебатів можна дослідити таку проблематику: Чи правильним є термін «розстріляне відродження?», «Чи можна назвати добу українізації періодом національного взлету української культури?» (Історія України, 10 клас) [4; 144].

Важливим методом для розвитку комунікативних здібностей та вміння висловлювати власну думку є «мікрофон». Школярі лаконічно та швидко обґрунтовують власну позицію та думки щодо поставленої питання, говорячи в уявний «мікрофон». Наприклад, «Чи вірним є твердження, що в українській культурі розвивалися галузі, що не потребували коштів?» (Історія України, 10 клас), «Чи можемо ми стверджувати, що існувало відставання радянської культури від європейської?» (при вивченні восьмого розділу з всесвітньої історії в 10 класі «Повсякденне життя та культура в міжвоєнний період»). «Мікрофон» є чудовим методом на етапі узагальнення та систематизації знань, оскільки школярі зможуть ще раз пригадати опрацьований під час уроку матеріал, виокремити

найважливіші аспекти, почути думки однокласників та загалом краще засвоїти інформацію [91, с. 113].

Метод «Кубування» використовується в парах або групах. Завдання чи питання вказуються на шести сторонах куба. Після того як школярі кинули кубик, то воно письмово (або усно) дають на них відповідь. Цей метод можна застосувати при вивченні теми «Освіта, наука, література та мистецтво в радянській Україні» в 10 класі з історії України на етапі актуалізації знань. Наприклад, «Що вам запам`яталось після візиту до театру?», «Які у вас виникають асоціації від слова «театр»?», «Як ви ставитесь до твердження В. Шекспіра, що світ є театром, а люди акторами в ньому?» тощо [130].

Для використання методу «Групування» існує два варіанти, тобто створення одно- чи багаторівневого грона. Зв`язки в однорівневому гроні будуються на одному рівні. А у випадку багаторівневого кожне з слів вищого рівня є опорним для пошуку інформації. Цей метод можна використати в 10 класі на уроці історії України при вивченні попередньо зазначеної теми на етапі узагальнення та систематизація знань, присвятивши його творцю «модерної» драми, відомому письменнику, драматургу та активному українському суспільно-політичному діячу Миколі Кулішу (Додаток II) [134].

Інтерактивні технології також допомагають при вивченні гендерної проблематики. Зокрема для цього можна скористатись методами опрацювання дискусійних питань. Окрім вже згаданих дебатів та дискусії заслуговують на увагу «займи позицію» й «зміни позицію». Зазначені методи дозволяють почути різні думки школярів щодо суперечливого питання чи проблемної ситуації. За цих умов враховуються вимоги щодо реалізації демократичності освітнього процесу, оскільки здобувачі освіти усвідомлюють наявність відмінних, а інколи навіть і протилежних думок з тієї чи іншої проблеми. Внаслідок використання цих методів школярі вчаться враховувати думку інших, а також чітко та обґрунтовано висловлювати власну позицію [91, с. 113].

На уроках історії в 10 класі можна обговорити такі питання: «Жінки у радянській системі [150, с. 75-76]: звільнення чи рабство?», «Чи існували в УСРР у

міжвоєнний період можливості для реалізації жінок в культурній сфері? Якщо так, то наведіть аргументи», «Чи покращилось становище жінок в Україні у 1920-1930-х роках?»).

Необхідним на уроках історії є використання форм учнівської роботи, коли здобувачі освіти проводять самостійну дослідницьку діяльність, зокрема створення презентацій, учнівських повідомлень, групових чи індивідуальних проєктів та ін. Це допоже доповнити матеріал підручника практичними завданнями та покращить вміння роботи в групі, аналізу різних джерел отримання інформації та застосування цифрових технологій [143]. В 10 класі з історії України можна запропонувати учням проєкт на тему «Перетворення у сфері культури у 1920-1930-ті роках», тому завданням школярів буде підготувати виступи тих напрямів культури, які їх більше цікавлять (література, наука, театр, кіно, образотворче мистецтво, спорт і т.п.) [131].

Важливим інструментом для вчителя історії є навчальний підручник. В першу чергу він слугує джерелом основної інформації, а також джерельного та наочного матеріалу. При роботі з ним необхідно максимально ефективно поєднувати різноманітні форми роботи школярів: індивідуальну (розв'язування історичних задач, опрацювання матеріалу, характеристика джерел, написання есе і т.п.), фронтальну (дискусії, мозковий штурм, обговорення теми чи певного питання в загальному колі), кооперативну (робота в групах, парах та трійках). Наприклад, в підручнику 10 класу з історії України під редакцією О. Власова та С. Кульчицького при вивченні теми «Освіта, наука, література та мистецтво в радянській Україні» учні можуть ознайомитись з творами образотворчого мистецтва Ф. Кричевського триптих «Життя», В. Касіяна «Гуцул з квіткою», М. Самокиша «Бій Богуна з Чарнецьким під Монастирищем у 1653 р.» та висловити своє враження від цих картин [157, с. 166].

Відповідно до концепції Нової української школи вчителі мають розвивати в учнів таку наскрізну компетентність, як громадянську, формування та розвиток якої допомагає школярам успішно взаємодіяти з іншими, конструктивно та ефективно брати участь у демократичних процесах, у громадському житті, на

роботі та в сім'ї, виховує рівність та солідарність, що ґрунтуються на повазі до прав людини та мирного співіснування [5].

В сучасній освітній системі переважає системно-діяльнісний підхід, який сприяє формуванню всебічно гармонійно розвиненої особистості, що є важливим та необхідним у постіндустріальному суспільстві. До однієї із значимих якостей, потрібної для учнів загальноосвітньої школи належить готовність до особистісного самовизначення, що ґрунтується на розвитку світогляду та самосвідомості, розвиток особистісних смислів та ціннісних орієнтацій, зокрема формування громадянської ідентичності [7; 170, с. 130].

Громадянська ідентичність учнів є інтегративною особистісною властивістю, до складових елементів якої відносяться усвідомлення себе членом громадянської спільності, ціннісне ставлення до Батьківщини через позитивне сприйняття культурного різноманіття України; комплекс знань про громадянське та демократичне суспільство; знання своїх громадянських прав, вміння їх захищати та виконувати громадянські обов'язки, що забезпечують успішну діяльність школярів як суб'єктів суспільно-політичного життя держави, стійкість до ідеологічних та соціальних маніпуляцій, є базовою національною цінністю [6; 39, с. 239].

До структурних складових громадянської ідентичності відносяться такі компоненти [62, с. 330]:

- діяльнісний або поведінковий, тобто здатність брати на себе відповідальність за своє життя та прийняті рішення, самостійно здійснювати свідомий вибір, бути учасником громадського життя освітніх закладів та загалом держави, протистояти асоціальним вчинкам та діям;
- ціннісно-орієнтовний, під яким розуміють повагу прав інших людей, самоповагу, толерантність, розуміння та прийняття правових основ держави та суспільства;
- емоційно-оцінний, а саме наявність особистого ставлення, рефлексивність уявлень та знань, готовність та бажання брати участь в житті країни;

- когнітивний чи пізнавальний, тобто достатні знання про правову організацію суспільства, владу, державну символіку, вибори, суспільно-політичні події, провідних діячів політики та партій, їхні програми.

Результативність і успішність процесу формування та розвитку громадянської ідентичності учнів досягається через реалізацію педагогічних технологій в поєднанні з певними педагогічними умовами: індивідуалізація, диференціація та діалогічність навчання; врахування психологічних та вікових особливостей розвитку школярів; особистісно-орієнтований підхід під час вихованого процесу; розвиток загальних та професійних компетентностей вчителя; сприяння прояву набутих якостей та усвідомлених знань у поведінці здобувачів освіти [136].

Важливим завданням сучасної школи є надання школярам можливостей для розвитку навичок самостійного добору та оцінювання отриманої інформації, активного оволодіння знаннями. Однією з форм навчання, яка допомагає розвивати зазначені вміння є дидактична гра, яка належить до нетрадиційних, активних та визнаних методів виховання та навчання учнів. [50, с. 148]. Важливою її перевагою є те, що в процесі ігрової діяльності виховна, розвиваюча та навчальна функції поєднуються і взаємодіють у тісному взаємозв'язку. [160, с. 205].

Такі методисти та вчені як В. Власов, Г. Фрейман, Л. Борзова, О. Пошетун, О. Данилевська наголошують на результативності застосування ігор для вивчення школярами нового історичного матеріалу. В основі методу дидактичної гри є створення умовної ситуації, яка через спеціальні правила та завдання організовує навчально-ігрову діяльність учнів, спрямовуючи її на реалізацію освітньої мети. Зазначена форма організації навчання складається з ряду взаємопов'язаних структурних складових, таких як ігрове та дидактичне завдання, правила, обладнання, ігрові дії та часовий регламент. [59, с. 194].

На уроках історії дидактична гра є методом активної взаємодії учнів та характеризується створенням уявної ситуації, що обмежується певними умовами, задля реалізації ігрового стану, тобто специфічно емоційного відношення школярів до історичної дійсності, в процесі якої моделюється якась ситуація минулого чи

теперішнього, «оживають» люди, що є учасниками історичної драми, або ж використовується змагальний елемент для вирішення проблемної ситуації та досягнення поставленої дидактичної мети [59, с. 142-143]. У класифікації Д. Лордкипанідзе та Є. Перовського дидактичні ігри за джерелом отримання знань є практичним методом. Ю. Бабанський стверджує, що гра є методом мотивації та стимулювання навчання. Польський педагог В. Оконь класифікував гру як метод самостійного освоєння знань в категорії проблемних та оснований на творчій пізнавальній активності при розв'язанні проблеми. [30, с. 15].

Дидактичні ігри з урахуванням їх значної різноманітності діляться на два типи: 1) ті, в яких умовна та змагальна складові домінують над іншими; 2) ті, що ґрунтуються на сюжетно-рольовому компоненті. Л. І. Єпик та О. Барвінець стверджують, що відсутність або наявність рольової ознаки є вихідними для формування зовнішньої оболонки ігрового процесу, внаслідок чого ігри діляться на неімітаційні та імітаційні (рольові) [140].

Імітаційні дидактичні ігри поділяються на ретроспективні (театралізована гра, театралізована вистава та проблемно-рольова гра проблемного, дискусійного характеру) та ділові («Кінофестиваль», «Наукова лабораторія» та «Суд»). Наприклад, в 10 клас при вивченні теми з всесвітньої історії «СРСР у 1930-х рр.» можна провести урок у вигляді судового засідання на тему «Тоталітарна політика Сталіна», однією з складових якого буде характеристика культурного становища, зокрема більшовицької політики в цьому напрямку [30, с. 37].

Попередньо сформулювавши мету та завдання даного заняття, школярі діляться на групи (свідки, прокурори, адвокати, присяжні засідателі та ін.), кожна з яких має відстоювати власну позицію. Учні опрацьовують історичні джерела та фрагменту програми «Таємниці радянських вождів. У пошуках істини...», заповнюють робочі листи відповідно до змісту та результатів сталінських реформ. Школярам потрібно буде висловити власне ставлення та оцінку особі Й. Сталіна та його діям. Внаслідок такого заняття учні зможуть зробити об'єктивну оцінку цього складного та неоднозначного для українського народу періоду [141].

Також цікавим варіантом буде використання в 10 класі з історії України методу «Кінофестивалю» з використанням банерів, плакатів, трейлера і т.п. присвяченому творчості О. Довженка «Земля», «Щорс», «Арсенал», І. Кавалерідзе «Злива», «Перекоп», «Коліївщина» і П. Чардиніна «Тарас Шевченко», «Тарас Трясило» та «Укразія».

Щодо проблемно-рольової гри дискусійного характеру, то нею можна скористатись на етапі вивчення нового матеріалу в тому ж класі і з того ж предмета, що попередньо вказані, при вивченні теми «Процеси в національно-культурному житті радянської України». Учні об'єднуються в 3 групи: «науковці», «літератори та митці», «духовники». Їхні завдання відповідно: «Чому внесок українських науковців в радянську науку супроводжувався репресіями з боку влади і яким чином деякі вітчизняні вчені змогли уникнути їх?», «Чому соціалістичний реалізм став основою художнього та мистецького стилю в українському образотворчому мистецтві та літературі у 30-ті рр. ХХ ст.?», «З якою метою радянська влада руйнувала церковні історико-архітектурні пам'ятки у 30-ті рр. ХХ ст. і чи зв'язано якимось чином із саморозпуском УАПЦ?» [1]. Учні опрацьовують матеріал підручника та дають відповідь, попередньо змінивши склад груп. Насамкінець школярів мають дати відповідь на запитання «Чи сприяла радянська культура розвитку української?» [142].

Наступним видом дидактичних ігор є тренінгові, зокрема неімітаційні одновекторні ігри, в основі яких знаходиться спрямованість на роботу з одним видом завдання, діляться на графічні та умовні. До умовних ігор належать ті, що потребують дотримання або виконання відповідних умов. Зокрема до цієї групи відносяться: «Чиста дошка» (вчитель записує на дошці питання, на які учні дають відповідь в ході уроку, якщо вона правильна, то запитання стирається, гра закінчується, коли дошка стає чистою), «Три речення» (потрібно за допомогою трьох речень дати відповідь на питання або ж переказати зміст), «Дерево пізнання» (школярі складають декілька питань до інформації при опрацюванні нового матеріалу), «Четвертий зайвий» (знайти у переліку дат, визначень, діячів чи творів той, що не вписується у певну логіку), «Історичні шахи» (здобувачі освіти чи

команди відповідають на запитання, що зашифровані на так званій «шаховій дошці»), «Історична асоціація» (гравці вказують асоціації з певною подією, явищем, терміном чи періодом), «Відгадати за описом» (учасники гри називають подію або постать за поданим описом), «Бліцопитування» (школярі у певному порядку швидко задають запитання або ж команди дають відповідь на питання вчителя) тощо (Додаток Т) [30, с. 37].

Графічними дидактичними іграми називають такі, які для вирішення поставленого завдання потребують певного схематичного зображення. До них належать ребуси (зашифровані слова подані у вигляді символів, малюнків, літер, знаків та цифр), лабіринти (у випадку правильного проходження учні отримують букви, які при складанні утворюють слово, що пов'язане з темою), класичні кросворди (потрібно вписати правильну відповідь), навпаки (скласти запитання до наявних відповідей), чайнворди (побудовані у вигляді кола), кросдати (створені на основі дат), букваринти (у сітці розташовуються букви), шаради (розрізнені букви, теріміни, назви необхідно поєднати в слово, що пов'язане з темою уроку), кросворд-анаграма (наявна перестановка букв), криптограми (відповідність між цифрами та буквами за поданим алгоритмом) [141; 152, с. 140-141].

Окрім вже зазначених різновидів, існують також неімітаційні багатоветорні ігри, що є адитивною сумою одновекторних. До цієї групи відносяться «Розумники й розумниці» (змагання між учнями за інтелектуальну першість на індивідуальних доріжках: 1) безпомилкові, 2) можливість допустити одну помилку; 3) дві помилки), «Вікторина» (протиборство між школярами (в командах чи індивідуально) на кращу та швидшу відповідь на питання); «КВК» (турнір між командами у конкурсах, підготовка до яких проводиться попередньо чи під час гри); «Брейн-ринг» (змагання із правильності та швидкості відповідей кількох команд, що складаються з 5 учнів) [30, с. 37].

Також при викладанні історії варто звернути увагу на застосування комп'ютерних технологій. Завдяки цьому вчитель може розробляти логічні ланцюжки, інноваційні тестування, таблиці, діграми; поєднувати розповідь з наочністю, презентаціями; давати учням завдання з розробки тематичних

презентацій на основі інформації в підручнику, додаткової літератури та інтернет матеріалів. Внаслідок цього покращиться якість засвоєння історичних подій чи явищ, зросте зацікавленість до вивчення предмету [156, с. 1295].

В 10 класі з історії України на тему «Процеси в національно-культурному житті радянської України» на етапі узагальнення та систематизації знань можна запропонувати учням інтерактивну гру «Випадкові карти», створену на платформі Wordwall (Додаток С) [60, 80-81]. Школярі по черзі вибирають свою карту та мають усно пояснити значення певного терміна чи поняття, сферу діяльності відомого діяча культури та його основні досягнення [130].

На домашнє завдання учні отримують завдання розробити інтелект-карту у програмі Mindomo на тему: «Здобутки української культури у 30-ті рр. ХХ століття (наука, література, образотворче мистецтво, театр, кіно, музика)», створити у соціальній мережі Instagram/Facebook/Twitter/TikTok сторінку одного з діячів української культури 1930-х років або ж підготувати уявне інтерв'ю «Що б сказав Олександр Довженко Володимирі Зеленському?» (Додаток Т) [134].

Важливим при вивченні культури на уроках історії є наочність [40]. Тому варто приділити увагу фільмам діячів того часу (О. Довженку, І. Кавалерідзе, П. Чардиніну, Б. Дробинському, Ю. Нікітіну, М. Сасимі), окрім вже згаданих безпосередньо на уроці чи запропонувати опрацювати дома можна такі матеріали: «Людина з кіноапаратом» про міське життя та побут (Д. Вертов, М. Кауфман), «Поводир, або Квіти мають очі» про бандуриста Івана Кочергу (О. Санін), «Голод 33» про встановлення більшовицької влади та її диктату, Голодомор 1932-1933 рр. (О. Янчук), «Століття Якова» про події ХХ століття (Б. Недич) [2] тощо, що дозволить розвинути громадянську компетентність, культурну обізнаність та самовираження.

Невід'ємним елементом більшовицької пропаганди були агітаційні банери, плакати та листівки, що дозволить учням краще побачити реалії того часу, вислови та заклики радянської влади. Ну і звісно в першу чергу необхідно використовувати твори українського образотворчого мистецтва (Ф. Кричевського, В. Касіяна, М. Бурачека, І. Падалки, А. Петрицького, М. Самокиша тощо), листівки ОУН-УПА,

фрагменти театральних вистав, кінострічок, музичних творів, зображення відомих діячів культури того періоду. Зокрема для реалізації останнього учні можуть отримати випереджаюче домашнє завдання розробити «Візитівки», тобто їм потрібно буде розмістити зображення постаті та коротко описати її діяльність. Дане завдання можна виконувати як індивідуально, так і працюючи в групах [143].

При систематизації та узагальненні вивченого матеріалу варто скористатись структурно-логічними схеми, інтелект-картами, інфорграфіками діаграмами, таблицями та іншими засобами, що дозволять структурувати та унаочнити опрацьовану інформацію (Додаток Р). Зокрема при вивченні досліджуваної проблематики стануть в нагоді порівняльні таблиці. Наприклад, їхні теми можуть виглядати так: «Порівняльна характеристика української культури в міжвоєнний період у західноукраїнських землях та в радянській Україні», «Діячі української літератури, науки, кіно, образотворчого та музичного мистецтва» та ін. Останнє завдання можна розподілити між групами або між кількома учнями, які пізніше представлять опрацьовану інформацію своїм однокласникам [94, с. 6-7].

Таким чином, для вивчення української культури 1920-1930-х років вчитель історії може використовувати розповідь, підручник, роздатковий та наочний матеріал. В поєднанні з активними і інтерактивними технологіями це дозволить сформувати творчу активну особистість учнів, зацікавити їх українською культурою та творчою спадщиною нашого народу, розвинути критичне мислення, залучити до навчання всіх школярів, покращити вміння роботи в колективі, комунікаційні здібності, якість вивченого матеріалу, вдосконалити громадянську компетентність, культурну обізнаність та самовираження здобувачів освіти.

ВИСНОВКИ

Протягом 1920-х рр. відбувався активний розвиток української культури, чому сприяла Українська національно-демократична революція та політика українізації, що проводилась більшовиками з метою утримання та збереження окупованих територій. Найвідоміші представники національної еліти за допомогою своєї творчості прагнули ознайомити народ із здобутками української культури та історії. Внаслідок цього розвивалась національна свідомість та відбувалось культурне відродження українців, їхня ідентифікація як представників саме цієї нації.

В цей період працювало нове покоління інтелігенції, яке пам'ятало боротьбу за незалежність України, мало краще розуміння щодо подальшого розвитку нашої держави та народу, було незалежне у судженнях, творче та зацікавлене у розвитку української культури. Значно зросла кількість вітчизняних поетів та письменників. Українські вчені проводили свою роботу в кафедрах національних університетів. В сфері мистецтва відбувалось багато інноваційних змін, враховувались світові тенденції. В літературі активно розвивались нові напрями та течії, що стимулювали творчу активність та вдосконалення українських письменників та поетів.

Захопивши територію України, комуністи формували потрібні для них цінності та принципи в політиці, економіці та звичайно культурі. Дослідження взаємозв'язку культурного розвитку та політичних процесів в період формування радянського тоталітаризму дозволяє простежити вплив більшовиків на розвиток української культури. Вчені зацікавлені у вивченні діяльності представників «розстріляного відродження», тому варто зауважити, що в цьому напрямі вже є значні напрацювання. Радянські вчені досліджували зазначену проблематику, проте у зв'язку з ідеологічними перешкодами їхня об'єктивність є досить сумнівною. Про цілеспрямоване та об'єктивне відображення розвитку української культури 1920-1930-х років можемо говорити тільки в період незалежної України, зокрема активно вивчали дану проблематику С. Кульчицький, В. Даниленко,

К. Кондратюк, М. Мазуренок, З. Нечипоренко, Ю. Шаповал, К. Ткаченко, А. Сокирко, І. Телегуз, І. Автушенко, О. Когут, О. Висоцький, А. Лихолат та ін.

Реорганізація освітньої системи 1920-1930-х років в Україні фактично ліквідувала здобутки освіти періоду Української Народної Республіки. Було перекреслено та сфальсифіковано успіхи реформ періоду УНР, припинено новаторські пошуки та інноваційні підходи до викладання. Зазначені зміни ґрунтувались на принципах уніфікації шкільної освіти, жорсткій централізації, інтернаціоналізації, насадження ідеології комунізму та атеїзму.

За цих умов українська шкільна освіта поступово ставала уніфікованою загальнорадянською політизованою через закріплення єдиної освітньої структури, ідеологізації, зростання контролю за педагогами та школою; запровадження системи оцінювання, шкільного режиму, вимог до підручників та єдиних навчальних планів, уроку як основної форми навчання, обов'язкового вивчення російської мови; введення географії та історії СРСР як вітчизняної, вивчення біографій вождів та усунення національного матеріалу; розгортання мережі комсомольських та піонерських організацій, контролю за всіма сферами життя школярів; виховання комуністичної ідейності, відданості більшовицькій партії; боротьби з "педагогічними викривленнями" та "українським буржуазним націоналізмом" і т. д.

В досліджуваний період проводилась активна науково-дослідна діяльність у закладах вищої освіти та робився акцент на вдосконалення галузевої науки. Внаслідок встановлення сталінського тоталітарного режиму в кінці 1920-х – на початку 1930-х років зростає кількість державних замовлень у сфері науки та фінансування фактично проводилось з боку уряду. Вченим потрібно було ідеологічно обґрунтувати дії більшовицької влади, тому формувалась мережа наукових закладів партійно-ідеологічного спрямування, дослідженням яких притаманна значна ідеологічна упередженість.

Основні наукові дослідження проводились у інститутах Всеукраїнської академії наук (ВУАН), утвореній в 1921 р. внаслідок об'єднання Українського наукового товариства та Української Академії наук, а з 1936 р. в Академії наук

УСРР (з 1937 р. АН УРСР). Внаслідок повної прив'язки галузевої науки до відомчої ієрархії та відсутності її гнучкої структури з часом було майже повністю зруйновано багато напрямків української науки, що особливо проявилось наприкінці 1980-х – 1990-х роках.

Проте навіть за таких складних умов українські науковці змогли добитись багатьох результатів, зокрема варто згадати про таких відомих діячів як Ю. Кондратюк, С. Корольов, М. Грушевський, Д. Яворницький, О. Богомолець, Є. Патон, А. Люлька, Д. Заболотний, М. Гамалія, М. Стражеско, В. Філатов та багатьох інших постатей, що є відомими на цілий світ.

«Розстріляним відродженням» називають літературно-мистецьке покоління 1920-1930-х років, представники якого створили неоціненні твори в сфері живопису, музики та літеартури, проте були знищені під час сталінських репресій. Вперше даний термін запровадив діаспорний літературознавець Юрій Лавріненко для означення збірника прози та поезії діячів цього періоду.

В 20-х рр. ХХ століття українська література набула значно вищого, європейського рівня, основним підтвердженням цього було те, що вона стала впевненою в собі, вільною та без українська література. В цей час творили такі відомі письменники як Г. Епik, В. Еллан-Блакитний, Ю. Яновський, П.Тичина, Т. Осьмачка, Я. Савченко, М. Куліш, В. Сосюра, Є. Плужник, М. Зеров, В. Підмогильний, М. Рильський, М. Хвильовий, П. Филипович, М. Семенко, М. Йогансен, М. Драй-Хмара та багато інших. Зазначені діячі працювали в різноманітних жанрах, створювали малі епічні форми, поезії, новоякісні драми, романи і т. д.

Протягом 20-30-х років ХХ століття в радянській Україні існували різноманітні об'єднання художників, зокрема варто згадати про Асоціацію революційного мистецтва України, Художнє товариство імені К. К. Костанді, Об'єднання молодих митців України, Об'єднання сучасних митців України та Асоціацію художників Червоної України. Зазначені організації основним своїм завданням вважали створення нового мистецтва, що було б зрозумілим для населення та водночас враховуватиме ідеологічні вимоги більшовиків.

Важливою рисою українських художників досліджуваного періоду була відображення шевченківської тематики. Підтвердженням цьому служать твори Ф. Кричевського, М. Бурачека, В. Касіяна, К. Трохименко, М. Самокиша, І. Їжакевича тощо з фондів Національного музею Тараса Шевченка. В умовах сталінського тоталітаризму в культурі України визначеною стає тематика жанрів. Наприклад, в 1930-х рр. створювались парадні портрети вождів, ударників праці, відмінників та полководців. Часто зображуються посмішки, оплески та інші відповідні елементи. Проте оптимізм, що показувався в мистецтві того періоду не мав нічого спільного з реальністю, а був лише ідеологічною настановою.

Характерними рисами в українській музичній культурі 1920-1930-х років були: наявність національних елементів, камерність як тип мислення з увагою до пророблення деталей, «сецесійне» підсвічування загальноромантичного типу подачі, стилістична єдність всіх елементів музичної композиції. В 30-х рр. ХХ століття відбувались кардинальні зміни соціокультурних умов, переоцінка цінностей попереднього періоду.

В цей час зростання кількості професіоналів у музичному мистецтві, у тому числі в музичній освіті та виконавстві, вдосконалення композиторської майстерності комбінувались із складностями реалізації новаторських пошуків та реалізації новаторських пошуків, посиленням заангожованості композиторської творчості. Тому навіть незважаючи на такі складні умови, в яких доводилось працювати українським композиторам, створювались справжні музичні шедеври, зокрема Друга симфонія Б. Лятошинського та Концерт для фортепіано з оркестром Л. Ревуцького створювались саме в цей період та здійснили неоціненний вклад до світової музичної скарбниці.

Українські спілки художників, письменників, діячів музичного мистецтва, театри (ВУТОРМ, АХЧУ, АРМУ, ВУСПП, ОММУ тощо) були інструментом для поширення більшовицької ідеології серед населення. Театральна, літературна дискусія, а також щодо розвитку живопису та музичного мистецтва підпорядковувались завданню найефективнішого відображення ідей партій та найсильнішого впливу на особистість. Внаслідок втручання уряду культурні

дискусії ставали частиною ідеологічно боротьби та набували політизованого характеру.

Незважаючи на всі зазначені труднощі в театральному мистецтві досягли значних результатів Л. Курбас, Г. Юра, А. Бучма, М. Терещенко та В. Василько. Серед акторів варто виділити О. Сердюка, І. Мар'яненка, С. Каргальського, Л. Гаккебуш та ін. Відомими кінорежисерами, що транслювали свої фільми в кіностудіях Одеси та Києва були О. Довженко, І. Кавалерідзе, П. Чардинін, Б. Дробинський, Ю. Нікітін, М. Сасим, О. Ходимчук, Т. Ференц тощо.

Після того як українізація виконала всі поставлені більшовиками завдання, дозволила їм закріпитись в Україні та розбудовувати радянську владу з використанням місцевих кадрів, розпочався курс на її згортання та уніфікацію життя населення. Для уряду культура була інструментом для агітації та пропаганди, засобом впливу на населення та виховання його в дусі комуністичної ідеології. В суспільстві активно пропагувалась ідея про привілейоване становище російської мови, яка використовувалась для міжнаціонального спілкування в Радянському Союзі, створювались додаткові можливості для тих, хто був її носіями.

З початку 20-х років ХХ століття більшовики розпочали проводити репресії щодо національно-свідомої української інтелігенції прагнучи або залучити її на свою сторону, або повністю знищити незгодних, залякати інших та змусити до співпраці для «виховання нової людини», відповідно до панівної ідеології. Тому в представників української культури був вибір: залишитися самим собою, зберігши власні моральні принципи, чи піддатися конформізму. В 1932-1933 роках більшовики організували Голодомор, внаслідок якого загинуло мільйони селян та було знищено створену протягом століть традиційну українську аграрну цивілізацію, різко зменшилась соціальна база української мови.

Вивчення української культури 1920-1930-х років на уроках історії відповідно до освітньої програми проводиться в 10 класі. Для реалізації цього завдання варто скористатись інтерактивними та активними методами. Необхідно будувати навчальний процес на основі діяльнісного, компетентнісного та

особистісно-орієнтованого підходів. В наведеному плані-конспекті з теми «Процеси в національно-культурному житті радянської України» використовувались дидактичні ігри «Три речення», «Визначити зайве», «Відгадати за описом», «Чиста дошка», робота з картою, «Хмаринка тегів», проблемно-рольова гра дискусійного характеру, інтерактивна вправа «Випадкові карти», на домашнє завдання учні отримали завдання створити інтелект-карту або сторінку відомого діяча культури в соцмережах. Також варто застосовувати наочність, роботу з документами, покращувати розуміння причинно-наслідкових зв'язків.

Таким чином, можемо зробити висновок, що українська культура в досліджуваний період всесторонньо контролювалась тоталітарною системою, що не дозволяла їй вільно розвиватись. На початку 1920-х рр. більшовики через створення мережі цензурних органів та регламентацію життя творчої інтелігенції розпочали поступальний наступ на культуру України, а з 1930-х рр., внаслідок «колективізації» творчої діяльності та формуванням спілок розвиток вільного культурного життя в УСРР став неможливим.

Вищесказане варто брати до уваги і на теперішньому етапі, критично ставлячись до механічного копіювання стандартів системи освіти та культурних надбань інших держав та їхнього запровадження в національній практиці. Врахування історико-педагогічних традицій можна назвати важливим та необхідним елементом для розвитку національної свідомості і цінування культурно-освітньої спадщини нашого народу. Здійснене дослідження не розкриває повноцінно всіх аспектів проблеми української культури 1920-1930-х рр. Потребують подальшого вивчення порівняльна характеристика культурного життя в УСРР та в західноукраїнських землях, що перебували в цей час під владою інших держав, аналіз культури тих земель, які не входили тоді до складу України, зокрема Криму та Кубані, розробка навчально-методичного комплексу з досліджуваної проблематики, що розвиватиме міжпредметні зв'язки з різноманітними дисциплінами, в якій будуть використані інформаційно-комунікаційні технології та інноваційні методики, оскільки вони постійно зазнають реформування та оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та нормативні документи, навчальні програми

1. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ : HREC PRESS, 2022. 260 с.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 03.12.2022).
2. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.03.2023 № 698.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення: 10.12.2022).
3. Закон України «Про повну загальну середню освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2020. № 31. URL: <https://cutt.ly/2JQWkJQ> (дата звернення: 03.04.2023).
4. Історія: Україна і світ. 10-11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ : HREC PRESS, 2022. 64 с.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.svit-Intehrovanyy.kurs.30.09.2022.pdf> (дата звернення: 15.12.2022).
5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти» від 16.07.2018 № 776.
URL: <https://cutt.ly/2JQRsMW> (дата звернення: 08.03.2023).
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» від 30.09.2020 № 898.
URL: <https://cutt.ly/iJQRE8I> (дата звернення: 15.03.2022).

7. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://cutt.ly/xJRtA9o> (дата звернення: 05.04.2023).

Опубліковані документи і матеріали

8. Антонович Д. Український театр : конспективний історичний нарис. Прага; Берлін : Нова Україна, 1923. 14 с.

9. Безсмертні : зб. спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару / ред. текстів та прим. М. Ореста. Мюнхен : Інститут Літератури імені Михайла Ореста, 1963. 334 с.

10. Довженко без гриму. Листи, спогади, архівні знахідки / упоряд.: В. Агеєва, С. Тримбач. К. : Комора, 2014. 472 с.

11. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / упоряд. : О. І. Путро (гол. упоряд.), Т. В. Вересовська та ін.; наук. ред. Е. С. Соловей. К. : ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. 848 с.

12. «Земля» (О. Довженко про свій фільм). *Мистецька трибуна*. 1930. № 4. С. 4-5.

13. Історія України : Хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.

14. Котляр М. На нові шляхи. *Металеві дні*. 1931. № 10. С. 78-81.

15. Куліш М. Твори : в 2 т. / упоряд. Л. С. Танюк. К. : «Дніпро», 1990. Т. 1. : П'єси. 509 с.

16. Куліш М. Твори : в 2 т. / упоряд. Л. С. Танюк. К. : «Дніпро», 1990. Т. 2. : П'єси. 509 с.

17. Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників – документи / упоряд. О. Зінкевич. Балтімор-Торонто : Українське Вид-во «Смолоскип» імені В. Симоненка, 1989. 1026 с.

18. Микола Григорович Хвильовий. *Всесвіт*. 1933. № 6. С. 7.

19. Множинська Р. В. Українські мислителі XIX-XX ст. Хрестоматія : навчальний посібник. Київ : Київський національний університет технологій та дизайну, 2015. 336 с.
20. Скрипник Л. «Звенигора» О. Довженка. *Нова генерація*. 1929. № 3. С. 56-58.
21. Уліщенко А. Б., Уліщенко В. В. Хрестоматія з історії української культури : матеріали для самостійної роботи студентів. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. 510 с.
22. Хвильовий М. Твори : в 5 т. / під ред. Г. Костюка та ін. Нью-Йорк ; Балтімор; Торонто : Об'єднання Українських Письменників «Слово», 1983. Т. 4. 662 с.
23. Шукають героїв. Фільмовий сценарій Довженка. *Діло*. 25 березня 1938. № 65. С. 3.

Монографії та статті

24. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу : монографія. Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2017. 190 с.
25. Автушенко І. Вплив комуністичного тоталітарного режиму на культурний розвиток України (1920–перша половина 30-х рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2000. № 5. С. 118-122.
26. Автушенко І., Буглай Н. Конформізм і нонконформізм творчої інтелігенції в радянській Україні 1920–1930-х рр.: проблема вибору. *Український історичний журнал*. 2021. № 2. С. 80-92.
27. Арзуманова Т. Росіяни в національній політиці більшовиків в УСРР в 1920–х роках (на прикладі Харківщини). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : зб. наук. пр. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2008. Вип. 11. С. 204-212.
28. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / пер. з німецької. Київ : К.І.С., 2007. 248 с.

29. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
30. Барнінець О. В. Дидактичні ігри як засіб формування предметних умінь на уроках історії. *Педагогічні науки*. 2012. № 55. С. 36-41.
31. Березівська Л. Д. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. № 36. С. 52-57.
32. Білоніжка Р. М. Володимир Вернадський—засновник Української академії наук. *Вісник Львівського Університету. Серія: геологічна*. 2013. Вип. 27. С. 8-17.
33. Боголюбов М., Харчук Б. Наукова діяльність Михайла Пилиповича Кравчука. *Актуальні проблеми гуманітарної освіти* : зб. наук. пр. Кременець : Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 9. С. 22-26.
34. Букач В., Набокова Т. Олександр Довженко в українському культурному просторі. *Художній досвід О. Довженка-прозаїка* : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. С. 24-26.
35. Верменич Я. «Радянізація» чи «націоналізація»: ще раз про сутність політики коренізації 1920 - початку 1930-х рр. *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 158-175.
36. Веселовська Г. Модерний та авангардний театр в Україні першої третини ХХ століття. *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття* / редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ : Інтертехнологія, 2006. С. 159-221.
37. Вовкун В. В. Соцреалізм як принцип радянської маскультури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 1. С. 71-74.
38. Гиляка С. А. Розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщині у 20-30-ті роки ХХ ст. *Наукові праці. Історичні науки : науково-методичний журнал*. Миколаїв : Вид-во Маріупольського державного університету імені Петра Могили, 2002. С. 101-104.

39. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз. Київ : Арт-Пресс, 1999. 466 с.
40. Гончаренко С. Український педагогічний словник / гл. ред. С. Головка та ін. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
41. Гординський С. На переломі епох. Літературні статті, огляди, есеї, рецензії, спогади. Львів : Світ, 2004. С. 305–311.
42. Гринишина М. Естетико-художній дискурс українського театру 1920-х– першої половини 1930-х років. *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття* / редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ : Інтертехнологія, 2006. С. 351-479.
43. Даниленко В. М. Українізація: Здобутки і втрати (20-30-ті роки). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 1992. № 2. С. 79-91.
44. Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіятський ренесанс» і «Психологічна Європа»: інавгураційна лекція Почесного професора Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. 47 с.
45. Дровозюк С. Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20-30-х рр. в українській історіографії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2003. № 9. С. 360-372.
46. Єрмакова Н. Формування першої української режисерської школи у контексті інтегративних процесів української культури ХХ століття. *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття* / редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. Київ : Інтертехнологія, 2006. С. 221-301.
47. Єфіменко Г. Коренізація, українізація, націоналізм. Голодомор як цілеспрямований результат політики Кремля. *Сучасність*. 2008. № 11. С. 46-52.
48. Єфіменко Г. Національно-культурна політика як один з основних засобів модернізації радянського суспільства у 1920-1930-ті роки. *Проблеми*

історії України: факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2003. Вип. 9. С. 251-278.

49. Єфіменко Г. Сталінська національна політика серед українців Росії в 1930-ті рр.: правило чи виняток? *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2004. Вип. 11. С. 354-369.

50. Желіба О. Використання ігор у навчанні історії. *Часопис наукових праць викладачів історико-юридичного факультету*. Ніжин : Видавництво Ніжинського державного університету імені М. Гоголя, 2008. Вип. 2. С. 148-158.

51. Життя і творчість Леся Курбаса / упоряд., наук. ред. Б. Козак. Львів ; Київ ; Харків : Літопис, 2012. 656 с.

52. Заверталюк Н. І. Світ повстанства в мистецькому осмисленні в українській літературі 1920–1930 років. *Ukrainian sense*. 2021. Вип. 1. Т. 1. С. 40-58.

53. Захаревич М. Театр імені Івана Франка. Сто років народної любові. *Кіно-Театр*. 2020. № 1. С. 21-23.

54. Золочевський В. Композиційна і тематична будова обробок народних пісень М. Леонтовича. *Творчість М. Леонтовича* : зб. статей. Київ : Музична Україна, 1977. С. 125-152.

55. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. *Вісник Львівського університету. Серія : історична*. 2013. № 48. С. 245-261.

56. Коресандович Н. М. Музично-стильові форми відтворення національної ідеї у творчості українських композиторів (1920–1930-х рр.). *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2018. № 10. Вип. 1. С. 301-307.

57. Коропатник М. Політика «коренізації» 1920–1930-х років в Україні та окремих регіонах Росії: триумф і трагедія українського відродження. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 75-92.

58. Косенко Ю. М. Дидактична гра як метод самостійної роботи розумово відсталих учнів на уроках історії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 141-144.

59. Косенко Ю. М. Дидактична гра як метод формування історичних понять у розумово відсталих учнів : монографія. Суми : Вид-во Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, 2015. 272 с.

60. Косенко Ю. М. Застосування комп'ютерних дидактичних ігор у навчанні історії школярів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного класу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 77. № 3. С. 76-89.

61. Костенко І. В. Наукові ступені і вчені звання у перші десятиліття радянської влади в Україні (1917-1934 рр.). *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 71-76.

62. Костюк Л., Муляр Н. Формування громадянської ідентичності школярів засобами правової культури. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 329-333.

63. Котляр Ю. Національні меншини південно-українського села в добу непу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2010. № 19. С. 3-19.

64. Коць Т. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30-50-х років ХХ ст. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 93-102.

65. Кошечко В. Г., Долгих Л. Ю. Нарис з історії і сьогодення Інституту фізичної хімії імені Л. В. Писаржевського НАН України (до 90-річчя заснування Інституту). *Вісник НАН України*. 2017. № 10. С. 67-75.

66. Кравченко Д. Спеціальна нормативна база підготовки вчителя історії у 1934-1958 рр. Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. Вип. 60. Ч. II. Слов'янськ : Слов'янський державний педагогічний університет, 2012. С. 182-191.

67. Крамар О. Міжнародні зв'язки наукової та культурної громадськості України в умовах становлення тоталітарного режиму (20-30-ті роки ХХ ст.). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія : Історичні науки*. 2008. Вип. 5. С. 295-299.

68. Кришталь С. Формування мережі робітфаків в УСРР у 1920-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 66-67.

69. Куліш Т. Українізація шкільної освіти в період національного відродження 20-х років ХХ ст.: причини, проблеми, шляхи реалізації. *Історично-педагогічний альманах*. 2010. Вип. 2. С. 64-67.

70. Кульчицький С. В. Україна крізь віки : у15-ти тт. Т. 11 : Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). / за заг. ред. В. Смолія та ін. Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.

71. Куц О. Українізація як каталізатор духовного життя українського суспільства 20-30-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2006. Вип. 32. С. 224-232.

72. Левко В. І. Організація концертів як один з видів діяльності Всеукраїнського музичного товариства імені М. Леонтовича. *Мистецтвознавчі записки : зб. наук. праць*. К. : Міленіум, 2010. Вип. 18. С. 98.

73. Лобода Т. Роль ВУАН в актуалізації культурної ідентичності національних меншин Правобережжя у міжвоєнний період (на прикладі роботи Волинського науково-дослідного музею). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2013. Вип. 22. С. 275-289.

74. Мазуренок М. В. Організаційні засади діяльності наркомосу УСРР у галузі вищої освіти в 1920-х рр. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. № 42. С. 30-37.

75. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. 2-е вид., зі змін. і допов. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 202 с.

76. Матвєєнко О. І. Культурне поневолення або українська література 20–30-х рр. «Розстріляне відродження». *Українська національна революція 1917–1921 рр. – досвід та уроки боротьби за державність* : зб. матеріалів Всеукраїнського наукового форуму (м. Харків, 25 листопада 2021 р.). Харків : Харківський національний університет радіоелектроніки, 2021. С. 74-75.

77. Матющенко А. Протоканон соцреалізму та українська драматургія 1920-х років. *Слово і Час*. 2011. № 10. С. 32-42.

78. Михайло Грушевський і Академія: нереалізоване президентство (1924—1928 рр.) *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 7. С. 3-18.

79. Муслієнко О. Музично-театральне мистецтво Донеччини: 20–30-ті роки ХХ ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2007. № 2. С. 122-127.

80. Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 46-52.

81. Нечипоренко З. В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: основні тенденції в історіографії 1920-х–початку 1950-х рр. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 78-79.

82. Ніколаєв І. Є. Справа «антирадянської сіоністської організації» м. Первомайська в контексті антирелігійної політики радянської влади в 20-30-х роках ХХ століття. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 209. С. 100-103.

83. Ніколаєнко В. І., Савченко Л. П. Післяреволюційні новації 1920-х років у Харківському технологічному інституті: «пролетаризація», українізація. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»* : зб. наук. пр. Тематичний випуск : *Актуальні проблеми історії України*. Харків : Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 2015. № 38 (1147). С. 3-13.

84. Опришко Т. С. Асоціація панфутуристів «Аспанфут» та її видання (1922-1930 рр.) в побудові «мистецтва майбутнього». *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. № 45. С. 180-187.

85. Осмолівська О. Ю. Стан та реорганізація вишів України на початку 20-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки.* 2006. Вип. 3. С. 37-43.

86. Парфіненко А. Розуміння суспільно-політичної ролі української вищої школи в радянській публіцистиці 1920-х – початку 1930-х років. *Історіографічні дослідження в Україні* : зб. наук. праць. Київ : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2008. Вип. 18. С. 415-426.

87. Пастушенко Т. В. Онлайн-архів інтерв'ю очевидців Великого Голоду в Україні 1932–1933 рр. «Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–30х років». *Український історичний журнал.* 2016. № 1. С. 214-216.

88. Педан Н. Становлення та розвиток системи підготовки організаторів дитячого руху в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2012. № 6 (1). С. 340-347.

89. Пижик А. Ідеологічна основа більшовицької політики українізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія* 2011. № 104. С. 47-50.

90. Пиріг Р. Я. Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського. *Український історичний журнал.* 2005. № 4. С. 178-189.

91. Пістун Н. Інтерактивні методи навчання на уроках історії. *Студентський науковий вісник ТПНУ імені В. Гнатюка.* 2013. № 33. С. 113-114.

92. Пішванова Т. Матеріали до історії першого українського театру Донбасу-Вседонбасівського державного українського драматичного театру «Дондерждрама». *Схід.* 2015. № 3 (135). С. 60-63.

93. Плахотнюк С. С. Політика українізації освіти в Україні в 20 - 30-х роках ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2001. Вип. 3. С. 95-98.

94. Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. № 1 (3). С. 3-7.
95. Попович М. В. Нарис історії культури України. К. : «АртЕк», 1998. 728 с.
96. Попович М. Червоне століття. К. : АртЕк, 2005. 888 с.
97. Попович, О. І. Утвердження сталінського тоталітарного режиму на Україні в сучасній українській історіографії (кінець 80-х-90-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2002. Вип. 6. С. 135-140.
98. Приходько В. Б. Діяльність харківської художньої капели кобзарів імені Т. Г. Шевченка (1925–1930 рр.). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія*. Харків : Харківський національний педагогічний університету імені Г. С. Сковороди, 2013. № 49. С. 172-173.
99. Пухонська О. Тоталітаризм і література: від взаємодії до викриття. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. № 8 (2). С. 131-140.
100. Ржевська М. Українські композитори в системі координат «Великого перелому». *Студії мистецтвознавчі*. 2014. № 3. С. 31-38.
101. Романько І. І. Українізаційні процеси в 1917 –1920 рр. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Кіровоград : Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2008. Випуск 11. С. 65-70.
102. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник. К. : АртЕк, 2001. 392 с.
103. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія. Харків : Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 2012. 456 с.
104. Свірідовська Л. М. Музична мова української фортепіанної мініатюри як фактор формування естетичних смаків. *Науковий вісник Миколаївського*

державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2010. Вип. 1 (31). С. 165-172.

105. Сидоренко А. Історичне значення АРМУ за часів НЕПу та українізації. *Сучасне мистецтво* : зб. наук. пр. Київ : Фенікс, 2021. Вип. 18. С. 51-68.

106. Сліпущенко С. М. Сучасна вітчизняна історіографія про репресії проти інтелігенції в радянській Україні в 20-30-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки*. 2012. Вип. 3. С. 302-307.

107. Собачко О. Українські літературні організації та течії в другій половині 20-х років ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. № 32. С. 257-280.

108. Сокирко А. А. Шевченківська тематика в творчості українських художників 1920–1930-х рр. (на матеріалах фондів Національного музею Тараса Шевченка). *Архіви України*. 2014. № 2. С. 78-83.

109. Солдатенко В. Ф. Василь Шахрай і його творчість в історіографічному дискурсі. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. К. : «Видавництво «Гілея». № 4. Вип. 107. С. 11-21.

110. Стоян Т. Здійснення «політконтролю» за художньою літературою (1920-ті-початок 1930-х рр.): ідеологічні функції «марксистської критики». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України, 2010. Вип. 19 (2). С. 49-59.

111. Сухомлинська О. Психотехніка–втрачений напрям радянської педагогічної науки і практики. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. № 2. С. 6-12.

112. Тарапон О. А. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР-УРСР 1920-1930 - х рр. у розрізі повсякденного життя. *Наукові записки з української історії* : зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький-Київ : Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 2012. Вип. 32. С. 126-137.

113. Терлецька І. Суспільно-політична система в Україні сталінської доби: формування нових парадигм вітчизняної історіографії (кінець 1980-х – 1990-х рр.). *Історія України : маловідомі імена, події, факти*. 2010. Вип. 36. С. 415-435.

114. Тимчук Л. І. Роль освіти дорослих у подоланні неписьменності населення: досвід 20-30-х років ХХ століття. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 32. С. 170-182.

115. Ткаченко В. В. Діяльність науково-дослідних кафедр, науково-дослідних інститутів партійно-ідеологічних наукових закладів у суспільно-політичному контексті розвитку УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.). *Історичні науки*. 2010. Вип. 34. С. 99-114.

116. Ткаченко В. В. Розвиток науки в УРСР у 20-30-ті роки ХХ ст. *Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. Київ*, 2010. Вип. 35. С. 109-116.

117. Ткаченко В. Форми наукових контактів учених України із вченими інших республік СРСР у 1920-1930-і рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідомчий зб. наук. пр. К. : Національна академія наук України ; Інститут історії України*, 2007. Вип. 16 (2). С. 317-326.

118. Ткаченко К. Ю. Підготовка вихованців до життя в комуні імені Ф. Е. Дзержинського в педагогічній спадщині А. С. Макаренка. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. 2014. № 4 (38). С. 293-299.

119. Ткаченко Т. І. Причини і суть деформації політичної системи радянського суспільства (20-30-ті рр. ХХ ст.). *Правова держава*. 2003. № 6. С. 237-242.

120. Турчина Л. В. Літературний процес 1920-х років на Півдні України крізь призму поглядів В. Гадзінського. *Наукові праці іст. ф-ту Запорізького національного ун-ту*. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. Вип. 28. С. 227-230.

121. Черкашина О. В. Становлення хорового виконавства на поділлі міжвоєнний період (1919-1937). *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2011. № 26. С. 129-136.

122. Черков Г. Вплив методу соцреалізму на формування авторської концепції митця. До проблеми сучасного аналізу фільмів Олександра Довженка. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії* : зб. наук. пр. К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2009. Вип. 9. С. 280-285.

123. Чернета Т. О., Овчарова С. В. Бандура у Дніпропетровській філармонії: історія і сучасність. *Актуальні питання культурології*. 2017. № 17. С. 35-39.

124. Шарова Т. М. Теоретичні аспекти дискурсу українських письменників 20-30-х рр. ХХ ст.: тематичний спектр та рецептивна естетика. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2014. № 10. С. 124-132.

125. Шевченко М. В. Академік К. Г. Воблий як краєзнавець та дослідник природних багатств Придніпров'я. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. 2012. Вип. 9. С. 189-193.

126. Шевченко С. М. Розвиток російських шкіл в УРСР (кінець 30-х-40-і рр. ХХ ст.). *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. № 15. С. 126-131.

127. Шевчук С. Напрямки роботи та головні здобутки наукової школи Українського науково-дослідного інституту географії та картографії (1927–1934). *Часопис соціально-економічної географії*. 2013. № 15 (2). С. 100-107.

128. Шипович М. А. Партійно-радянське керівництво та літературно-мистецька інтелігенція України: 20-ті роки ХХ ст. / ред. колегія: С. В. Кульчицький (гл. ред.), О. І. Ганжа (відповідальний секретар) та ін. Серія «Історичні зошити». К. : Інститут історії України НАН України, 1999. 60 с.

129. Юрчук О. «Геть від Москви...». Микола Хвильовий – руйнівник імперських міфів. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 146–153.

Навчальні підручники і посібники

130. Баханов К. О. Організація особистісно-орієнтованого навчання : poradnik молодого вчителя. Харків : Видавнича група «Основа», 2008. 159 с.
131. Баханов К. О., Ницета В.А. Життєтворчі проекти в навчанні історії України : посібник для вчителя. Харків : Основа, 2008. 108 с.
132. Борисенко В. Й., Телегуз І. О. Національна освіта і формування української модерної нації у 1921–1934 роках: європейські тенденції та радянські реалії : навчальний посібник. К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2012. 156 с.
133. Висоцький О. Ю. Історія української культури : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Національна металургійна академія України, 2009. 130 с.
134. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприймання демократичним цінностям і терпимості : викладання і вивчення історії в школі : посібник для вчителів. Київ : Генеза, 1998. 47 с.
135. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2004. 218 с.
136. Зайченко І. Педагогіка : навчальний посібник. К. : Освіта України, 2009. 620 с.
137. Історія політичної думки України : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми та ін. Львів : Новий Світ-2000, 2017. 632 с.
138. Історія української літератури ХХ ст.: у 2 кн. : навчальний посіб. / за ред. В. Г. Дончика. Київ : Либідь, 1993. Кн. 1: Літературно-мистецьке життя: 10–30-ті роки. 784 с.
139. Лихолат А. О., Лихолат О. В. Розвиток освітньої і наукової галузей України у ХХ – на початку ХХІ ст. : навчальний посіб. з дисциплін «Історія України» та «Історія укр. Культури». Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 148 с.
140. Мороз П.В., Мороз І.В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

141. Терно С. О. Теорія та методика навчання історії : практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Історія та археологія». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2016. 36 с.
142. Чайка В. М. Основи дидактики : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2011. 240 с.
143. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навчальний посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
144. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії : навчально-методичний посібник. Харків : Видавництво Харківського національного автомобільно-дорожнього університету, 2017. 324 с.
145. Кононенко П. П. Українознавство : підручник для вищих навчальних закладів. К. : Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, 2005. 680 с.

Матеріали наукових конференцій, з'їздів

146. Бондарчук М. О. Правовий статус ВЛКСМ. *Літописець* : зб. наук. пр. VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до 70-річчя прийняття Загальної декларації прав людини)» (м. Житомир, 6 грудня 2018 р.). Житомир : ФОП Левковець Н. М., 2019. Вип. 14. С. 255-257.
147. Ворон Н. Збереження та популяризація правдивої історії України істориками-емігрантами Чехословаччини в 30-ті рр. ХХ ст. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (м. Львів, 11-12 червня 2020 р.). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 218-221.
148. Горбатюк О. Еволюція феномену співу в бандурній виконавській традиції. *Музична та хореографічна освіта в контексті культурного розвитку суспільства* : матеріали і тези VIII Міжнародної конференції молодих учених та студентів (м. Одеса, 14-15 жовтня 2022 р.). Одеса : Південноукраїнський

національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2022. Т. 1. С. 90-94.

149. Горшков В. О., Штофель О. О. Юрій Кондратюк—один із засновників космонавтики. *Людина у світі високих технологій* : збірник праць XVI Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю «КПІ імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, 19 квітня 2018 р.). Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2018. С. 19-21.

150. Гринь О. В. Гендерна проблема на уроках історії у старшій школі. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. *Жінка в умовах сучасної реальності: самоідентифікація і перспективи* : матеріали XIII обласної науково-практичної конференції (Чернігів, 25 листопада 2020 р.). Чернігів : ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна», 2020. С. 74-77.

151. Губко О. В. «Розстріляне відродження». *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.) : у 2-х ч. Чернігів : Національний університет «Чернігівська політехніка», 2021. Ч. 2. С. 264-266.

152. Древницька О. І. Психолого-педагогічні аспекти використання дидактичної гри на уроках історії як дієвого інтерактивного методу формування особистості українця – патріота. *Освітній простір XXI століття : реалії, новації, перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 23 лют. 2017 р.). Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2017. С. 139-141.

153. Жирякова Н. М., Павленко В.Я. Показові політичні процеси в Україні як втілення політики тоталітарного режиму (30-ті роки ХХ ст.). *Проблеми регіональної історії України* : матеріали X науковопрактичної конференції молодих істориків. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2014. Вип. 2. С. 28-35.

154. Зінченко А. Київ: сподівання та падіння. Суспільні реалії на переході від 1890-х до 1920-х років на сторінках «щоденників» Сергія Єфремова. *Київ і*

кияни у соціокультурному просторі XIX—XXI століть: національний та європейський контекст : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Київ, 12 квітня 2012 р.). К. : Київський Університет імені Бориса Грінченка. С. 17-26.

155. Моїсєєва М. А. Свобода творчості і творчість бранців. *XX століття – етнонаціональний вимір та проблеми Голокосту* : зб. наук. пр. за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 22–23 жовтня 2010 р.). Дніпропетровськ : Вид-во Центр «Ткума», 2011. С. 46-57.

156. Павич С. С. Використання інтерактивних технологій на уроках історії. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка* : збірник тез доповідей III Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції (м. Полтава, 22–23 лютого 2023 р.). Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі, 2023. С. 1291-1296.

157. Ремех Т. О. Організація інтерактивного навчання учнів засобами підручника. *Проблеми сучасного підручника* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (м. Київ, 28 – 29 травня 2020 р.). Київ : Педагогічна думка, 2020. С. 165-168.

158. Розуменко О. В. Українізація 1921-1928 років. *Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті* : матеріали XXIII Міжнародного молодіжного Форуму (м. Харків, 16–18 квітня 2019 р.). Харків : Харківський національний університет радіоелектроніки, 2019. Т. 11. С. 96–97.

159. Тягнирядно Є. В. Міжмовна комунікація у сфері права. Матеріали круглого столу *«Мова і право: лінгвістичний аспект розуміння, тлумачення та застосування права»* (м. Одеса, 8 листопада 2021 р.). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 30-35.

160. Шако В. О. Дидактичні ігри на уроках історії. *Освіта, наука та виробництво: розвиток і перспективи* : матеріали II Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Шостка, 20 квітня 2017 року). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 205-206.

Дисертації та автореферати дисертацій

161. Бабюх В. А. Політична цензура в Україні в 1920-1930-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2007. 23 с.
162. Войналович Л. П. Підготовка вчителів для шкіл національних меншин в Україні (20–30-ті рр. ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2011. 20 с.
163. Калініченко Т. М. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні (1901 – 1933 рр.) : дис. на здобуття наук. ступення канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2019. 332 с.
164. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2003. 22 с.
165. Кулакевич Л. М. Жанрові стратегії української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступення д-р філол. наук : 10.01.01. Дніпро, 2020. 428 с.
166. Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 - 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2006. 23 с.
167. Лукашевич Л. О. Побут та дозвілля сільського населення України (1920-1930 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2006. 18 с.
168. Мазуренок М. Організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі вищої освіти (1919-початок 1930-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. наук. пед. наук: 13.00.01. Хмельницький, 2017. 20 с.
169. Мельникова У. П. Мистецькі об'єднання в Україні 1920-х – початку 1930-х років (Теоретичні засади та творча практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. мистецтвознавства: 17.00.05. Харків, 2007. 20 с.
170. Науменко О. А. Психологічні особливості розвитку естетичної свідомості студентів соціономічних спеціальностей : дис. на здобуття наук. ступення канд. психологічних наук: 19.00.01. Київ, 2021. 202 с.

171. Опришко Т. С. Українська літературно-художня періодика в УСРР (1921-1934 рр.): бібліотечно-бібліографічна реконструкція, напрями розвитку, специфіка функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. наук. соціальних комунікацій: 27.00.03. Київ, 2015. 19 с.

172. Росляк Р. В. Одеська кінофабрика. становлення і розвиток (1919-1930-й рр.) : дис. на здобуття наук. ступення канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ, 2021. 207 с.

173. Сидоренко А. В. Формування АРМУ в Київському художньому інституті та її вплив на живопис українського модернізму : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. мистецтвознавства: 17.00.05. Київ, 2021. 19 с.

174. Сокирко А. А. Діяльність об'єднань художників УСРР (1920-ті - початок 1930-х рр.): суспільно-політичний контекст : дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2018. 192 с.

175. Шевченко О. Г. Українська популярна музика: витоки та проблематика (1920 – 1990 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ, 2010. 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Декрет РНК УСРР від 21 вересня 1920 року «Про введення української мови в школах і радянських установах»

**Постанова РНК УСРР
про введення української мови
в школах і радянських установах
(1920 р., вересня 21)**

Рада Народних Комісарів постановляє:

1. Доручити Наркомосові терміново розробити план широкого розвитку виховних і освітніх закладів усіх ступенів і розрядів з українською мовою викладання.

2. негайно запровадити обов'язкове вивчення української мови в усіх учбово-виховних закладах з українською мовою викладання.

3. Звернути увагу на особливо серйозне вивчення української мови в усіх постійних і тимчасових закладах по підготовці працівників освіти, причому частину їх треба негайно ж перевести на українську мову викладання.

4. Поставити в обов'язок Державному видавництву подбати про видання, за погодженням з Наркомосом, достатньої кількості підручників українською мовою, так само як і художньої літератури і всіх інших видань.

5. Наркомпродові і Наркомзему свою популярну і пропагандистську літературу видавати переважно українською мовою.

6. Поставити в обов'язок виконкомам мати в кожному губернському місті не менше однієї української газети.

7. Наркомосові через його місцеві органи негайно ж організувати в усіх губернських і повітових містах вечірні школи для навчання української мови радянських службовців.

8. Поставити в обов'язок усім радянським установам подбати про залучення співробітників, які знають українську мову і можуть нею задовольняти запити населення.

9. Поставити в обов'язок Робітничо-селянській інспекції стежити за точним виконанням цього декрету.

Джерело: Історія України : Хрестоматія / упоряд. В. М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. С. 579-580.

Більшовицький агітаційний плакат початку 1920-х років.

Джерело: <http://surl.li/hksmw>

З резолюції Пленуму ЦК КП(б)У про підсумки українізації**(2–6 червня 1926 р.)****З резолюції Пленуму ЦК КП(б)У
про підсумки українізації****(2–6 червня 1926 р.)**

[...] 6. За останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 року, ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що провадиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою. Початкову школу українізовано на 80% (решта обслуговує нацменшості). Систематично йде вперед українізація середньої та вищої школи. Незважаючи на всі труднощі, пресу українізовано на 60%. Поточного року переведено на українську мову більше як половину шкіл політграмоти на селі. Розгортається українізація шкіл політграмоти в місті. Процент українців у партії з 37 підвищився до 47, а в комсомолі – з 50 до 61.

Джерело: Уліщенко А. Б., Уліщенко В. В. Хрестоматія з історії української культури : матеріали для самостійної роботи студентів. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 384.

Із книг А. Антонова-Овсієнка та О. Петрова про наслідки масових репресій в СРСР і в Україні (30-ті роки ХХ ст.)

Із книг А. Антонова-Овсієнка та О. Петрова про наслідки масових репресій в СРСР і в Україні (30-ті роки ХХ ст.)

Загальні втрати, які понесла в роки терору армійська парторганізація... [до кінця 1937 р. чисельність членів партії в РСЧА зменшилась порівняно з 1932 р. удвічі —

до 150 тисяч]. З урахуванням того, що серед політпрацівників безпартійних бути не могло, а серед командного складу членів партії було не менш 90 відсотків, то загальні втрати (без урахування особистів, яких в армії нараховувалось 20—25 тисяч) після сталінських репресій становлять не менш 80 тисяч.

Загальна частка репресованих (з них знищено понад 9/10) в середовищі вищого командування — від маршала до генерал-лейтенанта (в нових званнях) — становила 93 відсотки.

Погром, вчинений Сталіним в роки 1929—1933 і організований ним голод коштували трудівникам землі 22 мільйони життів...

Терор 1935—1941 рр. забрав ще 20 мільйонів.

Тільки в 1938 р. у в'язницях і винищувальних таборах перебувало ШІСТНАДЦЯТЬ МІЛЬЙОНІВ. За даними перепису 1926 і 1939 рр. населення УРСР зменшилось з 31 до 28 мільйонів. Приріст повинен був становити за 13 років не менш 6,5 мільйона (якщо взяти скромну цифру щорічного приросту в 0,5 мільйона).

Отже, дефіцит по Україні перевищив 9,5 мільйона¹.

Джерело: Історія України. Документи. Матеріали : посібник / уклад. В. Король.

Київ : Вид. центр «Академія», 2002. С. 317-318.

Плакат агітації соцреалізму СРСР 1940 р.

Джерело: <http://surl.li/hksrw>

Агітаційний плакат радянської влади присвячений ліквідації неписьменності

Джерело: <http://surl.li/hksuz>

**Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на
Північному Кавказі та у Західній області (14 грудня 1932 р.)**

6. ЦК и СНК отмечают, что вместо правильного большевистского проведения национальной политики в ряде районов Украины украинизация проводилась механически, без учета конкретных особенностей каждого района, без тщательного подбора большевистских украинских кадров, что облегчило буржуазно-националистическим элементам, петлюровцам и пр. создание своих легальных прикрытий, своих контрреволюционных ячеек и организаций.

7. [...] В целях разгрома сопротивления хлебозаготовкам кулацких элементов и их «партийных» и беспартийных прислужников ЦК и СНК Советского Союза постановляют:

[...]

б) Арестованных изменников партии на Украине, как организаторов саботажа хлебозаготовок, бывших секретарей районов, предисполкомов, зав. райзу, предрайколхозсоюзов, а именно: Ореховский район — Головина, Пригоду, Паламарчука, Ордельяна, Луценко; Балаклейский район — Хорешко, Уса, Фишмана; Носовский район — Яременко; Кобелякский район — Ляшенко; Больше-Токмакский район — Ленского, Косяченко, Дворника, Зыка, Долгова — предать суду, дав им от 5 до 10 лет заключения в концентрационных лагерях.

в) Всех исключенных за саботаж хлебозаготовок и сева «коммунистов» выселять в северные области наравне с кулаками.

г) Предложить ЦК КП(б)У и СНК Украины обратить серьезное внимание на правильное проведение украинизации, устранить механическое проведение ее, изгнать петлюровские и другие буржуазно-националистические элементы из партийных и советских организаций, тщательно подбирать и воспитывать украинские большевистские кадры, обеспечить систематическое партийное руководство и контроль за проведением украинизации. [...]

Джерело: Історія України : Хрестоматія / уряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013. С. 630-631.

З Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» (20 квітня 1938 р.)

З Постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України (1938 р., квітня 20)

Рада Народних Комісарів УРСР і Центральний Комітет КП(б)У відмічають, що внаслідок підривної роботи контрреволюційних троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних елементів, які орудували в Народному комісаріаті освіти УРСР і органах народної освіти, викладання російської мови в школах України поставлено незадовільно.

Буржуазні націоналістичні і троцькістсько-бухарінські елементи, що пролізли в окремі ланки партійного, радянського апарату і органів народної освіти, намагалися підірвати проведення ленінсько-сталінської національної політики на Україні і підірвати братерську єдність українського народу з російським народом і народами Союзу РСР.

Необхідність вивчення російської мови в школах України обумовлюється, по-перше, посиленням братерського зв'язку та єднання між українським народом і російським народом і народами Союзу РСР для їх дальшого господарського і культурного росту; по-друге, щоб сприяти дальшому вдосконаленню українських кадрів в галузі наукових і технічних знань; по-третє, щоб забезпечити необхідні умови для успішного несення всіма громадянами УРСР військової служби в рядах Робітничо-Селянської Червоної Армії і Військово-Морського флоту. [...]

Джерело: Історія України : Хрестоматія / упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наук, думка, 2013. С. 644.

З доповідної записки Голові ДПУ УСРР «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою “Спілки визволення України”» (1 грудня 1929 р.)

З доповідної записки Голові ДПУ УСРР «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою “Спілки визволення України”» (1929 р., грудня 1)

В результаті операції, здійсненої в 28 округах по викриттю українського підпілля, зв'язаного з «СВУ», арештовано понад 700 чоловік. Операція охопила праві українські кола і виявила цілий ряд угруповань і організацій, що проводили антирадянську роботу на селі і в окружних центрах.

В ряді округів виявлені організаційні осередки «СВУ», які проводили роботу під безпосереднім керівництвом і за вказівкою Київського центру чи окремих членів президії «СВУ» (Єфремов, Чехівський та ін.).

Поряд з цим операція показала, що майже всі ліквідовані контрреволюційні угруповання і організації ідеологічно споріднені з «СВУ» і так чи інакше, якщо не завжди організаційно, то за своєю цілеспрямованістю, методами роботи, програмною платформою, зв'язані з ліквідованим нині українським контрреволюційним підпільним центром — «СВУ» [...]

Джерело: Історія України : Хрестоматія / упоряд. В.М. Литвин. Київ : Наук, думка, 2013. С. 624.

Представники «розстріляного відродження»

Джерело: <http://surl.li/hlipf>

Ф. Кричевський триптих «Життя»

Триптих “Життя” (1927)

Любов

Сім'я

Повернення

Джерело: <http://surl.li/hlipi>

Справа № 103010 у звинувачення О. С. Курбаса (1937 р.)**Справа № 103010 у звинуваченні О.С.Курбаса
(1937 р.)**

Курбас Олександр Степанович, 1887 року народження, в Галичині (м. Самбір), громадянин СРСР, службовець, освіта вища, режисер, колишній соціал-демократ.

Був одним з керівників контрреволюційної організації УВО. Мав зв'язки із Шумським та іншими відомими контрреволюційними націоналістами. Для контрреволюційної пропаганди та стосунків із контрреволюційними націоналістами використовував український театр «Березіль», яким сам керував. Збирав у театрі контрреволюційні елементи й виховував кадри в контрреволюційному дусі.

Судовою Трійкою при колегії ДПУ (УРСР) від 9.IV.1934 року за статтею 54—11 Кримінального кодексу УРСР засуджений до ув'язнення у виправно-трудовах таборах (ВТТ) на 5 років.

Перебуваючи в Соловецькому таборі на керівній роботі по лінії театру, вперто підбирав собі кадри винятково з українських контрреволюційних націоналістів.

Обертаючись серед українців (Ірчан-Баб'юк, Владимиров А.Г., Гоккель, Генрікс), казав їм, що в «Радянській Україні панує диктатура чорносотенної російської кліки й що ця кліка знищила ленінську національну політику, українську культуру, літературу та знищує українську мову».

Цікавиться політичними подіями. Вважає, що доля ув'язнених залежить від міжнародного становища. У розмові із в'язнем Потураєвим сказав йому про те, що відомі йому в'язні — українські націоналісти, які перебувають у таборах, «духом не занепадали», бо він має свідчення про те, що частина керівників, які залишилися на волі, далі працюють так само, як і до арешту. Ці відомості одержав од своєї дружини, що підтримує зв'язки з деякими керівниками контрреволюційної організації українських націоналістів у Харкові, що перебувають на волі.

Має намір тікати з табору.

Джерело:

Історія України : Хрестоматія / уряд. В.М. Литвин. Київ : Наукова думка, 2013.
С. 642.

Фрагменти з фільму О. Довженко «Земля» (1930 р.)

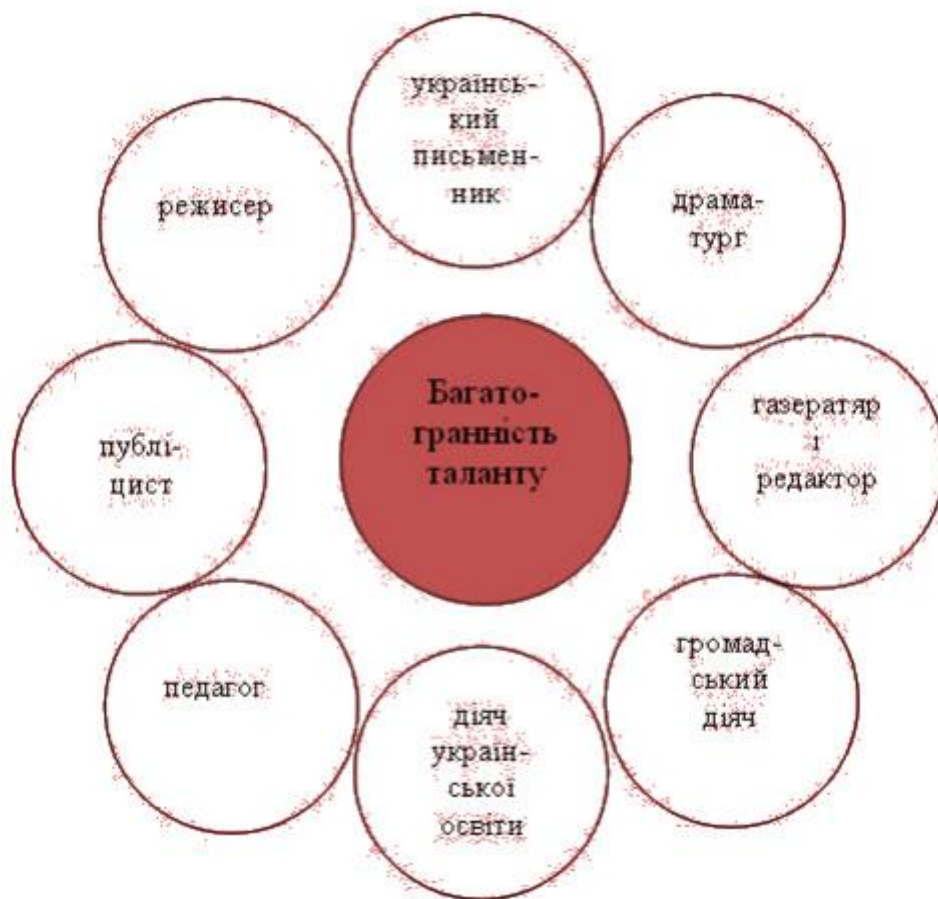
Джерело: <http://surl.li/hlips>

Метод «Гронування» (Микола Куліш)**Метод «Гронування»**

Джерело: <http://surl.li/hlipy>

Структурно-логічна схема «Багатогранність таланту М. Куліша»

Джерело: <http://surl.li/hlipy>

Інтерактивна вправа «Випадкові карти» на тему «Процеси в національно-культурному житті радянської України»

Процеси в національно-культурному житті
радянської України

Поділитися

Власна розробка. Джерело: <http://surl.li/hliny>

План-конспект уроку з предмету «Історія України»

Урок 15

Дата 12.04.2023

10 клас

Тема: «Процеси в національно-культурному житті радянської України».

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів із особливостями національного-культурного розвитку України в умовах тоталітарного радянського режиму; / *інформаційна, культурна обізнаність та самовираження*
- сформувати в учнів уявлення про у суперечливий характер розвитку культури України в 30-х років ХХ століття; / *інформаційна, культурна обізнаність та самовираження*
- визначити особливості науки та мистецького процесу радянської України в кінці 20-х та протягом 30-х рр. ХХ століття / *інформаційна, культурна обізнаність та самовираження*

розвивальна:

- розвивати пам'ять здобувачів освіти, набуту під час повторення вивченого матеріалу (дидактичні ігри: «Три речення», «Визначити зайве», «Відгадай за описом»); / *логічна, інформаційна*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (політична карта «УРСР в 1937-1938 роках»); / *просторова*
- сприяти формуванню у школярів навичок роботи з історичними документами (дидактична гра «Чиста дошка», проблемно-рольова гра дискусійного характеру); / *інформаційна, логічна, культурна обізнаність та самовираження*

- розвивати аксіологічну компетентність за допомогою характерних особливостей національно-культурного процесу радянської України в 30-ті рр. ХХ ст. (на основі застосування дидактичної проблемно-рольової гри дискусійного характеру); / аксіологічна, інформаційна, логічна, культурна обізнаність та самовираження
  - формувати критичне мислення (на основі методу прогнозування за відеоматеріалом, вправи «Хмаринка тегів»); / логічна, інформаційна
  - виховувати вміння працювати в групах (проблемно-рольова гра дискусійного характеру); / логічна, інформаційна
  - формувати інтерес учнів до творчої діяльності (на основі виконання творчих домашніх завдань : складання інтелект-карт на тематику уроку, створення сторінок в соціальних мережах на українських культурних діячів 30-х рр. ХХ ст., написання твору-роздуму на основі уривку із історичного джерела) / логічна, інформаційна, культурна обізнаність та самовираження, цифрова
- виховна:*
- виховувати толерантне ставлення до думки свої друзів на прикладі обговорення ролі різних аспектів національно-культурного розвитку радянської України в 30-ті рр. ХХ ст. (дидактична гра «Чиста дошка», проблемно-рольова гра дискусійного характеру) / інформаційна, громадянська, культурна обізнаність та самовираження
  - виховати шанобливе ставлення до подій минулого (на основі пояснення того, що політичний державний режим може призвести до культурної уніфікації та заборони будь-якої творчої свободи у всіх галузях української культури); / громадянська, інформаційна, культурна обізнаність та самовираження

- виховувати позитивне ставлення до представників Розстріляного відродження (на основі фактів про українських культурних діячів, які в складних суспільно-політичних умовах продовжували творити та розвивати вітчизняну культуру); / *інформаційна, громадянська, культурна обізнаність та самовираження*
- виховувати негативне ставлення до радянського тоталітарного режиму (на основі фактів про винищення української телегенції в різних галузях культури у 30-ті рр. ХХ ст.); / *інформаційна, громадянська, культурна обізнаність та самовираження*
- підвести учнів до висновку про самоцінність людських якостей (на основі фактів про особистісні якості М. Хвильового); / *інформаційна, громадянська*
- виховати почуття колективізму (на основі групової роботи та фактів про суперечливий характер розвитку культури в УРСР у 30-ті рр. ХХ ст.); / *особиста, соціальна та навчальна, громадянська, інформаційна, культурна обізнаність та самовираження*
- виховувати виконавську дисципліну та акуратність (на основі групової роботи під час виконання учням завдань проблемно-рольової гри дискусійного характеру) / *громадянська, інформаційна, особиста, соціальна та навчальна*
- виховати особисті якості свідомого громадянина (на прикладі фактів мистецької діяльності українських культурних діячів в умовах сталінського тоталітаризму); / *громадянська, інформаційна, культурна обізнаність та самовираження*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України (рівень стандарту)», 10 клас, О. І. Пометун, Н. М. Гупан. – 2018; політична карта «УРСР в 1937-1938 роках», роздатковий матеріал (Хмаринка тегів).

Основні дати:

- 1930 р. – вийшов на екрани перший український звуковий фільм «Симфонія Донбасу»; саморозпуск УАПЦ.
- 1933 р. – самогубство М. Хвильового; ліквідація театру «Березіль».
- 22 листопада 1933 р. – у Харкові завершив свою роботу об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, резолюцією якого вперше в історії УСРР український націоналізм було визнано головною небезпекою у національному питанні.;
- 1934 р. – засновано Спілку радянських письменників України;
- 1935 р. – скасовано обмеження, пов'язані з соціальним походженням абітурієнтів.
- 20 квітня 1938 р. – постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України»;
- 1939 р. – відновлення діяльності університетів; на Київській кіностудії режисер М. Екк (Івакін), зняв перший український кольоровий художній фільм «Сорочинський ярмарок».

Основні терміни: соціалістичний реалізм, ідеологізація, русифікація, «розстріляне відродження», УАПЦ.

Основні історичні постаті: О. Богомолець, М. Хвильовий, О. Довженко, М. Куліш, Л. Курбас, М. Бойчук, Є. Патон, Ю. Кондратюк.

План уроку

1. Стан в галузі освіти;
2. Досягнення науки. Гальмівні чинники її розвитку;
3. Література й мистецтво;
4. Антицерковна політика влади та її наслідки.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх - Демонструю на шкільній дошці смайл «Посміхається» і бажаю всім здобувачам освіти гарного настрою!		
6 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p style="text-align: center;"><u>Письмова робота</u></p> <p>1. Як проявлявся культ особи Сталіна в політичному житті УРСР? (Мельник).</p> <p style="text-align: center;"><u>Дидактична гра «Три речення»</u></p> <p>2. Трьома нескладними реченнями, проте змістовно передати у зошиті суть феномену Великого терору на території УРСР (Коваленко).</p> <p style="text-align: center;"><u>Усна відповідь</u></p> <p>1. Чому Конституція УРСР 1937 р. фактично була формальною і не виконувалася? (Бойко);</p> <p>2. З якою метою у 20-30-ті рр. ХХ ст. так активно проводилися політичні процеси проти українських діячів? (Савченко).</p> <p style="text-align: center;"><u>Дошка</u></p> <p>1. Дидактична гра «Визначити зайве» (Руденко, Лисенко, Бондар)</p>	<p><i>логічна</i></p> <p><i>інформаційна, логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>логічна</i></p> <p><i>інформаційна, логічна</i></p>

Перед вами уже знайомі історичні поняття. Спробуйте визначити в даному списку зайві елементи.

- «Шахтинська справа», вугільна промисловість, **військово-фашистська диктатура**, інженерно-технічні працівники;
- Лідер більшовицької партії, **плюралізм**, диктатура пролетаріату, жорсткий централізм;
- Масові репресії, **українізація**, Великий терор, розстріли.

2. Дидактична гра «Відгадати за описом» (Швець, Павленко, Карпенко)

За ключовими словами необхідно відгадати історичний документ чи подію:

- «нова назва Української радянської республіки», «держава робітників і селян», «Раднарком УРСР» (*Конституція УРСР 1937 р.*);
- «масова паніка та страх запізнитися», «один кандидат», «уніфікація політичної влади» (*Радянські вибори в 30-ті рр. ХХ ст.*).
- «звичування української еліти», «контрреволюційна організація», «фальсифікація документів і фізичне насильство над підсудними» (*Судовий процес СВУ*)

Карта (III)

3. В якій області з 1934 р. знаходиться столиця радянської України? (Стефанюк).

інформаційна, логічна

просторова

5 хв	IV. Мотиваційний етап	<p>* робота з відеоматеріалом</p> <p>Прогнозування за відеоматеріалом «Спочатку було слово... 25 серія «Книга-мандрівка. Україна»» (4,41 хв.) URL: https://www.youtube.com/watch?v=D8DUJk5-64s</p> <p>- Пам'ятати для того, щоб ніколи не допустити її повторення. Це історія інтелектуалів: письменників, режисерів, драматургів, поетів, художників, сценографів – цілої плеяди культурних діячів, які всього за десять років своєї творчості піднесли Україну на такий рівень культурного розвитку, який і сьогодні вражає та захоплює. Це історія цілого покоління, втілена на прикладі однієї дружби – режисера Леся Курбаса та драматурга Миколи Куліша. А ще це історія пастки, в яку потрапили тисячі тих, хто любив та прославляв Україну. Хто влаштував ту пастку та які імена мали стояти на наших полицях замість усім відомих «класиків та сучасників»?. <i>/ інформаційна</i></p>	<p>Розгляньте відеоматеріал. Які у вас емоції та почуття виникли під час перегляду відеоматеріалу? / <i>логічна</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Про що нам може повідомити даний відеоматеріал? / <i>логічна, інформаційна</i> • Як вважаєте, яким чином українці в таких складних умовах могли писати вірші, робити п'єси та змінати кіно? / <i>логічна, інформаційна</i> 	
3 хв	III. Актуалізаційний етап	* робота з візуальними зображеннями	1. Який період історії України ми зараз вивчаємо? (Гунда).	<i>логічна</i>

			<p>2. Як ви думаєте, чи могли українські культурні діячі спокійно творити свої вироби та шедеври в умовах радянської окупації? (Якимченко).</p> <p>3. Вправа «Хмаринка тегів» (всі учні)</p> <p>- Про що говорять вам ці слова?</p> <p>- Як ви думаєте, чому українська інтелегенція становила небезпеку для нової окупаційної влади?</p> 	<p><i>інформаційна, логічна</i></p> <p><i>інформаційна, логічна</i></p>
21 хв.	V. Вивчення нового матеріалу	<p>1.</p> <p>* робота зі шкільною дошкою та навчальним матеріалом підручника (с. 166–167).</p>	<p>Дидактична гра «Чиста дошка»</p> <p>- Вихованці отримують на дошці перелік запитань творчого характеру, на які можна відповісти, опрацювавши матеріал підручника та історичні джерела. Робота триває 9 хв. Відповівши на питання, його стирають з дошки. Завдання виконане тоді, коли дошка буде чистою. Свою відповідь учні формують письмово у зошиті.</p> <p>Пропонуємо учням ознайомитись з навчальним матеріалом і відповісти такі питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • В чому погягала, суперечливість культурних процесів в УРСР у 30-ті рр. минулого століття? • Яким чином радянська окупаційна влада здійснювала русифікацію українського населення? 	<p><i>інформаційна, логічна, культурна обізнаність та самовираження</i></p>

		<p style="text-align: center;">2.</p> <p>* групова робота з текстом підручника та історичними джерелами (с. 167–172).</p>	<p>Проблемно-рольова гра дискусійного характеру</p> <p>- Всі учні об'єднуються в 3 групи. Кожна група має свою представницьку роль: «науковці», «літератори та митці», «духовники». Завдання групам.</p> <p>Група 1. Чому внесок українських науковців в радянську науку супроводжувався репресіями з боку влади і яким чином деякі вітчизняні вчені змогли уникнути їх?</p> <p>Група 2. Чому соціалістичний реалізм став основою художнього та мистецького стилю в українському образотворчому мистецтві та літературі у 30-ті рр. ХХ ст.?</p> <p>Група 3. З якою метою радянська влада руйнувала церковні історико-архітектурні пам'ятки у 30-ті рр. ХХ ст. і чи зв'язано якимось чином із саморозпуском УАПЦ?</p> <p>На основі матеріалу з підручника (1 група - с. 167-168, 2 група - с. 168-171, 3 група - с. 171-172) групам необхідно дати відповіді на своє запитання.</p> <p>Кожна група за 9 хвилин розробляє свою точку зору на дану проблему так, щоб кожен учасник групи міг представляти цю точку зору перед іншими групами.</p> <p>По закінченні часу, вчитель перемішує ці групи так, щоб в кожній новій групі були представники усіх 3 точок зору: «науковці», «літератори та митці», «духовники». Нові групи вислуховують усі три точки зору і намагаються дати відповідь на ключове питання: «<i>Чи сприяла радянська культура розвитку української культури?</i>» Нові групи уже із змішаними точками зору представляють кінцеве рішення цього питання (2 хв).</p>	<p><i>інформаційна, логічна, культурна обізнаність та самовираження, аксіологічна</i></p>
--	--	--	--	---

6 хв	VI. Узагальнення та систематизація знань	* робота учнів з історичними термінами, поняттями, подіями та постаттями	<p>Інтерактивна вправа «Випадкові карти»</p> <p>- Уважно слідкуйте за картами. Коли прийде ваша черга, вам необхідно пояснити значення того чи іншого історичного поняття або терміна. Також можуть попадатися історичні культурні діячі. Необхідно назвати галузь культури, в якій вони відзначилися та основні досягнення. Відповідаємо усно. URL: https://wordwall.net/uk/resource/56777173.</p>	<i>інформаційна, логічна, культурна обізнаність та самовираження</i>
2 хв	VII. Висновки	<p>Таким чином, національно-культурний процес в радянській Україні у 30-ті рр. XX ст. є суперечливим. Так були наявні такі позитвні моменти як ліквідація неписьменності, зростання кількості шкіл для дітей та дорослих, досягнення в різних галузях науки та культури. Однак зрозуміло, що негативних моментів значне більше. Тут мала місце повсюдна ідеологія та русифікація, уніфікація культурного процесу (тільки один стиль – соцреалізм), репресії та утиски науковців, літераторів, діячів театру, художників, композиторів, режисерів. Врешті-решт, тиск тоталітаризму на культурний процес УРСР у 30-ті роки перетворився на трагедію для нашої національної культури – «Розстріляне відродження». / <i>інформаційна</i></p>		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		<p>1. За параграфом 25 підручника виконати завдання (<i>обов'язково</i>):</p> <p>- Скласти твір-роздум (6-7 речень) на тему «Нові мистецькі орієнтири української культури». За основу роздумів необхідно взяти основні ідеї з уривку праці М. Хвильового «Думки про течії»: «<i>На яку із</i></p>	

			<p><i>світових літератур повинна українська література взяти курс? У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких застережень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою... Справа в тому, що російська література тяжіть над нами в віках, як господар становища, який привчає нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток. Ідеї пролетаріату нам і без московського мистецтва відомі... Наша орієнтація — на західноєвропейське мистецтво, його прийоми... Кінець прийшов не тільки «малоросійщині, українофільству й просвітянству», але й задрипанському москвофільству...» / інформаційна, культурна обізнаність та самовираження</i></p> <p>(на вибір):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Створити інтелект-карту за вказаними нище підрозділами у програмі Mindomo на тему: «Здобутки української культури у 30-ті рр. ХХ століття (наука, література, образотворче мистецтво, театр, кіно, музика)». / інформаційно-комунікаційна, логічна, цифрова, культурна обізнаність та самовираження - Створити у соціальній мережі Instagram/Facebook/Twitter сторінку на одного з діячів української культури у 30-тих рр. ХХ ст.; / інформаційно-комунікаційна, логічна, цифрова, культурна обізнаність та самовираження 	
--	--	--	---	--